

Видавництво
Генеза

Тетяна Філіпенко
Володимир Сутковий

ПРАВознавство

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

11

Тетяна Філіпенко, Володимир Сутковий

ПРАВознавство

(профільний рівень)

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2019

УДК 34-028.31(075.3)
Ф53

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 12.04.2019 № 472)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Філіпенко Т. М.

Ф53 Правознавство : (проф. рівень) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Тетяна Філіпенко, Володимир Сутковий. — Київ : Генеза, 2019. — 384 с. : іл.
ISBN 978-966-11-0975-8.

Підручник створено відповідно до нової навчальної програми з правознавства (профільний рівень), затвердженої МОН України.

Матеріал підручника спрямовано на формування предметної компетентності та інших ключових компетентностей.

УДК 34-028.31(075.3)

ISBN 978-966-11-0975-8

© Філіпенко Т. М.,
Сутковий В. Л., 2019
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2019

Scire leges non hoc est verba eārum tenēre, sed vim ac potestātem.
Знання законів не в тому, щоб знати їхні слова, а щоб розу-
міти зміст.

Латинський вислів для майбутніх юристів

ШАНОВНІ УЧНІ ТА УЧЕНИЦІ!

У цьому році ви завершуєте навчання в старшій школі. Якщо тримаєте в руках цей підручник, можливо, правові науки стануть в майбутньому вашою професією.

Цей курс не даремно починається з відомого латинського вислову про пріоритет розуміння суті закону. Розбудова української правової держави, заснованої на верховенстві права та пріоритеті прав і свобод людини, реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО потребує компетентних, відповідальних, свідомих громадян. У професії юриста важливим є не тільки знання закону, але й усвідомлення важливості загальнолюдських цінностей.

Пам'ятайте, що українське законодавство постійно вдосконалюється і тому змінюється. Потрібно стежити за змінами за допомогою офіційних державних сайтів. Найкращим радником будуть посилання на інтернет-ресурси:

- Верховної Ради України: <http://rada.gov.ua>
- Президента України: www.president.gov.ua
- Конституційного Суду України: www.ccu.gov.ua
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: <http://www.ombudsman.gov.ua> та інші.

Кожен параграф починається з вислову відомої особи і дає можливість розставити акценти у виборі між ідеальними прагненнями свободи й рівності та реальним життям.

Підручник містить таблиці, схеми, які полегшують засвоєння навчального матеріалу та сприяють його візуалізації. Користуватися підручником вам допоможуть піктограми, що сприятимуть орієнтуванню в структурі навчального матеріалу:

– рубрика «Норма закону», у якій вміщено основні поняття теми;

– рубрика «Для допитливих з історії поняття» містить дослівний переклад термінів, історію їх виникнення, цікаві подробиці вживання в різні історичні часи;

– фрагменти нормативно-правових актів;

– покрокова інструкція проведення практичних занять;

– запитання для самоперевірки, тести для перевірки знань, юридичні задачі для набуття практичних умінь і навичок застосування правових знань.

Під час розв'язання юридичних ситуацій ви можете звертатися до законодавства через гіперпосилання або QR-коди.

Сподіваємося, що підручник надихне вас на навчання, стане помічником у складних життєвих ситуаціях, допоможе набути корисної інформації. Автори бажають успіхів і нагадують відомий афоризм «Шлях здолає той, хто йде!».

Тема 1.

Адміністративне право України

У громадському просторі відсутня вища й остаточна істина. Існування публічної сфери невіддільне від обміну думками.

Ганна Арендт, американська мислителька

§§ 1–2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Поняття адміністративного права

Адміністративне право є однією з провідних галузей в українській системі права, яка вирізняється предметом і специфічним методом правового регулювання суспільних відносин.

Адміністративне право – це самостійна галузь права, за допомогою якої держава регулює суспільні відносини у сфері державного управління.

Предметом регулювання адміністративного права є суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління та пов'язані з процесом здійснення управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами. Правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою норм права, обов'язкових для всіх суб'єктів, якщо їх учасниками є відповідні органи державного управління (посадові особи), які здійснюють управлінську діяльність.

Своєрідність адміністративного права полягає також в особливому методі регулювання, що виявляється в *юридичній нерівності учасників*, односторонніх владних розпорядженнях (наприклад, відносини податкової адміністрації з платниками податків).

Методи адміністративного права:

- *метод приписів* – установлення певного порядку дій учасників відносин у сфері державного управління;
- *метод дозволів* – надання учасникам відносин можливості вибору поведінки в межах умов, передбачених адміністративно-правовою нормою;
- *метод заборон* – заборона певних дій учасникам відносин.

Адміністративне право забезпечує:

- оптимальні рамки правових стандартів, усередині яких здійснюється управління державою та суспільством;
- оптимальний рівень управління суспільством з використанням адміністративних інститутів державної влади;
- справедливі умови реалізації прав особи в управлінні суспільством;
- забезпечення інтересів кожного індивіда через правову законність і оптимальне управління суспільними справами.

2. Джерела адміністративного права

Джерелами адміністративного права є ухвалені уповноваженими органами акти правотворчості, які цілком складаються з адміністративно-правових норм або містять хоча б одну з таких норм.

Особливістю адміністративного права є різноманітність і велика кількість його джерел. Це обумовлено тим, що нормами цієї галузі права регламентується широке коло суспільних відносин. Джерела адміністративного права становлять систему логічно та послідовно розміщених актів, які є взаємозалежними.

Розрізняють такі групи *джерел* адміністративного права:

- Конституція України – має установчий характер, оскільки містить низку приписів, які є вихідними для адміністративного права. Так, в Основному законі визначено статус Президента України, структуру Кабінету Міністрів України, закріплено систему органів державної виконавчої влади тощо;
- окреме місце серед джерел адміністративного права посідають кодекси: Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України та ін.;
- закони є найістотнішим джерелом адміністративного права, оскільки вони закріплюють механізм реалізації державної виконавчої влади. До них належать Закони України «Про державну службу», «Про Кабінет Міністрів України», «Про звернення громадян» та ін.;
- Укази та нормативні розпорядження Президента України;
- Постанови та нормативні розпорядження Кабінету Міністрів України;
- міжнародні договори та угоди й виконавчі приписи до них, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;
- акти центральних органів виконавчої влади;
- акти місцевих державних адміністрацій;
- рішення рад і виконавчих органів місцевого самоврядування.

Перші три позиції – це джерела вищої юридичної сили. Норми Конституції України, що закріплюють права людини і громадянина, є нормами прямої дії.

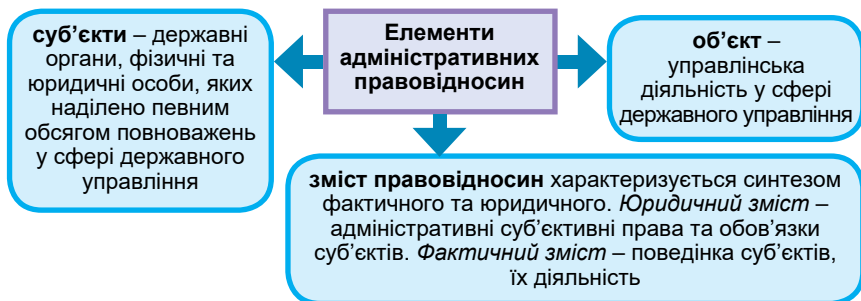

3. Адміністративні правовідносини

Адміністративні правовідносини – це суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права.

Адміністративні правовідносини є різновидом правових відносин і тому їм властиві спільні ознаки. Складовими частинами адміністративно-правових відносин є *суб'єкти, об'єкт та зміст*.

Адміністративні правовідносини мають деякі *особливості*, що відрізняють їх від інших правовідносин:

- складаються у сфері державного управління;
- однією зі сторін обов'язково є орган влади (державного управління), орган місцевого самоврядування або громадська організація;
- особливий зв'язок між учасниками, один з яких за певних обставин має право вимагати від іншого такої поведінки, яку передбачено нормою адміністративного права;
- орган управління зобов'язаний реалізувати свої права, тобто право є одночасно й обов'язком суб'єкта адміністративних правовідносин;
- можуть виникати за ініціативи будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення;
- порушення однією зі сторін своїх обов'язків зумовлює її відповідальність перед державою, а не перед іншою стороною;
- санкції, що застосовуються до сторін за порушення ними своїх прав і обов'язків, – це, як правило, заходи адміністративного примусу, адміністративної та дисциплінарної відповідальності, але й можлива матеріальна та кримінальна відповідальність;
- спори, що виникають між учасниками цих правовідносин, вирішуються як в адміністративному, так і в судовому порядку.

4. Суб'єкти адміністративних правовідносин

Суб'єктами адміністративно-правових відносин можуть бути: органи державного управління та місцевого самоврядування;

державні посадові особи та державні службовці; посадові особи та службовці органів місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності; громадяни України; іноземні громадяни та особи без громадянства, які реалізують свої права і обов'язки у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності. Необхідно зазначити, що права і обов'язки суб'єктів адміністративних правовідносин мають взаємний характер: *правам однієї сторони відповідають обов'язки іншої і навпаки*.

Суб'єктів адміністративних правовідносин наділено адміністративною *правоздатністю* та *дієздатністю*.

Адміністративна правоздатність – це здатність індивіда бути носієм прав і обов'язків у сфері державного управління. Виникає з моменту народження і припиняється зі смертю особи. Адміністративна правоздатність не однакова для всіх громадян і залежить від багатьох факторів: віку, освіти, статі, стану здоров'я тощо.

Адміністративна дієздатність – це визнана законом та іншими нормативно-правовими актами здатність громадян особисто своїми діями набувати, здійснювати права та нести обов'язки адміністративно-правового характеру.

Законодавством точно визначено момент виникнення адміністративної дієздатності. Її настання пов'язано з віком (інтелектуальним зростанням) особи. Для юридичних осіб настає із часу створення, для фізичних – залежно від обставин:

- діти із 6 років йдуть до школи та стають суб'єктами правовідносин;
- із 7 років дають згоду на зміну прізвища;
- з 10 років місце проживання визначається за спільною згодою батьків і дитини;
- з 10 років мають право вступати до дитячих громадських організацій;
- із 14 років мають право вільно пересуватися по території країни;
- із 16 років настає адміністративна відповідальність тощо.

Але в повному обсязі адміністративна відповідальність настає тільки з 18 років. Деякі з нижченаведених факторів можуть бути причиною *повного* або *часткового обмеження адміністративної дієздатності*:

- душевна хвороба;
- інвалідність (втрата зору, слуху) позбавляє права на управління транспортним засобом;
- судимість або відсутність спеціальної освіти не дає можливості обіймати низку посад у державному апараті.

5. Публічна адміністрація

Публічна адміністрація України охоплює органи виконавчої влади (вищій, центральні та місцеві органи виконавчої

влади) і місцеве самоврядування (місцеві ради та їх органи, сільських, селищних і міських голів).

Публічна адміністрація – це органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які наділено владними повноваженнями, що діють з метою забезпечення як інтересів держави, так й інтересів суспільства в цілому.

Процес становлення публічної адміністрації в Україні ще не завершено. Це пов'язано з вивченням світового досвіду в цій сфері та вдосконаленням законодавства, що має створити ефективну систему управління.

6. Співвідношення переконання та примусу в адміністративному праві. Заходи адміністративного примусу

В адміністративному праві переконання й примус є універсальними методами державного управління, що застосовуються в усіх галузях і сферах, на всіх рівнях управління. Ці методи найпоширеніше реалізуються через механізм прав і обов'язків, підкреслюють особливість відносин влади та підлеглості.

Зміст переконання як особливого способу правового впливу полягає в тому, що суб'єкти державного управління повинні дотримуватися вимог через їх внутрішнє визнання, а не внаслідок сліпого підпорядкування вимогам влади. Це означає впровадження дисциплінованості, розуміння того, що громадська дисципліна та законність являють собою необхідну умову успішної побудови правової, незалежної, демократичної держави, а також формування свідомої звички, спрямованої на дотримання правових вимог, почуття недопустимості їх порушення, потреби активно боротися з правопорушеннями.

Адміністративне переконання – це активний систематичний вплив уповноважених державних органів на свідомість і поведінку суб'єктів адміністративних правовідносин з метою виховання в них внутрішньої потреби дотримання правових норм.

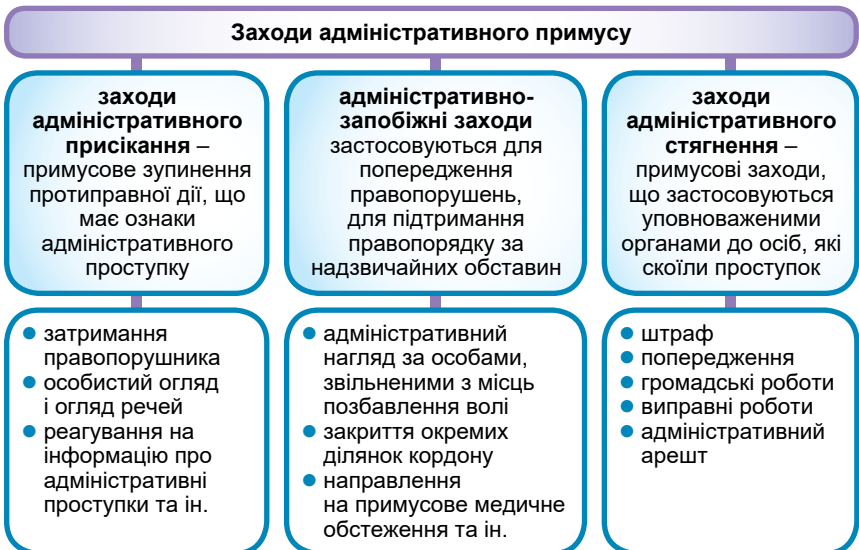

Державний примус характеризується тим, що цей метод впливу є допоміжним і здійснюється на підставі переконання. Цей засіб впливу застосовується до порівняно незначної кількості осіб – тих людей, що вчинили правопорушення. Адміністративний примус є одним з видів державного примусу. Він застосовується на основі адміністративно-процесуальних норм.

Адміністративний примус – це система засобів впливу на свідомість і поведінку суб'єктів адміністративних правовідносин з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у рамках закону, забезпечення правопорядку та законності.

В юридичній науці склалася така класифікація заходів адміністративного примусу:

Розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Виконком Катеринівської міської ради, розглянувши скаргу Нерідного А. про визнання недійсним заповіту, який склав його батько на користь свого двоюрідного брата, ухвалив рішення про задоволення його прохання.

Чи правомірне рішення виконкому Катеринівської міської ради?

Ситуація 2. Батьки Зарозумілої Оленки вирішили віддати доньку до школи, коли їй виповнилося 5 років і 8 місяців. З першого дня Оленці не сподобалося у школі, тому що однокласники, на один-два роки старші за неї, сміялися з її прізвища. Оленка вирішила змінити прізвище Зарозуміла на більш нейтральне – Іваненко. Вона взяла свідоцтво про народження та самостійно звернулася до органу РАЦС. Працівники органу РАЦС повідомили батьків Оленки про її намір. Оленка заявила, що порушено її право на зміну прізвища та пообіцяла наступного вівторка звернутися до суду з позовом про порушення її прав.

Визначте обсяг діездатності Зарозумілої Оленки.

Проаналізуйте ситуацію.

Які перспективи судового рішення має дівчинка? Придумайте закінчення цієї історії.

Ситуація 3. На засіданні комісії міськвиконкому між її членами розгорнулася дискусія навколо питання: «Хто має здійснювати заходи адміністративного примусу?». Одна частина членів комісії стверджувала, що такими повноваженнями наділено лише органи внутрішніх справ, а інша частина членів комісії вважала, що заходи адміністративного примусу має здійснювати міська рада та міськвиконком.

Надайте юридичну консультацію із цього питання, користуючись кодом чи посиланням на статті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#n505>.

Заяпитання для самоперевірки

1. Що є предметом адміністративного права?
2. Схарактеризуйте метод правового регулювання адміністративних правовідносин.
3. Визначте групи джерел адміністративного права.
4. Що таке адміністративні правовідносини?
5. Які суб'єкти адміністративно-правових відносин вам відомі?
6. Що є об'єктом адміністративно-правових відносин?

§ 3. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА**1. Поняття державної служби**

В юридичній літературі поняття «служба» тлумачиться як вид оплачуваної суспільно корисної діяльності. Така діяльність передбачає виконання управлінських дій, обслуговування суспільства. Службовці мають різноманітні соціальні

функції, які обумовлено багатьма нормативно-правовими актами, що регламентують окремі види служби. Тобто *службовцем* (на відміну від державного службовця) є особа, яка обіймає посаду й здійснює управлінську діяльність або виконує соціально-культурні функції (лікар, учитель, працівник культури) за винагороду.

Закон України «Про державну службу»

Ст. 1. Державна служба та державний службовець.

1. Державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством.

Державна служба здійснюється на професійній основі з дотриманням визначених Законом України принципів.

2. Право громадян на проходження державної служби

Державний службовець – це громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Право бути державним службовцем надається громадянам України незалежно від походження, соціального, майнового стану, расової та національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань і місця проживання.

Право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які вільно володіють державною мовою і яким присвоєно ступінь вищої освіти.

На державну службу не може вступити особа, яка:

- досягла 65-річного віку;
- в установленому законом порядку визнана недієздатною або дієздатність якої обмежена;
- має судимість за вчинення умисного злочину, якщо таку судимість не погашено або не знято в установленому законом порядку;
- відповідно до рішення суду позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або обіймати відповідні посади;
- піддавалася адміністративному стягненню за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення – протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили;
- має громадянство іншої держави;
- не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоди на її проведення;
- підпадає під заборону, установлену Законом України «Про очищення влади».

Закон передбачає певні вимоги до осіб, які претендують на вступ на державну службу. Наприклад, для посад категорії «А» такими вимогами є загальний стаж роботи не менш як сім років; досвід роботи на посадах державної служби категорій «А» чи «Б», або на посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки; вільне володіння державною мовою, володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи.

Головним компонентом державної служби є *посада* – визначена структурою й штатним розкладом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. Вступ на державну службу здійснюється шляхом при-

значення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу. Посада визначає коло службових обов'язків, права та межі відповідальності державного службовця, вимоги щодо його професійної підготовки. Крім того, посада відображає зміст роботи, яку виконує службовець, установлює його правовий статус.

3. Права та обов'язки державних службовців

Державний службовець має права, чітко окреслені Законом України «Про державну службу». Це права:

- на повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе й шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб;
- на чітке визначення посадових обов'язків;
- на належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення;
- на оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби та рангу; відпустку, соціальне та пенсійне забезпечення;
- на професійне навчання;
- на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків;
- на участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів та участь у діяльності об'єднань громадян, крім політичних партій в окремих випадках;
- оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби;
- на захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог Закону.

Державні службовці також реалізують інші права, визначені в положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах.

Державний службовець під час виконання посадових обов'язків діє в межах повноважень, визначених законом, і підпорядковується своєму безпосередньому керівнику. У разі виникнення в нього сумніву щодо законності виданого керівником наказу (розпорядження) або доручення повинен вимагати його письмового підтвердження, після отримання якого зобов'язаний виконати такий наказ. Одночасно з виконанням такого наказу державний службовець зобов'язаний у письмовій формі повідомити про нього керівника вищого рівня або орган вищого рівня. У такому разі державний службовець звільняється від відповідальності за виконання зазначеного наказу чи доручення.

Державний службовець має коло обов'язків, визначених також Законом України «Про державну службу».

Державний службовець зобов'язаний

Державний службовець не має права:

- бути членом політичної партії, якщо такий державний службовець обіймає посаду державної служби категорії «А» (вищий корпус державної служби);
- обіймати посади в керівних органах політичної партії;
- суміщати державну службу із статусом депутата місцевої ради, якщо такий державний службовець обіймає посаду державної служби категорії «А»;
- залучати, використовуючи своє службове становище, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників бюджетної сфери, інших осіб до участі в передвиборній агітації, акціях і заходах, що організовуються політичними партіями;
- у будь-який інший спосіб використовувати своє службове становище в політичних цілях.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Закону України «Про державну службу» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n112>.

Ситуація. Громадянка Високопосадова Є. подала до конкурсної комісії документи на посаду начальника управління комунального господарства міської ради. Конкурсна комісія запросила від Високопосадової Є. відомості про доходи, зобов'язання фінансового характеру та вклади в банках членів її сім'ї.

Високопосадова Є. відмовилася надати таку інформацію, посилаючись на недоторканність особистого життя й таємницю вкладів. Конкурсна комісія відмовила громадянці в розгляді документів.

Чи законне рішення комісії? Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке державна служба?
2. На яких принципах здійснюється державна служба? Схарактеризуйте один з них.
3. Хто має право на проходження державної служби?
4. Які права та обов'язки державних службовців?

§ 4. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК)

1. Поняття, ознаки адміністративного правопорушення

Адміністративні правопорушення становлять собою передбачені нормами адміністративного, фінансового, земельного, екологічного, процесуального права та інших галузей права посягання на встановлений порядок державного управління, власність, права та законні інтереси громадян і є порушеннями встановлених адміністративними органами правил.

Кодекс України про адміністративні правопорушення Ст. 9. Поняття адміністративного правопорушення.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення:

- це акт поведінки, що виражається *в дії* (наприклад, перевищення водіями транспортних засобів установленної швидкості руху) або *бездіяльності* (наприклад, порушення посадовими особами встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітних плат);
- це *протиправна поведінка*, тобто це діяння, заборонені законом або підзаконним нормативно-правовим актом;
- завжди завдає шкоди особі, групі осіб чи суспільству в цілому або несе загрозу завдання такої шкоди, а також негативно впливає на інтереси суб'єктів;
- *винність особи*. На відміну від цивільно-правових правопорушень, де юридична відповідальність може наступати і без вини суб'єкта правопорушення, протиправні діяння вважаються адміністративними проступками лише за наявності вини особи у формі *умислу* або *необережності*;

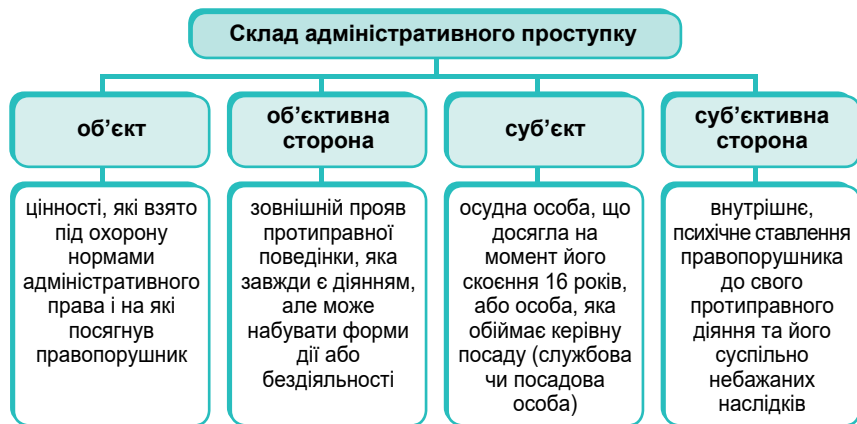

- правопорушник притягується до *адміністративної відповідальності*. Із цього правила можуть бути винятки. Зокрема, при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган, уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності та обмежитися зауваженням.

2. Склад адміністративного правопорушення

Склад адміністративного правопорушення – це передбачена нормами права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких те чи те діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення.

Адміністративне правопорушення визнається вчиненим *умисно*, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки та бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків.

Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з *необережності*, якщо особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була та могла їх передбачити.

Таким чином, лише за наявності складу адміністративного правопорушення особу, яка його вчинила, можна притягнути до адміністративної відповідальності.

3. Види адміністративного правопорушення

В особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено такі *види адміністративних проступків*:

- правопорушення в галузі *охорони праці та здоров'я населення* (наприклад, ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження; незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах);
- правопорушення, що *посягають на власність* (наприклад, дрібне викрадення чужого майна, порушення права на об'єкт інтелектуальної власності тощо);
- правопорушення в галузі *охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури* (наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки, засмічення лісів відходами, порушення вимог пожежної безпеки в лісах, жорстоке поводження з тваринами тощо);
- правопорушення в *промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів* (наприклад, самовільне будівництво будинків, споруд, порушення правил користування енергією чи газом тощо);
- правопорушення в *сільському господарстві, порушення ветеринарно-санітарних правил* (наприклад, незаконний посів та вирощування снотворного маку чи конопель тощо);
- правопорушення *на транспорті, у галузі шляхового господарства й зв'язку* (наприклад, безквитковий проїзд, ухилення від проходження огляду на стан сп'яніння тощо);
- правопорушення в галузі *житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою* (наприклад, самоправне зайняття житлового приміщення, порушення правил утримання собак і котів тощо);
- правопорушення в галузі *торгівлі, громадського харчування, у сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності* (наприклад, обман покупця чи замовника, незаконна торговельна діяльність, порушення правил про валютні операції тощо);
- правопорушення в галузі *стандартизації, метрології та сертифікації* (наприклад, випуск у продаж нестандартизованої продукції);
- порушення, що *посягають на громадський порядок і громадську безпеку* (наприклад, дрібне хуліганство, паління в заборонених місцях, завідомо неправдивий виклик спеціальних служб);
- правопорушення, що *посягають на встановлений порядок управління* (наприклад, самоуправство, проживання без паспорта, неявка на виклик у військовий комісаріат тощо).

Митним кодексом і Законом України «Про запобігання корупції» передбачено відповідальність за окремі види адміністративних правопорушень, не включені до КУпАП, – за порушення митних правил і корупційні діяння відповідно.

Розв'яжіть ситуації, користуючись кодом чи посиланням на статті Кодексу України про адміністративні правопорушення <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/stru#Stru>.

Проаналізуйте конкретні життєві ситуації та визначте ті з них, у яких йдеться про адміністративні правопорушення. Укажіть нормативно-правові акти, що регулюють ці суспільні відносини. Визначте в цих ситуаціях склад адміністративного проступку.

Ситуація 1. Бідняков В., повертаючись додому міським транспортом, не сплатив за проїзд.

Ситуація 2. Унаслідок дорожньо-транспортної пригоди з вини Стрітрейсер О. загинули люди.

Ситуація 3. На 16-річчя батьки подарували доньці планшет.

Ситуація 4. Петриченко І. та Кротова С. уклали шлюбний договір, у якому визначили свої майнові права та обов'язки подружжя.

Ситуація 5. Державний службовець Корупціонер Ю. скористався у приватних цілях інформацією, яку отримав у зв'язку з виконанням посадових обов'язків.

Ситуація 6. Верховна Рада України розглянула питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту.

§ 5. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття адміністративної відповідальності та її особливості

Адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення адміністративного правопорушення і полягає в покладанні на винну особу обмежень матеріального та морального характеру.

2. Підстави адміністративної відповідальності

Підстави адміністративної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить адміністративну відповідальність можливою і необхідною. Відсутність сукупності таких обставин виключає її.

Слід розрізняти *підстави притягнення* до юридичної відповідальності та *підстави настання* юридичної відповідальності. Підстави притягнення до адміністративної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить відповідальність можливою. Такими підставами є наявність складу проступку та нормативна підстава, що передбачає цей склад правопорушення. Підстави настання адміністративної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить відповідальність належною (фактична підстава – сам факт учинення протиправного діяння, наявність правозастосовного акта та ін.). Розрізняють *основні й похідні ознаки адміністративної відповідальності*.

Особливості адміністративної відповідальності

Основні ознаки адміністративної відповідальності:

- є засобом охорони встановленого порядку;
- пов'язана із застосуванням примусу та інших негативних для правопорушника наслідків;
- має більш м'який порівняно з кримінальною відповідальністю характер;
- реалізується у визначених законодавством процесуальних формах (застосовується не тільки судами, а й органами виконавчої влади).

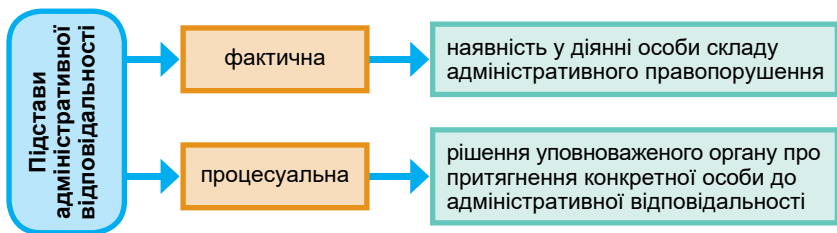
Похідні ознаки адміністративної відповідальності:

- підставами відповідальності є не лише адміністративні проступки, а й порушення, передбачені нормами інших галузей права (житлового, фінансового та ін.);
- полягає в застосуванні до винних адміністративних стягнень;
- спрощений порівняно з кримінальним порядок притягнення до адміністративної відповідальності;
- право притягувати до адміністративної відповідальності належить державним органам та їх посадовим особам.

Для того щоб за вчинення певного діяння притягнути особу до адміністративної відповідальності, необхідно, аби були підстави для застосування заходів адміністративного впливу.

Особа, яка діяла в стані *крайньої необхідності*, *необхідної оборони* або яка є *неосудною*, не підлягає адміністративній відповідальності.

3. Адміністративне стягнення: поняття та види

За вчинене адміністративне правопорушення законом передбачено відповідальність у вигляді адміністративних стягнень, що накладаються компетентними органами відповідно до чинного законодавства України.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання Законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Адміністративне стягнення накладається з метою

• забезпечення виконання загальнообов'язкових правил (припинення протиправного проступку)	• покарання та виховання правопорушника	• попередження нових правопорушень	• відновлення порушених прав (зокрема, відшкодування збитків)

За формами адміністративне стягнення може бути моральним, матеріальним або у вигляді тимчасового обмеження прав.

Усі заходи юридичної відповідальності за вчинення адміністративних проступків можна умовно розподілити на *три групи*:

- адміністративні стягнення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- адміністративні стягнення, передбачені іншими законами України, що встановлюють адміністративну відповідальність;
- заходи впливу, що застосовують до неповнолітніх.

Кодекс України про адміністративні правопорушення Ст. 24. Види адміністративних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) штраф; штрафні бали;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання), позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи;
- 6) виправні роботи; суспільно корисні роботи;
- 7) адміністративний арешт;
- 8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Попередження як захід адміністративного стягнення застосовується за незначні адміністративні правопорушення (наприклад, порушення правил користування засобами автомобільного транспорту та електротранспорту, порушення правил благоустрою території).

Штраф – грошове стягнення з правопорушника – є найпоширенішим видом адміністративного стягнення. Наприклад, призначається за самовільне випалювання рослинності або її залишків.

Оплатне вилучення предмета має майновий характер. Стягнення полягає в примусовому вилученні за рішенням суду та подальшій реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат щодо реалізації вилучення предмета. Наприклад, за повторне протягом року керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння.

При застосуванні *конфіскації* як адміністративного стягнення у правопорушника конфіскують лише предмети, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного проступку. Наприклад, порушення правил про валютні операції.

Позбавлення спеціального права застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом. Наприклад, за невиконання вимог про зупинку, залишення місця дорожньо-транспортної пригоди тощо.

Виправні роботи застосовують на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20 % її заробітку до прибутку держави. Наприклад, за злісну непокору

законному розпорядженню або вимозі працівника транспорту, який здійснює контроль за перевезенням пасажирів тощо.

Громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи призначаються судом на строк від 20 до 60 годин і тривають не більш як чотири години на день.

Найсуворішим видом адміністративних стягнень є *адміністративний арешт*, який полягає у фізичному обмеженні свободи особи на строк до 15 діб. Адміністративний арешт установлюється й застосовується лише в особливих випадках за окремими видами адміністративних проступків, наприклад дрібне хуліганство, прояв неповаги до суду тощо.

До *другої групи* належать адміністративні стягнення, установлені іншими законами. Наприклад, для такої категорії правопорушників, як іноземці та особи без громадянства, Законом України «Про правовий статус іноземців» передбачено спеціальний вид адміністративного стягнення – видворення за межі України.

Третя група заходів юридичної відповідальності за вчинення адміністративних проступків застосовується до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років.

**Кодекс України про адміністративні правопорушення
Ст. 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх.**

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;*
- 2) попередження;*
- 3) догана або сувора догана;*
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.*

Застосування таких засобів впливу є правом, а не обов'язком суду. Суд застосовує адміністративні стягнення або заходи виховного впливу з урахуванням особи неповнолітнього.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуації, користуючись кодом чи посиланням на главу 14 КУпАП <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1858>.

Ситуація 1. Андрій (17 років) і Ксенія (15 років) розпивали спиртні напої на території дитячого садка, де їх

затримали працівники поліції та склали протокол про здійснення правопорушення. Видом покарання став штраф.

Визначте вид юридичної відповідальності, підстави та правомірність пригнєння неповнолітніх до відповідальності.

Схарактеризуйте склад та ознаки правопорушення.

Ситуація 2. Учні 11-го класу Вікторія та Віктор постійно цькували п'ятнадцятирічного Ігоря. Одного разу дійшло до побиття, у результаті чого Ігорю було завдано тілесних ушкоджень. Начальниця міського відділення поліції кваліфікувала дії Вікторії та Віктора як дрібне хуліганство й направила протокол про адміністративне правопорушення до суду. Суддя винесла постанову про притягнення до відповідальності Вікторії та Віктора, якою наклала на правопорушників стягнення у вигляді адміністративного арешту строком на сім дів.

Чи законне рішення суду? Відповідь обґрунтуйте.

Зпитання для самоперевірки

1. Що таке адміністративний проступок? Назвіть склад адміністративного проступку.
2. Назвіть особливості адміністративної відповідальності.
3. Схарактеризуйте підстави адміністративної відповідальності.
4. Що таке адміністративне стягнення? Які стягнення накладають за вчинені адміністративні правопорушення?
5. Назвіть заходи впливу, що застосовують до неповнолітніх за вчинені адміністративні правопорушення.

§§ 6–7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС

1. Здійснення адміністративного провадження в адміністративному порядку, судовому порядку, громадськими органами

Адміністративне провадження – це вирішення адміністративним судом чи іншими компетентними уповноваженими органами публічно-правового спору, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції, зокрема забезпечення порядку застосування адміністративних стягнень до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення.

Завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

В адміністративному порядку провадження здійснюється органами виконавчої влади, тобто:

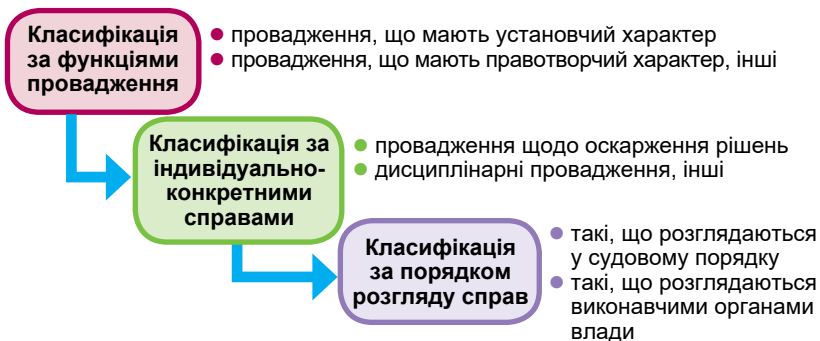
- адміністративними комісіями при місцевих органах державної виконавчої влади;
- одноосібно службовими (посадовими) особами – представниками органів державної виконавчої влади: річкового, повітряного, автомобільного транспорту, внутрішніх справ, пожежного нагляду, рибоохорони, митного нагляду, нагляду за охороною праці, військовими комісаріатами.

У судовому порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється суддями одноосібно.

Провадження може здійснюватися також громадськими органами та їх уповноваженими особами, наприклад громадськими органами з охорони громадського порядку; громадськими інспекторами Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, лісовим інспектором, мисливським інспектором, органів рибоохорони, охорони навколишнього природного середовища тощо.

2. Види адміністративного провадження

Адміністративний процес багатофункціональний. Про це свідчить велика кількість класифікацій і видів проваджень.

Основні види адміністративного провадження:

- провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- провадження за зверненнями громадян;

- провадження з видачі ліцензії;
- провадження з надання громадянам пільг;
- виконавче провадження.

У справі про адміністративне провадження можуть брати участь: особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, законні представники, захисник, свідок, експерт, перекладач, потерпілий.

3. Стадії адміністративного процесу

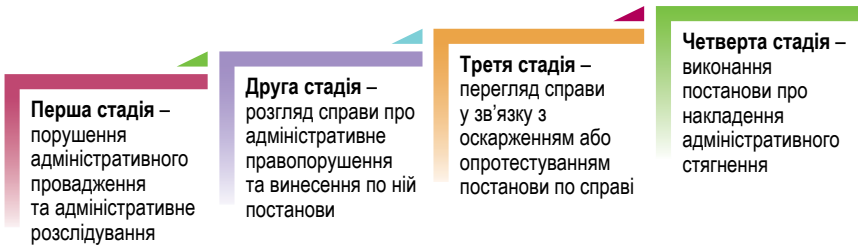
Упорядкованість адміністративного процесу обумовлено наявністю чіткої системи дій щодо його проведення. Важливим елементом цієї системи, який характеризує структуру кожного з адміністративних проваджень, є *процесуальна стадія*.

Процесуальна стадія – це відносно уособлена, відділена часом та логічно пов'язана сукупність процесуальних дій, спрямованих на досягнення певної мети та вирішення відповідних завдань конкретного адміністративного провадження, що характеризується колом суб'єктів і закріплюється у процесуальних актах.

Стадії відрізняються одна від одної також колом учасників провадження, характером проваджуваних дій та їх юридичною роллю. Розв'язання завдань кожної стадії оформлюється спеціальним процесуальним документом. Після прийняття такого акта розпочинається нова стадія.

Незалежно від порядку здійснення провадження зазвичай містить чотири стадії.

Кожна із цих стадій, у свою чергу, складається з конкретних етапів, які являють собою окремі процесуальні дії.

Стадія порушення адміністративного провадження та адміністративного розслідування – початкова стадія провадження. Підставою її порушення є дані, які з достатньою ймовірністю свідчать про наявність ознак проступку, тобто такою підставою є факт вчинення адміністративного правопорушення.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення по ній постанови – це основна стадія провадження у справах про адміністративні правопорушення. У ході цієї стадії вирішуються найважливіші завдання провадження:

підготовка справи до розгляду та слухання справи; аналіз зібраних матеріалів про обставини справи; ухвалення постанови по суті справи; доведення змісту цієї постанови до відома правопорушника.

Стадія перегляду справи у зв'язку з оскарженням або опротестуванням постанови є факультативною, тобто необов'язковою, і настає лише у випадку оскарження або опротестування ухваленної постанови по суті справи.

Стадія виконання постанови про накладення адміністративного стягнення є завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення. Її сутність полягає в практичній реалізації адміністративного стягнення, призначеного правопорушнику постановою. Від того, чи послідовно реалізовано постанову про адміністративне стягнення, залежить рівень ефективності боротьби з адміністративними правопорушеннями, їх попередження, результативність виховання громадян у дусі точного та неухильного дотримання законів.

4. Адміністративне судочинство. Адміністративні суди

Адміністративне судочинство – це діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у порядку, установленому Кодексом адміністративного судочинства України.

Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (або вчинені) вони: на підставі Конституції та законів України; обґрунтовано; неупереджено; з дотриманням принципу рівності перед законом; з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно.

Основні засади адміністративного судочинства

гласність,
відкритість, рівність
усіх учасників

змагальність сторін,
диспозитивність та
офіційне з'ясування
всіх обставин

обов'язковість судового
рішення, розумність
строків розгляду справи

забезпечення права
на апеляційний
перегляд справи

забезпечення
права на касаційне
оскарження
судового рішення

неприпустимість
зловживання
процесуальними
правами, відшкодування
судових витрат

Адміністративне судочинство здійснюється в порядку позовного провадження (загального або спрощеного). Спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

 Адміністративний суд – це орган судової влади, уповноважений здійснювати правосуддя в адміністративних справах шляхом вирішення справ адміністративної юрисдикції (публічно-правових спорів).

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи в публічно-правових спорах, зокрема:

- спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності;
- спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, зокрема делегованих повноважень;
- за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;
- спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;
- спорах фізичних чи юридичних осіб з розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності в частині доступу до публічної інформації;
- спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- інших спорах.

Система адміністративного судочинства має інстанційну побудову.

Апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які перебувають у межах їх територіальної юрисдикції, в апеляційному порядку як суди апеляційної інстанції.

Верховний Суд переглядає судові рішення місцевих та апеля-

ційних адміністративних судів у касаційному порядку як суд касаційної інстанції.

5. Підсудність справ

Підсудність – це процесуальний порядок віднесення судових справ, що підлягають розгляду та вирішенню по суті, до конкретної ланки судової системи й до певного конкретного суду цієї ланки.

Адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які ухвалено стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за місцем проживання (перебування) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача.

Позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим місцем її проживання або перебування. Позови ж до юридичних осіб пред'являються в суд за їх місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Законодавством передбачено поняття виключної підсудності. Адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України, адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії та інші справи вирішуються окремим адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Адміністративні справи з приводу оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, ухвалених на контрольних пунктах в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію, їхніх дій або бездіяльності вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного контрольного пункту.

Підсудність справи, у якій однією із сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесено цю справу за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції. Спори між адміністративними судами щодо підсудності не допускаються.

6. Звернення громадян. Електронна петиція

Громадяни України у своєму повсякденному житті постають перед необхідністю звертатися з різними питаннями до установ, організацій, органів влади тощо. Право на звернення є одним з конституційних прав громадян України, закріпле-

них у ст. 40 Конституції України, а також одним з найважливіших політичних прав.

Громадяни України мають *право звернутися* до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Особи, які не є громадянами України й законно перебувають на її території, мають таке саме право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами.

 Звернення громадян – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Пропозиція (зауваження) – звернення громадян, де подається порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства

Заява – звернення громадян з проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та законодавством прав та інтересів або повідомлення про порушення законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій, депутатів різних рівнів, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо

Скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб

Електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування. Вона є одним з інструментів електронної демократії.

Електронна петиція подається та розглядається в порядку, передбаченому статтею 23-1 Закону України «Про звернення громадян».

Звернення, оформлене без дотримання вимог, передбачених Законом України «Про звернення громадян», повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через **10 днів** з дня його надходження. Звернення, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду. Забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну приналежність, стать, вік, віросповідання, національність громадянина, незнання мови звернення.

Якщо питання, порушені у зверненні, що одержали орган державної влади, місцевого самоврядування, підприємство, установа, організація незалежно від форми власності, об'єднання громадян або посадова особа, не належать до їх повноважень, таке звернення пересилається одержувачем до належного відповідного органу або належної посадової особи в термін не більше як **5 днів**. Про це повідомляють громадянину, який подав звернення. У разі, якщо звернення не містить даних, необхідних для ухвалення обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, його в той самий термін повертають громадянину з відповідними роз'ясненнями.

Забороняється направляти скарги громадян для розгляду тим органам або посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, засоби масової інформації, їх керівники та інші посадові особи в межах своїх повноважень зобов'язані:

- об'єктивно, всебічно й вчасно перевіряти заяви чи скарги;
- на прохання громадянина запрошувати його на засідання відповідного органу, що розглядає його заяву чи скаргу;
- скасовувати або змінювати оскаржувані рішення у випадках, якщо вони не відповідають закону або іншим нормативним актам, невідкладно вживати заходів для припинення неправомірних дій, виявляти, усувати причини, які спричали порушенням;
- забезпечувати поновлення порушених прав, реальне виконання рішень, ухвалених у зв'язку із заявою чи скаргою;
- письмово повідомляти громадянина про результати перевірки заяви чи скарги та суть ухваленого рішення;
- вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті обмеження його прав чи законних інтересів, вирішувати питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення, а також на прохання громадянина не пізніше як у **місячний** термін довести ухвалене рішення до відома органу місцевого само-

врядування, трудового колективу чи об'єднання за місцем проживання громадянина;

- у разі визнання заяви чи скарги необґрунтованою роз'яснити порядок оскарження рішення, ухваленого за нею;
- особисто організувати та перевіряти стан розгляду заяв чи скарг громадян, вживати заходів для усунення причин, що їх породжують, систематично аналізувати та інформувати населення про хід цієї роботи.

Звернення розглядаються та вирішуються у термін не більше як **один місяць від дня їх надходження**, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше як **15 днів** від дня їх отримання. Якщо в **місячний** строк вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник установлюють необхідний термін для його розгляду. Про це повідомляють особу, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, **не може перевищувати 45 днів**.

Особи, винні в порушенні Закону України «Про звернення громадян», несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Під час перевірки продовольчого магазину «Острів» санітарний лікар міста встановив порушення санітарних правил. Він склав протокол про адміністративне правопорушення щодо директорки магазину Омріяної Я. У поясненні Омріяна Я. зазначила, що згідно з наказом про розподіл посадових обов'язків за дотримання санітарних правил відповідає заступник директора Карченко П.

Визначте стадію адміністративного провадження.

Які органи (посадові особи) повинні розглядати справу?

Які подальші стадії адміністративного провадження і які рішення можливі у справі?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке адміністративне провадження?
2. Назвіть стадії, які проходить адміністративне провадження.
3. Які справи розглядають адміністративні суди?
4. Укажіть і схарактеризуйте етапи адміністративного судочинства.
5. У чому полягає особливість провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян?

§ 8. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Самостійно пригадайте особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх та об'єкти адміністративних правопорушень, визначених Особливою частиною КУпАП.

Робота у групах

Об'єднайтеся в чотири групи та отримайте від учителя витяги з Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 12, 13) або скористайтесь кодом чи посиланням на нормативні документи <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Перша група сідає за стіл, розміщений посередині класу. Усі інші учні займають місця навколо (метод «Акваріум»). Діюча група (за столом у центрі) отримує аркуш із ситуацією та завданням:

1. Прочитайте ситуацію вголос.
2. Обговоріть її в групі.
3. Дайте відповіді на запитання до ситуацій.

Поки перша діюча група займає місце в центрі класу, учитель ще раз ознайомлює клас із завданням і нагадує правила дискусії під час вправи «Акваріум». Діюча група вголос читає ситуацію та обговорює її розв'язання. Усі інші учні слухають, не втручаючись у хід обговорення. Після завершення обговорення ситуації діючою групою вчитель ставить запитання класу:

1. Чи погоджуєтеся з думкою групи?
2. Чи були відповіді достатньо аргументовані, доведені?
3. Які з відповідей були найпереконливішими?

Після цього місце в «Акваріумі» займає наступна група та обговорюється інша ситуація. Усі групи по черзі перебувають в «Акваріумі», діяльність кожної групи має бути обговорена в загальному колі.

Ситуація 1. Сергій (17 років) пообіцяв своїй подружці Марині (16 років) принести до міського парку рушницю батька для того, щоб поцілити в гав. Марина запізнювалася на зустріч. У цей час Сергія затримав патрульно-постовий наряд поліції.

Як кваліфікувати дії Сергія?

Визначте об'єкт правопорушення.

Яке стягнення може бути застосовано до Сергія?

Чи можна притягнути до відповідальності Марину?

Чи буде притягнуто до відповідальності батька Сергія?

Ситуація 2. Під час патрулювання нічного міста наряд поліції помітив, як на подвір'ї аграрного коледжу дві особи намагаються зняти з трактора фари. Коли цих осіб затримали, виявилось, що це учні коледжу Легковажна Василина (17 років) та Довірливий Василь (16 років). Їх доставили до міського управління поліції, де в присутності вихователя було складено протокол.

Як кваліфікувати дії підлітків?

Визначте об'єкт правопорушення.

Яке стягнення можуть застосувати до Василина та Василя?

Чи є в цій ситуації обставини, що обтяжують відповідальність, і обставини, що пом'якшують відповідальність?

Ситуація 3. Учні 11-го класу (16–17 років) святкували Новий рік на квартирі однокласниці Мирослави (17 років), батьки якої перебували на відпочинку за кордоном. Близько опівночі школярі вийшли на балкон і почали голосно співати, сваритися. На вимогу сусідів припинити таку поведінку не реагували. А коли сусід Іван Петрович подзвонив до них у квартиру та пригрозив викликати поліцію, 17-річний Олексій, який вже був нападпитку, підійшов до дверей квартири Івана Петровича, став дзвонити у двері та викрикувати погрози. Однокласниця Катерина (16 років) підбурювала Олексія до цих дій. Згодом приїхав наряд поліції та склав протокол.

Як кваліфікувати дії школярів?

Визначте об'єкт правопорушення.

Яке стягнення можуть застосувати до Олексія?

Чи можуть притягнути до відповідальності Катерину?

Чи можуть притягнути до відповідальності батьків Мирослави?

Ситуація 4. Пізно ввечері у дворі багатопверхового будинку група підлітків (16–17 років) поводитися галасливо, чіплялася до перехожих, іноді лунала нецензурна лайка. У цей час повз них прохив наряд поліції, який затримав усю групу підлітків і доставив до найближчого відділку поліції, де було складено протокол про скоєння адміністративного проступку. У відділку поліції затриманим запропонували добровільно здати заборонені речі (зброю, наркотичні засоби тощо). Усі затримані заявили, що не мають таких речей. Але під час особистого огляду та огляду речей у Єгора (17 років) вилучили пакетик з наркотиками, який він (з його слів) мав передати сусідові. Тоді Вадим (16 років) заявив, що в нього є пакетик з наркотиками, який дав йому на збереження сусід.

Як кваліфікувати дії підлітків?

Як кваліфікувати дії Єгора та Вадима?

Визначте об'єкти правопорушень.

Яке стягнення можуть застосувати до Єгора?

Яке стягнення може бути застосовано до Вадима?

§ 9. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН

Учні напередодні практичного заняття отримали завдання пригадати основні положення Закону України «Про звернення громадян» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

Робота у групах

Виконайте практичну роботу шляхом обговорення ситуацій у групах: спочатку домашніх групах (за потребою вчитель/учителька може надати консультацію), а далі одна особа-експерт залишається у своїй групі для надання консультацій, а всі інші по колу розглядають ситуації, які було запропоновано іншим групам.

Питання для обговорення ситуацій:

1. Чи правильно адресоване звернення?
2. Визначте вид звернення.

3. Чи має звернення встановлені законодавством пільги при розгляді?
4. Протягом якого строку за загальним правилом необхідно розглянути звернення?
5. Чи потребує звернення додаткового вивчення?

Ситуація 1. Громадянка Активна П. направила письмове звернення до голови міської ради з вимогою надати їй роз'яснення щодо незадовільного стану прибудинкової території, а саме: протягом місяця комунальні служби не вивозили сміття; не косили траву, зокрема амброзію; не проводили санітарну профілактику будинку, направлену на боротьбу з комахами та гризунами.

Ситуація 2. Інвалід війни II групи Тур М. звернувся до голови райдержадміністрації з листом, у якому повідомив, що прокурор району не надав йому відповіді на два листи, у яких йшла мова про незаконний видобуток вугілля в копанках та завдання шкоди довкіллю з небезпекою для життя людей, що там працюють.

Ситуація 3. Директорка загальноосвітньої школи Турботлива О. звернулася до місцевого відділку поліції з листом, у якому вказала на необхідність установаження світлофора на перехресті доріг або патрулювання співробітниками поліції біля закладу загальної середньої освіти задля того, щоб учні безпечно переходили через вулицю.

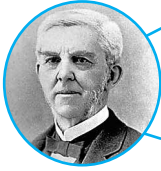
Ситуація 4. Мати трьох дітей шкільного віку Далекоглядна С. звернулася до Уповноваженої/Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з листом, у якому вказала, що в її селищі закривають школу через малу кількість учнів (53) та створюють опорну школу в місті, що розташована за тридцять кілометрів. Шкільний автобус дорогою переїжджає небезпечний міст, який перебуває в аварійному стані з 2004 р. Далекоглядна С. просить розглянути ситуацію з погляду захисту прав її дітей у будь-який оптимальний для держави спосіб.

Домашнє завдання

Обговоріть з рідними або однокласниками/однокласницями тему уроку та підготуйте звернення до місцевих органів влади з пропозиціями щодо врегулювання суспільних відносин та поліпшення умов життя громадян, удосконалення соціально-культурної та інших сфер життя вашого міста (села, селища).

Тема 2. Фінансове право України

Податки – це ціна, яку ми платимо за можливість жити в цивілізованому суспільстві.

Олівер Уенделл Холмс, американський письменник

§ 10. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1. Предмет фінансового права

Успішне здійснення численних функцій держави значною мірою залежить від фінансового забезпечення її діяльності.

Термін «фінанси» походить від латинського слова *finansia* – грошовий платіж. Тривалий процес розвитку товарно-грошових відносин змінив зміст явища грошей. З XVIII ст. термін «фінанси» у світі використовують для позначення відносин, пов'язаних з прибутками та видатками держави.

Фінансове право – це система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері збирання, розподілу та використання органами державної влади та місцевого самоврядування коштів з метою забезпечення виконання покладених на ці органи функцій.

Фінансове право належить до публічних галузей. *Предметом* регулювання фінансового права є:

- відносини між Україною, Автономною Республікою Крим та адміністративно-територіальними одиницями щодо розподілу доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи;
- відносини між представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, з одного боку, і органів державної виконавчої влади та виконкомів рад – з іншого, щодо складання, розгляду, затвердження й виконання Державного бюджету та місцевих бюджетів і звітів про їх виконання;
- відносини між державою й підприємствами, установами, громадянами з приводу виконання останніми фінансових зобов'язань перед державою щодо сплати податків, зборів;
- відносини між вищими органами державної виконавчої влади та виконками рад і бюджетними установами – з приводу одержання та організації використання останніми коштів, які виділяються з бюджетів і цільових фондів;
- відносини між органами державної виконавчої влади, які виникають у процесі управління державним боргом;
- відносини між Україною в особі Національного банку України та комерційними банками.

Таким чином, предметом фінансового права є суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави й територіальних громад щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів державних фінансів.

Важливу роль у визначенні природи та місця фінансового права в системі права відіграє метод правового регулювання, що полягає в сукупності прийомів, способів впливу права на суспільні відносини.

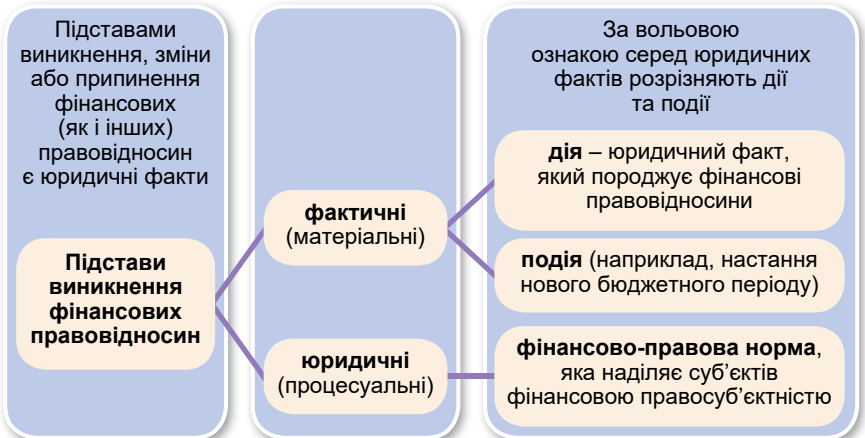
Одним з методів фінансово-правового регулювання є імперативний метод, який виявляється у владних приписах, наказах одним суб'єктам з боку інших, що представляють державу. Метод рекомендацій і погоджень має похідний характер від імперативного методу в межах реалізації чи виконання владних розпоряджень.

2. Фінансові правовідносини. Суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин

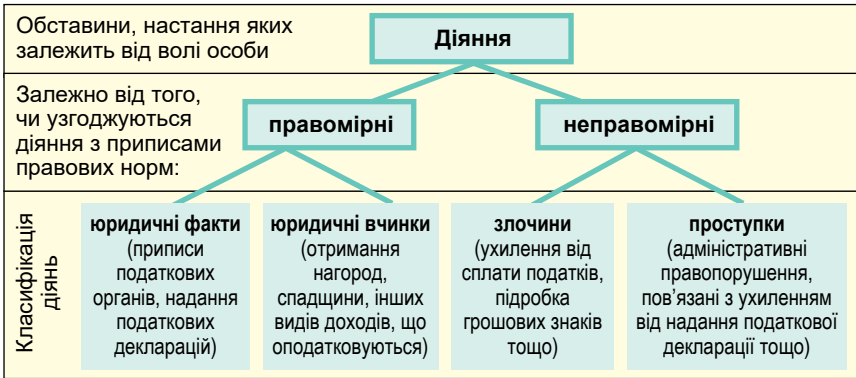
Фінансове право охоплює три підгалузі:

- банківське право;
- бюджетне право;
- податкове право.

Фінансово-правові відносини можуть виникати між державою в цілому та її адміністративно-територіальними утвореннями; між центральними та місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування; між державними фінансовими органами та підприємствами, установами, організаціями; між державними фінансовими органами та населенням.

Залежно від того, чи узгоджуються діяння з приписами правових норм, чи не узгоджуються, розрізняють правомірні та неправомірні діяння.

Особливістю фінансових правовідносин є їх владно-майновий характер. Саме у сфері цих відносин реалізується організаційна роль держави та органів місцевого самоврядування у ході розподілу, використання та контролю за використанням державних коштів. Це основна особливість, яка відрізняє фінансові правовідносини від інших відносин грошового характеру.

Для фінансових правовідносин властиві й інші *особливості*:

- об'єктами є гроші чи грошові зобов'язання;
- суб'єкти є нерівноправними, оскільки державу та її органи наділено владними повноваженнями, а інші учасники є суб'єктами підпорядкування;
- одним з обов'язкових суб'єктів є держава чи уповноважений нею орган;
- відносини мають публічний та імперативний характер, бо їх виникнення, зміна, припинення визначені законом і від волі учасників зазвичай не залежать.

3. Бюджет. Бюджетна система

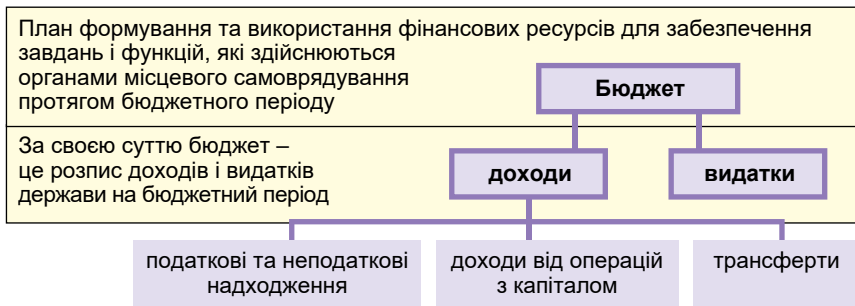
Оскільки центральне місце у фінансовій системі посідає бюджет, найважливішою частиною фінансового права є його підгалузь – *бюджетне право*.

У середньовічній Англії в певний час канцлер казначейства відкривав свій бюджет – шкіряний мішок, сумку (від кельт. *bulga*), де містилися папери або рахунки. Канцлер проголошував законопроект, у якому після закінчення фінансового року пояснював перед Палатою громад минулорічні результати фінансової діяльності та оприлюднював прогнозовані доходи та витрати на наступний період. І лише з кінця XVIII ст. бюджетом стали називати документ, у якому розписано доходи й видатки на наступний рік, що затверджується парламентом.

Бюджет представляє собою фінансову програму діяльності держави, що закріплює її грошові ресурси (доходи) та їх розподіл (видатки), яку розробляє Кабінет Міністрів України та затверджує Верховна Рада України у вигляді Закону.

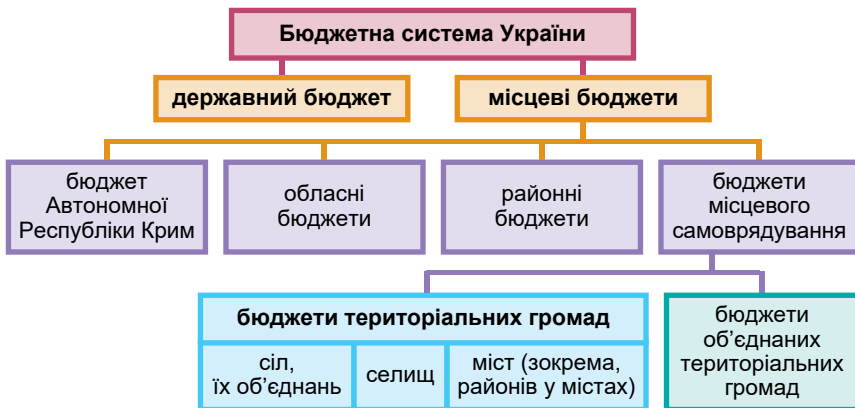

Бюджетне право – це система юридичних норм, що регулюють відносини в галузі бюджетної діяльності, установлення бюджетної системи, розмежування доходів загальнодержавного та місцевих бюджетів, прийняття й виконання бюджетів і звітів про їх виконання.

Важливим інститутом бюджетного права є бюджетна система.

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система ґрунтується на принципах єдності, збалансованості кожного бюджету, повноти, обґрунтованості, ефективності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості й неупередженості, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

4. Бюджетний процес

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджетний процес включає чотири стадії:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд проекту та ухвалення закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету та ухвалення рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами. Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, яких наділено бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

5. Державний бюджет України. Доходи та видатки Державного бюджету України

Державний бюджет України – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом з проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бю-

джету України поточного року. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України. Поданий звіт має бути оприлюднений.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата.

Державний бюджет України складається з двох частин: *доходів і видатків*. *Доходна частина бюджету* включає закріплені та регулюючі доходи, а також дотації, субсидії, субвенції, трансферти тощо. *Закріпленими* вважаються доходи, які повністю або в чітко фіксованій частині постійно або протягом тривалого часу надходять до певного бюджету; *регулюючими* називаються доходи, які для збалансування доходів і видатків надходять до певного бюджету у вигляді відрахувань відповідно до певних нормативів.

Дотації безвідплатні, безповоротні – це суми, які виділяються з вищих бюджетів для формування мінімального бюджету, тобто бюджету, до якого закладаються мінімально необхідні видатки та розрахунковий обсяг доходів.

Субвенції – це виділені з вищого бюджету на певний строк на конкретні цілі суми вирівнювання соціально-економічного розвитку.

Трансферт – це переведення коштів з фонду фінансової підтримки регіонів до бюджетів нижчого територіального рівня.

Секвестр – це пропорційне щомісячне зменшення державних видатків за всіма статтями.

Видаткова частина бюджету включає в себе бюджет розвитку та бюджет поточних видатків. Під *бюджетом розвитку* розуміють фінансування інновацій (технічного переозброєння) та інвестиційну (розвиток нових виробництв) діяльність у частині соціально-економічного розвитку території, економічних програм та інших видатків. *Бюджет поточних видатків* – це видатки на утримання та розвиток освітніх закладів, закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо.

При формуванні бюджету доходна частина повинна відповідати видатковій частині. Якщо доходи перевищують видатки, виникає *профіцит* бюджету. Якщо видатки перевищують доходи, виникає *дефіцит* бюджету.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. У зв'язку зі зменшенням надходжень доходів до міського бюджету та відсутністю коштів на утримання в грудні поточного року закладів освіти, закладів охорони здоров'я та закладів культури, ураховуючи те, що не було виконано програму інвестицій-

ної діяльності ради і, як наслідок, у бюджеті було не використано фінанси, виконком ухвалив рішення провести фінансування цих установ зі статей бюджету розвитку.

Дайте правову оцінку рішенню виконкому.

Яку пораду ви дасте міському голові для правового рішення існуючої проблеми?

Ситуація 2. До керівника одного з новостворених підприємств, яке не мало майна та не здійснювало господарської діяльності, податкова інспекція застосувала фінансові санкції за неподання податкової звітності.

Схарактеризуйте склад цих фінансових правовідносин.

Зпитання для самоперевірки

1. Що є предметом фінансового права?
2. Що є підставами виникнення, зміни та припинення фінансових правовідносин?
3. Що таке бюджет і бюджетне право?
4. Схарактеризуйте стадії бюджетного процесу.
5. Дайте пояснення доходам і видаткам Державного бюджету.

§ 11. ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

1. Поняття та принципи системи оподаткування

Податки, збори та мито є найважливішими джерелами державних доходів майже всіх держав світу (виняток складають, наприклад, Андорра, Об'єднані Арабські Емірати, де не збираються податки). Завдяки системі оподаткування влада має змогу забезпечувати свою діяльність.

У першій половині XVIII ст. до н. е. вавилонський цар Хаммурапі затвердив закони, у яких податки іменувалися як «подать». У V ст. до н. е. у Давньому Римі було ухвалено закони XII таблиць, де йшла мова про збори. У II ст. до н. е. в Індії ухвалено закони Ману, які склалися з 12 глав і 2685 статей. Податки в цих законах називалися «кара».

У найдавнішій пам'ятці правової культури давньоукраїнської держави – «Руській правді» (XI ст.) – грошові стягнення на користь князя як форма відшкодування збитків іменувалися як «віра».

Основним джерелом доходів державного бюджету є податки, тому ще однією складовою частиною фінансового права є підгалузь – податкове право.

Податкове право – це підгалузь фінансового права, правові норми якої регулюють суспільні відносини, що виникають на основі встановлення та збору податків.

Податкове законодавство України складається з Конституції України, Податкового кодексу України, Митного кодексу України, чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; нормативно-правових актів, ухвалених на підставі та на виконання Податкового кодексу України.

Податки вважаються одним з обов'язкових атрибутів держави, а право на встановлення власної податкової системи є правом суверенітету держави.

Сукупність усіх платежів у вигляді податків, мита та зборів становить *податкову систему*.

2. Платники податків і зборів

Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з Податковим кодексом України або податковими законами, на яких покладено обов'язок із сплати податків і зборів.

Резиденти

юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами

дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет

фізичні особи, які мають місце проживання в Україні

Нерезиденти

іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України

дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні

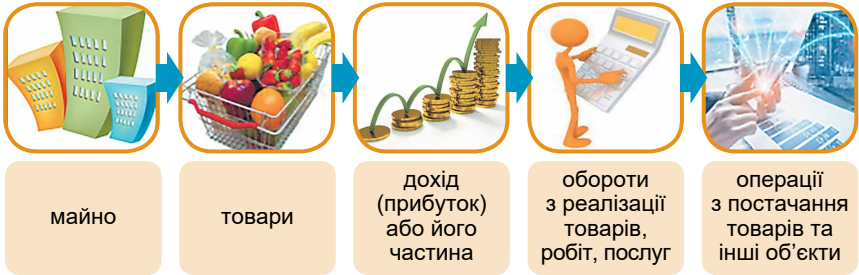
фізичні особи, які не є резидентами України

Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами.

3. Об'єкти оподаткування. Обов'язки та права платників податків і зборів

Об'єктом оподаткування можуть бути:

Строком сплати податку та збору визнається період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не сплачено у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно.

Податкове законодавство України встановлює права та обов'язки платників податків.

Платник податків зобов'язаний:

- стати на облік у контролюючих органах в порядку, установленому законодавством України;
- вести облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення й сплати податків і зборів;
- подавати до контролюючих органів декларації, звітність та інші документи;
- сплачувати податки та збори у строки та в розмірах, установлених Податковим кодексом та законами з питань митної справи;
- подавати на письмову вимогу контролюючих органів документи з обліку доходів, витрат, первинні документи, фінансову звітність, інші документи;
- подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету в зв'язку з отриманням податкових пільг;
- виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи й підписувати акти про проведення перевірки;
- не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків та виконувати законні вимоги такої посадової особи;

- повідомляти контролюючі органи про ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня ухвалення відповідного рішення;
- забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом строків, установлених Податковим кодексом України;
- допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій, що використовуються для одержання доходів, а також для проведення перевірок з питань обчислення та сплати податків і зборів;
- використовувати електронний кабінет для листування з контролюючими органами в електронній формі в разі подання звітності в електронній формі.

Відповідно до Податкового кодексу платник податків має право:

- безоплатно отримувати в контролюючих органах інформацію про податки та збори, порядок обліку та сплати податків і зборів, повноваження контролюючих органів щодо здійснення податкового контролю;
- представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента;
- обирати самостійно метод ведення обліку доходів і витрат;
- користуватися податковими пільгами за наявності підстав;
- одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит;
- бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів про проведення перевірки;
- оскаржувати рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів;
- вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;
- на нерозголошення контролюючим органом відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію;
- на залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків і зборів, пені, штрафів;
- на повне відшкодування збитків (шкоди), заподіяних незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів, у встановленому законом порядку;
- самостійно обирати спосіб взаємодії з контролюючим органом в електронній формі через електронний кабінет.

§ 12. ПОДАТОК. ЗБІР. МИТО

1. Податок. Збір. Мито.

Ознаки та функції податків

Податок – це обов’язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України.

Збір – це є обов’язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Митні платежі – це податки, що відповідно до Податкового кодексу або митного законодавства справляються під час переміщення або у зв’язку з переміщенням товарів через митний кордон України, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи.

Між податком, збором і митом існують відмінності, що полягають в меті оподаткування. Якщо мета податків – задоволення потреб держави, то збори й мито спрямовано на задоволення потреб і видатків окремих установ. Податки сплачуються з певною періодичністю, а збори й мито, як правило, мають разовий характер.

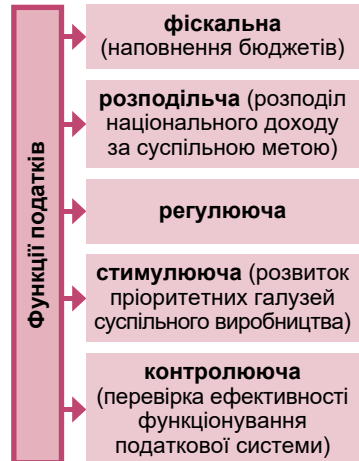
Різниця між збором і митом полягає в тому, що збір є платежем за володіння особливим правом, а мито – платою за здійснення на користь платників юридично значущих дій.

Податки та збори сплачуються в певному розмірі та в чітко визначені строки й спрямовуються до бюджетів відповідного рівня. Сплата податків, установлених законом, є конституційним обов’язком кожної людини.

Ознаки податків:

- обов’язковість, адресність;
- примусовість, безоплатність;
- нецільовий характер, безповоротність;
- регулярність, розподіл між бюджетами;
- контроль за їх походженням.

Роль і місце податків у житті суспільства позначаються в їх функціях – основних напрямках фінансово-управлінського впливу на суспільні відносини.

2. Види податків. Податки з фізичних та юридичних осіб

Класифікація податків можлива за різними критеріями. Залежно від *суб'єкта* (платника податків) розрізняють:

- податки з *юридичних осіб* (податок на додану вартість – ПДВ, податок на прибуток підприємств);
- податки з *фізичних осіб* (податок на доходи фізичних осіб);
- податки з *юридичних і фізичних осіб* (земельний податок, податок з власників транспортних засобів тощо).

Залежно від *характеру використання* розрізняють:

- податки загального призначення (мити);
- цільові податки (збір за місця для паркування транспортних засобів).

За *способами обкладання* податки поділяють на:

- *прямі* (податок на прибуток підприємств);
- *непрямі* (акцизний податок, податок на додану вартість).

Залежно від *органу*, що їх встановлює, податки поділяють на:

- *загальнодержавні* (податок на додану вартість, податок на прибуток підприємства);
- *місцеві* (податок на майно, єдиний податок).

За *періодичністю стягнення* розрізняють податки:

- *одноразові*, що сплачуються один раз протягом певного відрізка часу (найчастіше всього податкового періоду) за вчинення певних дій;
- *систематичні* (регулярні), тобто такі, які сплачуються з певною періодичністю (щомісячно, щоквартально) (акцизний податок, податок на доходи фізичних осіб).

3. Загальнодержавні та місцеві податки та збори

В Україні встановлено загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До загальнодержавних належать податки та збори, які встановлені Податковим кодексом України і є обов'язковими до сплати на всій території України.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку та в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад і рад об'єднаних територіальних громад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До *загальнодержавних податків* належать:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- екологічний податок;

- рентна плата;
- мито.

Установлення загальнодержавних і місцевих податків і зборів, не передбачених Податковим кодексом, заборонено.

4. Податок на доходи фізичних осіб. Державний реєстр фізичних осіб

Податок на доходи фізичних осіб – це загальнодержавний податок, що стягується з доходів фізичних осіб (громадян – резидентів) і нерезидентів, які отримують доходи із джерел їх походження в Україні (та за її межами для резидентів).

Платниками податку на доходи фізичних осіб є:

- фізична особа – резидент, яка отримує доходи як із джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи із джерела їх походження в Україні;
- податковий агент.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід
- доходи із джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання)
- іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані із джерел за межами України

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід із джерела його походження в Україні
- доходи із джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання)

Питання оподаткування фізичних осіб регламентується законами України, якими передбачено створення Державного реєстру фізичних осіб.

Державний реєстр фізичних осіб – платників податків – це автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які зобов'язані сплачувати податки, збори та інші обов'язкові платежі та внески.

Усі фізичні особи – платники податків і зборів реєструються у контролюючих органах шляхом включення відомостей про них до Державного реєстру в порядку, визначеному чинним Положенням про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків.

Облік фізичних осіб – платників податків ведеться у Державному реєстрі за реєстраційними номерами облікової картки платника податків, а осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган, ведеться в окремому реєстрі Державного реєстру за прізвиськом, ім'ям, по батькові, серією та (або) номером діючого паспорта громадянина України без використання реєстраційного номера облікової картки платника податків.

Реєстрація фізичних осіб у Державному реєстрі проводиться в такому порядку:

- отримання та перевірка документів, які подаються фізичними особами до контролюючого органу для проведення реєстрації, обліку, внесення змін до облікової картки;
- включення до Державного реєстру відомостей про фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців і осіб, які провадять незалежну професійну діяльність;
- оформлення та видача документа, що засвідчує реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі;
- внесення до паспорта громадянина України даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру;
- внесення до паспорта фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і повідомила про це відповідний контролюючий орган, відмітки про право здійснювати будь-які платежі за серією та (або) номером паспорта.

5. Податкова політика щодо малого підприємства.

Спрощене оподаткування. Фіксований податок.

Єдиний податок

Податкова політика найбільшою мірою визначає умови функціонування малих підприємств, оскільки прямо впливає на їх фінансові результати. Підтримка малого бізнесу у сфері оподаткування в Україні здійснюється у вигляді запровадження спрощеної системи оподаткування.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, установлених Податковим кодексом, на сплату єдиного

податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Юридична особа чи фізична особа – підприємець може самотійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає вимогам, установленим кодексом, та реєструється платником єдиного податку.

Суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку:

- *1-ша група*: фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють винятково роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та (або) провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300 000 гривень;
- *2-га група*: фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, зокрема побутових, платникам єдиного податку та (або) населенню, виробництво та (або) продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають таким критеріям: не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб, обсяг доходу яких не перевищує 1 500 000 гривень.
- *3-тя група*: фізичні особи – підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 000 000 гривень;
- *4-та група*: сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, мають право самотійно обрати спосіб оподаткування доходів, одержаних від цієї діяльності, за **фіксованим податком** (тобто фіксованим розміром податку) шляхом придбання патенту. Не дозволяється застосовувати фіксований податок при здійсненні торгівлі тютюновими та лікєро-горілчаними виробами.

Єдиний податок надається фізичним та юридичним особам. Фізичні особи мають право на єдиний податок у випадках здійснення ними підприємницької діяльності без створення юридичної особи та в трудових відносинах з якими, включаючи членів їх сімей, протягом року перебуває не більше 10 осіб. Є певні вимоги й до обсягу виручки від реалізації

продукції. Юридичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю, чисельність працюючих у яких за рік не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції за рік не перевищує 1 млн гривень, також мають право на єдиний податок.

Особи, які сплачують єдиний податок, звільняються від усіх інших податків.

Фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними, міськими радами або радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад для фізичних осіб – підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць.

§ 13. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Види відповідальності за порушення податкового законодавства

Виконання платниками податків та іншими суб'єктами податкового обов'язку забезпечується як високим рівнем їх правової культури та усвідомленням суспільної значущості передбаченої нормами податкового права належної поведінки, так і застосуванням заходів державного примусу в податковій сфері.

Державний примус у податковій сфері реалізується через установлений законодавством механізм юридичної відповідальності. Особливістю відповідальності за порушення податкового законодавства є її *компенсаційно-каральний характер*. Це зумовлено сутністю податкових правовідносин, а саме – їх владно-майновим характером.

Крім того, відповідальність за порушення податкового законодавства є *комплексною*, оскільки підставою такої відповідальності може стати дія або бездіяльність, передбачена нормами податкового, адміністративного та кримінального права.

Поряд із загальними ознаками юридичної відповідальності, податкова відповідальність характеризується специфічними *рисами*:

- підставою податкової відповідальності є вчинення діянь, що містять усі ознаки складу податкового правопорушення;
- настання відповідальності врегульовано нормами податкового права;
- відповідальність полягає в застосуванні до правопорушника податкових санкцій фінансового характеру (штрафів);

- законодавство передбачає особливий порядок притягнення до відповідальності;
- суб'єктами є платники податків та інші фіскально зобов'язані особи.

Податкові правопорушення – це протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та (або) їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених Податковим кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

Платники податків, податкові агенти та (або) їх посадові особи несуть відповідальність у разі вчинення порушень, визначених законами з питань оподаткування та іншим законодавством, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

За порушення законів з питань оподаткування застосовуються такі види юридичної відповідальності

фінансова

кримінальна

адміністративна

2. Кримінальна відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів та інших платежів

Обов'язок сплатити податки передбачений ст. 67 Конституції України, відповідно до якої кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку й розмірах, установлених законом. Держава здійснює контроль за сплатою податків.

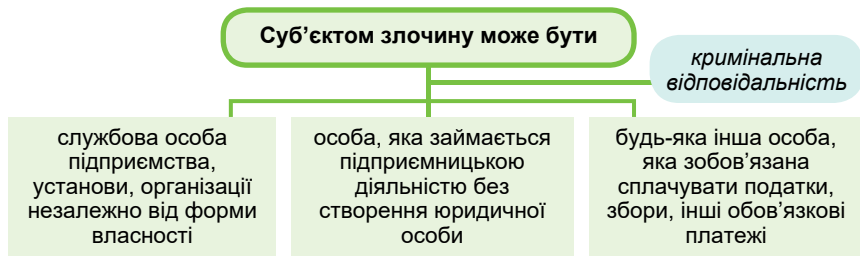
Ст. 212 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Умовно ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) можна розподілити на три види:

- умисне ухилення від сплати податків, зборів, що входять у систему оподаткування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів *коштів у значних розмірах* (ч. 1 ст. 212 ККУ);
- ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів *коштів у великих розмірах* (ч. 2 ст. 212 ККУ);
- діяння, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або якщо

вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів коштів в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212 ККУ).

За умисне ухилення від сплати податків, зборів та інших платежів, за яке передбачене основне покарання у вигляді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином.

Кримінальним кодексом України передбачено, що в разі несплати особою, засудженою за ч. 3 ст. 212 КК України, штрафу та відсутності підстав для розстрочки його виплати, суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у вигляді позбавлення волі з розрахунку 136 гривень штрафу – один день позбавлення волі. У цілому штраф може бути замінено позбавленням волі від 5 до 10 років.

Слід звернути увагу на строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 та ч. 2 ст. 212 КК України строк давності становить два роки. Водночас, згідно з ч. 3 ст. 212 КК України, строк давності для притягнення до кримінальної відповідальності становить 10 років.

Також слід звернути увагу на особливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Особа, яка вчинила діяння, у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Запитання та завдання до §§ 11–13

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Військова частина здійснює відкачування води зі свердловини та є постачальником цієї води для задоволення господарсько-побутових і комунально-побутових потреб населення навколишніх територіальних громад, обслуговування військової техніки.

Які загальнодержавні податки та збори повинна сплачувати військова частина?

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення податку, його ознак та функцій.
2. Які спільні та відмінні риси податку, збору та мита?
3. Хто є платниками податків та зборів?
4. Схарактеризуйте податкову політику щодо малого підприємства в Україні.
5. Які види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства вам відомі?

§ 14. ЗАКОНОДАВСТВО ПРО БАНКИ ТА БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Банківська система України

Банківське право – це сукупність правових норм, що регулюють правовідносини між суб'єктами банківської діяльності, організацію та діяльність банків та інших фінансово-кредитних установ, порядок здійснення банківських операцій і надання банківських послуг.

Основне призначення банківського права – регулювати, забезпечувати та прогнозувати інтереси банків та їх клієнтів, забезпечувати функціонування фінансової системи держави.

Діяльність банків в Україні регулюється ст. 99, 100 Конституції України та Законами України «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність».

Закон України «Про банки і банківську діяльність» Ст. 4. Банківська система України.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг.

2. Національний банк України

Центральне місце в банківській системі України посідає Національний банк України (НБУ).

Закон України «Про Національний банк України» Ст. 2. Правова основа діяльності Національного банку України.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

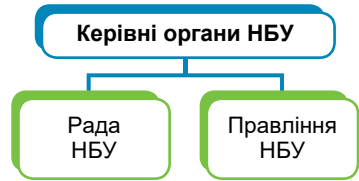

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. НБУ є економічно самостійним органом.

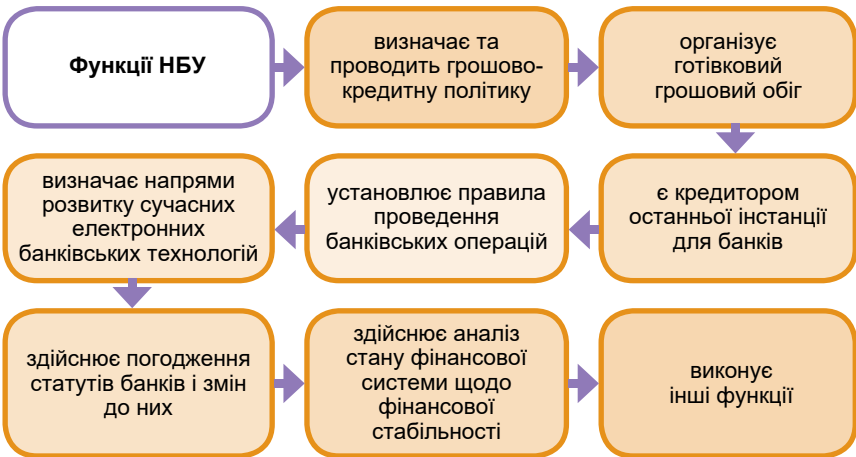

Національний банк України, м. Київ

Голова Національного банку призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою за поданням Президента України.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Під час виконання своєї основної функції Національний банк має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк України є єдиним емісійним центром, відповідальним за проведення єдиної державної політики в галузі грошового обліку, кредиту, змінення грошової одиниці. НБУ має право видавати нормативні акти, що входять до його компетенції.

3. Поняття банку. Порядок створення банків в Україні

Банк (від італ. *banco* – лавка, стіл) – це кредитно-фінансова установа, яка здійснює грошові розрахунки, акумулює грошові кошти та інші цінності, надає кредити та здійснює інші послуги за фінансовими операціями.

Витоки банківської справи сягають античності. Перші спроби банків взяти під контроль економіку пов'язують з діяльністю флорентійських банкірів на межі XIII–XIV ст., генуезьких – у другій половині XVI – на початку XVII ст., амстердамських – у XVIII ст. (до 1789 р.). Потенціал банків сповна визрів у XIX ст., коли центром банківської активності стала Велика Британія.

Банки є юридичними особами, економічно самостійними та незалежними від органів державної влади. Вони залучають і нагромаджують вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення та перерозподіляють їх, надаючи своїм клієнтам кредити.

Банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані (іпотечні, інвестиційні). Вони створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

Учасниками банку можуть бути учасники цивільних відносин. Держава Україна може бути учасником банку в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Не можуть бути учасниками банку юридичні особи, у яких банк має істотну участь, громадські об'єднання, політичні партії, релігійні та благодійні організації.

Умови та порядок створення державної реєстрації, ліцензування діяльності та організації банків і здійснення функцій банків устанавлюються Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей.

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї юридичної особи подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи:

- протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;
- статут банку;
- копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку;
- документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію самого засновника, фінансовий стан засновника, наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

- документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;
- відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність; інші відомості, установлені законодавством;
- копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України ухвалює рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів.

Юридична особа набуває статусу банку і права на здійснення банківської діяльності винятково після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків. Здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії забороняється.

4. Банківські операції та угоди

Однією з найважливіших послуг банків є надання фінансових послуг, які здійснюються шляхом проведення банківських операцій.

Банківські операції – це один з видів фінансових послуг, що полягає в систематичному здійсненні операцій щодо залучення, розміщення фінансових актів, об'єктом яких можуть бути гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та каміння тощо.

Види банківських операцій

Пасивні

- залучення і розміщення вкладів і депозитів
- отримання кредитів в інших банках
- емісія цінних паперів

Активні

- кредитні
- інвестиційні
- операції з цінними паперами

Комісійні

- операції, що здійснюються банком за дорученням своїх клієнтів

Крім того, банки здійснюють операції та угоди згідно з банківською ліцензією та письмовим дозволом від Національного банку України. Це:

- операції, здійснення яких у сукупності дозволено тільки юридичним особам, що мають банківську ліцензію;
- операції та угоди, які банки мають право здійснювати за наявності банківської ліцензії без отримання письмового дозволу;
- операції, які банки мають право здійснювати за умови отримання письмового дозволу Національного банку;

- операції за дорученням клієнтів або від свого імені;
- депозитарна діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів.

5. Обмеження щодо діяльності банків.

Банківська таємниця

Законодавством України встановлюються обмеження діяльності банків.

Банкам забороняється здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Перелік ознак, наявність яких є підставою для висновку Національного банку України про провадження банком ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, визначається нормативно-правовим актом НБУ і оприлюднюється у встановленому законом порядку.

Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 % капіталу банку.

Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше як 25 % капіталу банку. Це обмеження не поширюється:

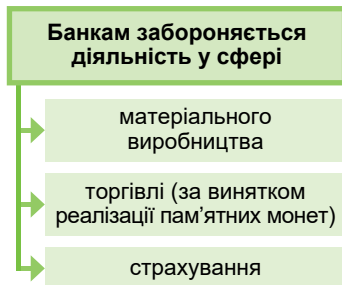
- на приміщення, які забезпечують технологічне здійснення банківських функцій;
- на майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя;
- на майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третіми особами при наданні послуг банком.

Банківською таємницею, зокрема, є:

- відомості про банківські рахунки клієнтів, зокрема кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;
- операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- фінансово-економічний стан клієнтів;
- системи охорони банку та клієнтів;
- інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;

- відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- коди, що використовуються банками для захисту інформації. Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю

2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю

3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації

4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення в договорах і угодах між банком і клієнтом

Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм під час виконання їх службових обов'язків.

Банк має право надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям для забезпечення виконання ними своїх функцій або надання послуг банку відповідно до укладених між такими особами (організаціями) та банком договорів, зокрема про відступлення права вимоги до клієнта, за умови, що передбачені договорами функції та (або) послуги стосуються діяльності банку.

Органи державної влади, юридичні та фізичні особи, які під час виконання своїх функцій або надання послуг банку отримали в установленому законом порядку інформацію, що містить банківську таємницю, зобов'язані забезпечити збереження цієї інформації, не розголошувати її та не використовувати на свою користь чи на користь третіх осіб.

У разі заповідання банку чи його клієнту збитків шляхом витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовують винні органи.

6. Заходи впливу, що застосовуються до банків у разі порушення ними законодавства

Якщо банки чи інші особи, учасники банківських правовідносин, допускають порушення законодавства, які загрожують інтересам вкладників чи кредиторів, Національний банк Укра-

їни адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право вжити *заходів впливу*, до яких належать:

- письмове застереження;
- скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування тощо;
- зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- установлення для банку підвищених економічних нормативів;
- підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій;
- накладення штрафів;
- тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;
- позбавлення ліцензії на здійснення валютних операцій;
- віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;
- відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку та ін.

Заходи впливу до банків, філій іноземних банків, фізичних осіб, установлені Законом України «Про банки і банківську діяльність», можуть бути застосовані Національним банком України протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Між ЗАТ (закритим акціонерним товариством) «Комплекс» і комерційним банком «Інвест» було укладено угоду, умови якої встановлювали розмір відсотків, які виплачувалися банку за користування кредитом. Незважаючи на те, що можливість односторонньої зміни умов у договорі не передбачалася, банк самостійно збільшив відсотки і списав з рахунку ЗАТ «Комплекс» плату за кредит у підвищеному розмірі. ЗАТ «Комплекс» не погодилося із цими діями банку та звернулося зі скаргою до Національного банку України.

Чи правомірні дії банку «Інвест»? Що порадите правлінню ЗАТ «Комплекс»?

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає основне призначення банківського права?
2. Який порядок створення банків України?
3. Які функції виконує Національний банк України?
4. Схарактеризуйте види банківських операцій.
5. Що таке банківська таємниця?
6. Яких заходів впливу вживають до банків у разі порушення ними законодавства?

Тема 3. Екологічне право України

Ми – атомні заложники прогресу. Вже в нас нема ні лісу, ні небес.
Так і живем од стресу і до стресу. Абетку смерті маємо – АЕС.
Ще назва є, а річки вже немає. Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає рудиментарні залишки багви.

Ліна Костенко, українська поетеса

§ 15. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1. Загальна характеристика екологічного права

Людина та природа як частини єдиного цілого взаємопов'язані й тісно взаємодіють. Але протягом останніх двох століть людина почала стрімко втручатися у природні процеси, що створило реальну загрозу для навколишнього середовища. З появою численних синтетичних і мінеральних речовин, із застосуванням нових технологій стан довкілля докорінно змінився. Лише в Україні функціонують 1700 шкідливих виробництв, що становлять екологічну небезпеку.

За показником дитячої смертності Україна посідає одне з перших місць у світі, як і за показником кількості онкологічних захворювань. З 1992 року в Україні смертність перевищує народжуваність. Тому дедалі гучніше лунають застереги про екологічну небезпеку.

Екологія (від грец. *ойкос* – будинок, житло, місце перебування і *логос* – наука, вивчення) – одна з найдавніших наук. Це наука про те, як жити та господарювати у власному будинку. Для сучасної людини її будинок – це планета Земля та навколоземний простір.

Уперше поняття «екологія» використав у 1838 р. американський філософ, письменник Генрі Девіз Торо. Він вважав, що природу необхідно вивчати, тому що саме вона є справжнім житлом для людей.

Термін «екологія» запропонував у 1896 р. відомий німецький біолог-дарвініст Ернст Геккель. Він визнавав, що екологія досліджує життя тваринного та рослинного світу, який веде боротьбу за існування.

Сучасна екологія – складна, розгалужена наука. Вважають, що внесок в теоретичні основи сучасної екології зробив американський біолог і еколог Б. Коммонер, який сформулював чотири основні закони екології:

1. Все пов'язано з усім.
2. Ніщо не зникає в нікуди.
3. Природа знає краще – закон має подвійний сенс – одночасно заклик зблизитися з природою і заклик вкрай обережно поводитися з природними системами.
4. Ніщо не дається задарма (в оригіналі «Безкоштовних сніданків не буває»).

Сьогодні в суспільстві визріло розуміння, що людство повинне розробити та впровадити стандарти існування в навколишньому середовищі, які висуватимуть органи держави до

діяльності підприємств, установ, організацій, громадян в інтересах охорони природи, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Відносини, що виникають у результаті взаємодії суспільства та навколишнього природного середовища (екологічні відносини), регулюються самостійно галуззю права – екологічним правом.

Екологічне право – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Суб'єктами екологічних відносин є сторони, між якими вони виникають. *Об'єктом* може бути як об'єкт природи в цілому, так і його частина. Залежно від об'єктів природи екологічні відносини поділяють на ті, що виникають у процесі використання та охорони земель, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного світу, надр або природно-заповідного фонду.

Предметом екологічного права є нормативно врегульовані суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Джерела екологічного права послідовно виражають і закріплюють екологічну політику держави. Основу екологічного права складають положення Конституції України, насамперед про право кожного:

- на безпечне для життя та здоров'я довкілля;
- на достовірну інформацію про стан довкілля;
- на відшкодування збитків, завданих здоров'ю або майну екологічним правопорушенням.

Конституція України

Ст. 16. *Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.*

Ст. 66. *Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.*

Центральне місце в системі екологічного законодавства України посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Положення цього Закону конкретизовано в численних кодексах і законах. В Україні діють екологічні нормативно-правові акти, основною метою яких є регулювання питань щодо використання та охорони окремих природних ресурсів. **Це кодекси** – Лісовий, Кодекс про надра, Водний, Земельний; **закони** – «Про природно-заповідний фонд

України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу» тощо.

За пропозицією відомого вченого – юриста В. Костецького систему екологічного законодавства України можна зобразити у вигляді дерева. Це дерево росте на ґрунті, основою якого є Конституція України. Коріння цього дерева – кодекси та закони, що регулюють відносини з використання, охорони та забезпечення об’єктів природи. Стовбуром цього дерева є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», а гілки дерева – це закони, які ще потрібно ухвалити.

2. Принципи правової охорони навколишнього природного середовища

Екологічне право ґрунтується на загальних і галузевих принципах українського права. Загальні принципи, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, – це принципи взаємовідповідальності держави й суспільства, демократизм, гуманізм, законність, поєднання стабільності та динамізму, рівність прав і обов’язків суб’єктів правовідносин, відповідальність за вину.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Ст. 3. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства;

є) обов'язковість оцінки впливу на довкілля;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Указаними принципами повинні керуватися учасники екологічних відносин – органи законодавчої, виконавчої, судової влади, фізичні особи. Закріплення та реалізація цих принципів є мірилом правового та соціального характеру держави, ефективності всієї її діяльності із забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, показником рівня цивілізованого суспільства.

3. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Правове регулювання охорони чи використання навколишнього середовища здійснюється щодо конкретних об'єктів природи, сфери життя людини, усїєї земної екосфери. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» установлює об'єкти правової охорони навколишнього середовища.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Ст. 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища.

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Держава бере на себе зобов'язання охороняти:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;
- природні ресурси, як ті, що залучені в господарський обіг, так і невикористані в народному господарстві в даний період: земля, вода, надра, ліс, рослинний та тваринний світ, атмосферне повітря;
- території та об'єкти природно-заповідного фонду України та інші території та об'єкти, які визначено законодавством України;
- здоров'я й життя людей від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n48>.

Ситуація. Посівам фермерського господарства «Ра-нок» під час авіаційного обприскування лісових культур отрутохімікатами було завдано шкоди на площі 10 га. Крім того, було

встановлено, що на обробленій отрутохімікатами території загинули зайці та інші звірі й птахи. Виявлено захворювання людей, які збирали чорниці на цій ділянці.

Укажіть об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища. Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «екологічне право».
2. Назвіть джерела екологічного права.
3. Назвіть суб'єкти та об'єкти екологічних правовідносин.
4. Назвіть принципи охорони навколишнього природного середовища. Поясніть один з них.
5. Які види об'єктів існують в екологічних правовідносинах?

§ 16. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН. ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1. Екологічні права та обов'язки громадян

Метою екологічних прав та обов'язків громадян є забезпечення екологічної безпеки. Основні екологічні права та обов'язки людини і громадянина закріплено в Конституції України та конкретизовано в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Згідно із цим Законом громадяни України мають такі екологічні права та обов'язки:

Екологічні права громадян України

- безпечне для життя й здоров'я навколишнє природне середовище
- участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів
- участь в розробці та здійсненні заходів з охорони природного середовища
- здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів
- об'єднання в громадські природоохоронні формування
- вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища
- участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля
- одержання екологічної освіти
- подання до суду позовів про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на природне середовище

Екологічні обов'язки громадян України

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища
- провадити діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів і лімітів використання природних ресурсів
- не порушувати екологічні права та законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів і штрафи за екологічні правопорушення
- сплачувати штрафи за екологічні правопорушення
- компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище

Екологічне законодавство, по-перше, закріплює екологічні права та обов'язки, по-друге, передбачає гарантії їх реалізації, по-третє, установлює соціальні, економічні та інші основи охорони навколишнього природного середовища.

2. Природокористування. Принципи природокористування

Правовий режим використання природних ресурсів визначається правами та обов'язками, які можуть мати суб'єкти екологічних правовідносин. Насамперед правовий режим залежить від того, перебуває об'єкт у власності чи його надано в користування. Зміст права власності визначається цивільним законодавством, а зміст права користування природними об'єктами – *правом природокористування*, яке встановлюється щодо кожного об'єкта окремим нормативно-правовим актом. Так, у ст. 14 Кодексу України «Про надра» перелічено види користування надрами, серед яких є такі, як видобування корисних копалин, будівництво та експлуатація підземних споруд тощо.

Природокористування – це процес раціонального використання людиною природних ресурсів з метою задоволення різних потреб та інтересів.

Головні принципи природокористування:

- *цільовий характер використання природних ресурсів.* Особливістю українського законодавства є розповсюдження цього принципу не лише на природокористувачів, але й на власників природних ресурсів;
- *дотримання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у процесі використання природних ресурсів;*
- *збалансованість економічних та екологічних факторів у процесі природокористування;*
- *екосистемний підхід до природи як до цілісного організму, незаподіяння у процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим;*
- *непорушення у процесі природокористування прав та інтересів інших власників і користувачів природних ресурсів* є принципом не лише права природокористування, але й загальним принципом цивільно-правових відносин. Найпоширеніше цей принцип реалізується в Земельному, Міському, Водному кодексах України, законодавстві про тваринний світ;
- *безкоштовність загального та оплатність спеціального природокористування.*

3. Види природокористування. Загальне та спеціальне природокористування

Суб'єктами природокористування є фізичні та юридичні особи, а також держава. Усі суб'єкти реалізують свої права

згідно із чинним законодавством. В екологічному законодавстві розрізняють декілька критеріїв класифікації права природокористування, що дозволяє повніше розкрити його зміст. За способом виникнення розрізняють *первинне* та *вторинне природокористування*, за строком – *постійне* й *тимчасове*, за значимістю природних ресурсів – *користування загальними природними ресурсами* та *користування місцевими природними ресурсами*.

За об'єктами природокористування поділяють на:

землекористування для ведення сільського господарства, розміщення населених пунктів, підприємств промисловості, транспорту

водокористування для задоволення потреб населення в питній воді, для побутових і виробничих цілей

лісокористування у виробничій діяльності, а також в оздоровчих, рекреаційних, захисних цілях

використання надр для видобутку корисних копалин, будівництва та експлуатації підземних споруд

лісокористування у виробничій діяльності, а також в оздоровчих, рекреаційних, захисних цілях

використання тваринного світу для мисливства, полювання, рибальства, у наукових, виховних та естетичних цілях

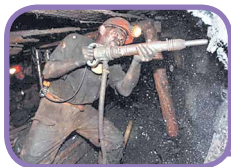
використання атмосферного повітря для дихання та для виробничих цілей

Найпоширенішою є класифікація залежно від підстав виникнення права природокористування – *загальне природокористування* та *спеціальне природокористування*.

Загальне природокористування задовольняє життєво необхідні потреби людини. Можливо вільно, без будь-якого дозволу компетентних або уповноважених на те органів і без оплати користуватися природними ресурсами. Наприклад, право користуватися водоймищами, пасовищами, лісами, парками; право збирати гриби, ягоди, лікарські рослини тощо

Спеціальне природокористування виникає на підставі виданої відповідним державним органом ліцензії (дозволу) і укладеного договору. Наприклад, право постійного користування, концесії ділянки лісового фонду

Ознаки загального природокористування:

- метою природокористування є задоволення життєво необхідних, природних потреб людини;
- суб'єктами його здійснення є фізичні особи, громадяни;
- природні об'єкти не закріплюються за конкретними особами;
- для його здійснення не потрібно одержувати спеціальний дозвіл від компетентних державних органів;
- безоплатний характер.

Ознаки спеціального природокористування:

- метою природокористування є здійснення виробничо-господарської чи іншої спеціальної діяльності;
- суб'єкти природокористування – підприємства, організації, громадяни, яких наділено спеціальною екологічною правосуб'єктністю;
- закріплення відособленої частини об'єкта за окремою особою на праві користування чи оренди;
- необхідність отримання спеціального дозволу для використання природного об'єкта;
- оплатний характер.

Держава наділяє природокористувачів певними правами, водночас покладаючи на них низку обов'язків.

Природокористувачі	
мають право	зобов'язані
<ul style="list-style-type: none"> • використовувати природні ресурси відповідно до їх цільового призначення • використовувати для своїх потреб природні ресурси, які містяться на їх землях, корисні копалини місцевого значення, лісові угіддя, водні ресурси тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечувати використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення • раціонально та економічно використовувати природні ресурси • впроваджувати новітні технології

Природокористувачі	
мають право	зобов'язані
<ul style="list-style-type: none"> ● використовувати корисні властивості природних ресурсів ● здійснювати загальне та спеціальне природокористування ● отримувати доходи від використання природних ресурсів і реалізовувати продукцію на свій розсуд ● розміщувати виробничі, житлові, комунальні та інші будівлі ● оскаржувати рішення державних органів і посадових осіб, які порушують права природокористування, в установленому порядку ● вимагати через судові органи компенсації за шкоду, що завдано природним ресурсам, і усунення перешкод у користуванні природними ресурсами ● отримувати компенсацію за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення або добровільної відмови від користування ними 	<ul style="list-style-type: none"> ● додержуватися строків у природокористуванні ● не допускати безгосподарного використання природних ресурсів ● своєчасно вносити плату за використання природних ресурсів ● не порушувати права інших власників ● своєчасно компенсувати шкоду, завдану особам у процесі використання природних ресурсів ● відновлювати якості природних ресурсів ● суворо дотримуватися вимог екологічної безпеки у процесі використання природних ресурсів

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Хімкомбінат, який виробляє мінеральні добрива, скидав у річку відходи свого виробництва, що призвело до її забруднення, отруєння риби, раків. Траплялися випадки захворювання людей.

Дайте правову оцінку ситуації. Які права громадян було порушено? Якого принципу природокористування не дотримався хімкомбінат? Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть екологічні права та обов'язки громадян.
2. Що таке право природокористування?
3. Назвіть види природокористування.
4. Укажіть права та обов'язки природокористувачів.
5. Схарактеризуйте принципи природокористування.

§ 17. ОЦІНКА ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

1. Оцінка впливу на довкілля

В Україні 18 грудня 2017 р. набув чинності Закон «Про оцінку впливу на довкілля», яким відповідно до вимог Угоди про асоціацію та європейських директив впроваджено європейську модель процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД) замість скасованої екологічної експертизи.

Закон установлює нові підходи до системи оцінки впливу на довкілля відповідно до європейських стандартів. За старою

процедурою проведення державної екологічної експертизи дозволялося після отримання, наприклад, забудовником відповідних дозволів на зведення об'єкта. Тепер інвестор повинен провести оцінку впливу на довкілля до того, як він почне витрачати кошти на реалізацію проекту. Такий європейський стандарт надає людям, що живуть поряд з майбутнім об'єктом, можливість уникнути будівництва, яке суперечить інтересам територіальних громад.

Оцінка впливу на довкілля передбачає проведення широких громадських слухань за прозорою й чітко врегульованою процедурою, та відповідальним за проведення таких слухань є не власник проекту чи територіальна громада, а уповноважений орган влади.

Найголовнішою відмінністю нового законодавства щодо оцінки впливу на довкілля є створення Єдиного реєстру як інтернет-послуги. Такий підхід мінімізує або взагалі виключає контакт суб'єкта господарювання із чиновником. Усі матеріали та документи, необхідні для підготовки й проведення оцінки впливу на довкілля, є загальнодоступними на інтернет-ресурсі, який розміщено на веб-порталі Міністерства екології та природних ресурсів України (<http://eia.menr.gov.ua/>).

Оцінка впливу на довкілля (ОВД) – це чітка процедура здійснення відповідної оцінки планованої діяльності, що відповідає європейським принципам кращого регулювання.

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» впроваджує зобов'язання, передбачені Угодою про асоціацію з ЄС, зокрема Директиву про оцінку впливу державних і приватних проектів на довкілля, а також відповідні положення про доступ громадськості до екологічної інформації.

Оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, а також екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу на довкілля.

2. Стратегічна екологічна оцінка

Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку», який ухвалено 20 березня 2018 р., визначається мета, принципи, повноваження суб'єктів і порядок здійснення стратегічної екологічної оцінки.

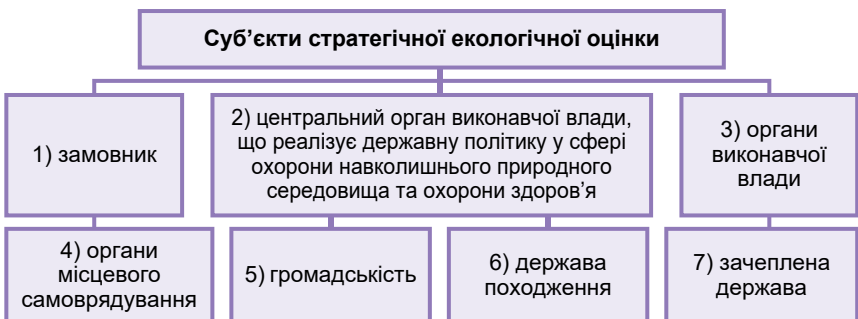

Стратегічна екологічна оцінка – це процедура визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, зокрема для здоров'я населення, виправданих альтернатив, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків.

Процедура стратегічної екологічної оцінки включає визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, складання звіту про стратегічну екологічну оцінку, проведення громадського обговорення та консультацій, урахування в документі державного планування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій, інформування про затвердження документа державного планування.

Метою стратегічної екологічної оцінки є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування.

Стратегічна екологічна оцінка здійснюється на основі принципів законності та об'єктивності, гласності, участі громадськості, наукової обґрунтованості, збалансованості інтересів, комплексності, запобігання екологічній шкоді, довгострокового прогнозування, достовірності та повноти інформації у проекті документа, міжнародного екологічного співробітництва.

Етапи стратегічної екологічної оцінки:

- 1) визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки;
- 2) складання звіту про стратегічну екологічну оцінку;
- 3) проведення громадського обговорення та консультацій, транскордонних консультацій;
- 4) урахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій;
- 5) інформування про затвердження документа державного планування;
- 6) моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, зокрема для здоров'я населення.

3. Відповідальність за порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля

Правопорушеннями у сфері оцінки впливу на довкілля є:

- надання завідомо неправдивих чи неповних відомостей про вплив на довкілля планованої діяльності;
- порушення встановленої законодавством процедури здійснення оцінки впливу на довкілля, зокрема порядку інформування громадськості й порядку проведення громадського обговорення та врахування його результатів;
- неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля під час ухвалення рішення про провадження планованої діяльності;
- підготовка завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи завідомо неправдивого висновку з оцінки впливу на довкілля;
- незаконне втручання у підготовку та надання висновку з оцінки впливу на довкілля;
- провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та отримання рішення про провадження планованої діяльності;
- недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, інших втручань у природне середовище й ландшафти екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля.

Законами України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення у сфері оцінки впливу на довкілля.

Відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»

до дисциплінарної відповідальності

Особи, винні в порушенні законодавства про оцінку впливу на довкілля, притягаються

до цивільної відповідальності

до адміністративної відповідальності

до кримінальної відповідальності

Діяльність суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, що провадиться з порушенням законодавства про оцінку впливу на довкілля, може бути:

- тимчасово заборонена (зупинена) – до виконання встановлених у висновку з оцінки впливу на довкілля екологічних умов зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;
- припинена – повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

У разі тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств забороняються всі викиди й скиди забруднюючих речовин та розміщення відходів підприємства в цілому чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

Рішення про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств ухвалюється винятково судом за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, його територіальних органів або за позовом інших осіб, права та інтереси яких порушено.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#n326>.

Ситуація. Забудовник «Буд-NNN» перед початком будівництва розважального центру в житловому кварталі міста за процедурою оцінки впливу на довкілля провів громадські слухання. Але їх результати виявилися невтішними для планування подальшої роботи. До звіту з оцінки впливу на довкілля забудовник вніс неповні відомості, а саме проігнорував протокол громадських слухань.

Чи порушують дії забудовника екологічне законодавство?
 Яку відповідальність передбачено у викладеній вище ситуації?
 Дайте правову оцінку ситуації.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте суть поняття «оцінка впливу на довкілля».
2. Яку мету має стратегічна екологічна оцінка?
3. Які етапи стратегічної екологічної оцінки передбачено?
4. Назвіть правопорушення у сфері оцінки впливу на довкілля.
5. Яку відповідальність передбачено за порушення законодавства про оцінку впливу на довкілля?
6. Який орган і за якою процедурою ухвалює рішення про тимчасову заборону або припинення діяльності підприємств?

§ 18. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ОБ'ЄКТАМ ТВАРИННОГО ТА РОСЛИННОГО СВІТУ

1. Червона книга України

На нашій планеті багатий рослинний та тваринний світ. Лише на території України налічується близько 25 тисяч видів рослин і 44 тисячі видів тварин. Проте за всю історію людства було втрачено, і здебільшого не без вини людей, дуже багато представників флори й фауни. І сьогодні деякі з їх представників стали рідкісними або такими, що перебувають під загрозою зникнення у природних умовах на нашій планеті й зокрема в Україні. Тому такі види тварин і рослин підлягають особливій охороні. Через це їх вносять до Червоної книги України.

Уперше питання про необхідність вивчення стану рідкісних видів тварин і рослин, які перебувають під загрозою зникнення, розробки та підготовки проектів міжнародних і міжнаціональних конвенцій поставив в 1949 р. Всесвітній союз охорони природи, за рішенням якого було створено Комісію з виживання видів.

Результатом діяльності Комісії став вихід друком у 1963 р. першого видання Червоної книги (назва книги – «Червона» – символізує сигнал небезпеки). На цей час Комісією підготовлено до друку 4-те видання книги. Кількість рідкісних видів тварин і рослин у порівнянні з 1972 р. (рік випуску 3-го видання) зменшилася, що стало наслідком успішної діяльності щодо охорони природи.

Першу Червону книгу, присвячену українській флорі й фауні, видано в 1980 р. Вона містила опис 85 видів тварин і 151 виду рослин. У 1994 р. підготовлено 2-ге видання Червоної книги «Тваринний світ», а в 1996 р. – «Рослинний світ». Нині до Червоної книги України внесено 541 вид рослин і 382 види тварин.

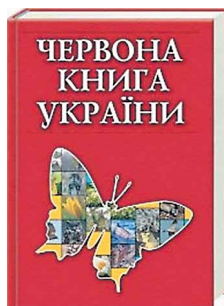

Червона книга України – це державний документ, який містить узагальнені дані про сучасний стан видів тварин і рослин України, яким загрожує зникнення, а також заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення.

Правовою основою для ведення Червоної книги України є Закон України «Про Червону книгу України» від 2002 р. (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>).

Закон України «Про Червону книгу України» визначає об'єкти Червоної книги України, повноваження державних органів у сфері управління та контролю щодо охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу, порядок організації та ведення Червоної книги, умови використання об'єктів і

Червона книга України (2012)

відповідальність за порушення законодавства про Червону книгу.

Червона книга встановлює сім категорій видів тваринного та рослинного світу, а їх диференціація залежить від небезпеки зникнення того чи іншого виду:

зниклі – види, про які після пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація щодо наявності їх у природі чи спеціально створених умовах

зниклі у природі – види, які зникли у природі, але збереглися у спеціально створених умовах

зникаючі – види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоімовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій

вразливі – види, які в найближчому майбутньому можуть належати до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій

рідкісні – види, популяції яких невеликі та на цей час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм загрожує небезпека

неоцінені – види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не внесені до неї

недостатньо відомі – види, які не належать до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації

Ведення Червоної книги покладається на Міністерство екології та природних ресурсів України. Для наукового забезпечення ведення Червоної книги створюється Національна комісія. Пропозиції щодо внесення до неї видів можуть подавати науково-дослідні установи, державні й громадські організації, окремі фахівці, науковці. Кабінет Міністрів України забезпечує офіційне видання Червоної книги не рідше ніж один раз на 10 років.

2. Відповідальність за шкоду, завдану об'єктам тваринного та рослинного світу, внесеним до Червоної книги України

Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що

перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, несуть особи, винні:

- у погіршенні, знищенні середовища перебування видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України;
- у незаконному використанні об'єктів Червоної книги України або їх знищенні;
- у порушенні умов утримання видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, у ботанічних садах, дендрологічних і зоологічних парках, інших штучно створених умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження);
- у невиконанні законних вимог посадових осіб органів державної влади, що здійснюють управління, регулювання та контроль у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України;
- у вчиненні інших дій, що завдали шкоди тваринам і рослинам, види яких внесено до Червоної книги України.

За порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних та інших видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, усі особи притягаються до відповідальності. Шкода, завдана незаконним добуванням, знищенням або пошкодженням видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, погіршенням середовища їх перебування, відшкодовується відповідно до закону.

Розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) та методика її розрахунку встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Запитання та завдання

1. Розв'яжіть ситуацію, користуючись посиланнями на статті Законів України «Про природно-заповідний фонд України» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/stru#Stru> і «Про Червону книгу України» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#o126>.

Ситуація. Працівники колективного сільськогосподарського підприємства (КСП) проводили випас худоби на частині ділянки заповідника «Флораленд». Упродовж літа в результаті такого випасу було знищено десятки видів рослин, внесених до Червоної книги. Факт правопорушення зафіксувала співробітниця Державної екологічної інспекції.

Голова КСП відмовився підписувати акт інспекторки, мотивуючи тим, що він не несе відповідальності за дії робітників, до того ж він письмово не давав їм указівки випасати худобу на землях заповідника.

Назвіть особливості правового режиму використання об'єктів, внесених до Червоної книги України. Кваліфікуйте діяння робітників та голови КСП. Який вид відповідальності передбачено законодавством?

2. Укажіть, які твердження правильні, а які – неправильні.

1. Інформація про сучасний стан видів тварин і рослин України, яким загрожує зникнення, і заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення є змістом Закону України «Про природно-заповідний фонд».

2. Першу Червону книгу, присвячену українській флорі й фауні, видано в 1918 р. Вона містила опис 85 видів тварин і 151 виду рослин.

3. Види рослин і тварин, які в найближчому майбутньому можуть належати до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій, за класифікацією Червоної книги України називаються неоціненими.

4. Верховна Рада України забезпечує офіційне видання Червоної книги не рідше ніж один раз на п'ять років.

5. За порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних та інших видів тваринного та рослинного світу, внесених до Червоної книги України, усі особи притягаються до матеріальної відповідальності.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке Червона книга України?

2. З'ясуйте, які види тварин і рослин, що внесено до Червоної книги України, є у вашому регіоні.

3. Які види відповідальності передбачено законодавством за шкоду, завдану об'єктам тваринного та рослинного світу, внесеним до Червоної книги України?

Завдання для узагальнення за темами 1–3

I. Виконайте тестові завдання.

1. Об'єкти тваринного світу можуть перебувати:

А Лише у приватній і комунальній власності

Б Лише у комунальній і державній власності

В Лише в державній власності

Г У приватній, комунальній і державній власності

2. Які види податків і зборів установлено законодавством України?

А Загальнодержавні та регіональні

Б Місцеві та обов'язкові

В Загальнодержавні та місцеві

Г Регіональні, державні та муніципальні

3. Яке з перерахованих стягнень не належить до адміністративних?

А Штраф

Б Громадські роботи

В Взяття на поруки

Г Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення.

4. Першу Червону книгу в Україні було видано:

А 1949 р.

В 1980 р.

Б 1963 р.

Г 1991 р.

5. До публічної адміністрації не належать:

А Органи законодавчої влади

Б Міністерства

В Органи місцевого самоврядування

Г Фонд державного майна

6. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» звернення розглядаються та вирішуються в термін не більше ніж:

А 10 днів

В Один місяць

Б 15 днів

Г 45 днів

7. Державний орган, який не пізніше 15 вересня кожного року подає на розгляд до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік:

А Кабінет Міністрів України

Б Міністерство фінансів України

В Міністерство доходів і зборів України

Г Національний банк України

8. Відповідно до Податкового кодексу України платник податків зобов'язаний:

А Обирати самостійно метод ведення обліку доходів і витрат

Б Користуватися податковими пільгами за наявності підстав

В Одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит

Г Подавати до контролюючих органів декларації, звітність та інші документи

9. Установить відповідність між характеристиками різновидів права природокористування та поняттями.

1 Задоволення потреб населення в питній воді, для побутових та виробничих цілей

2 Видобуток корисних копалин, будівництво та експлуатація підземних споруд

3 Дихання та виробничі цілі

4 Мисливство, полювання, рибальство, наукові, виховні та естетичні цілі

А Землекористування

Б Використання надр

В Водокористування

Г Використання тваринного світу

Д Використання атмосферного повітря

10. Установіть відповідність між видами бюджетних коштів і поняттями.

1 Виділені з вищого бюджету на певний строк на конкретні цілі суми вирівнювання соціально-економічного розвитку

2 Пропорційне щомісячне зменшення державних видатків за всіма статтями

3 Переведення коштів з фонду фінансової підтримки регіонів до бюджетів нижчого територіального рівня

4 Суми, які виділяються з вищих бюджетів для формування мінімального бюджету.

А Дотації

В Субвенції

Д Секвестр

Б Трансферти

Г Субсидії

11. Розташуйте в логічній послідовності стадії адміністративно-процесуальної діяльності.

А Стадія оскарження або опротестування

Б Стадія аналізу ситуації

В Стадія виконання ухваленого рішення

Г Стадія ухвалення рішення по справі

II. Порівняйте поняття.

● Податок – збір – мито.

● Адміністративне провадження в адміністративному порядку – адміністративне провадження в судовому порядку.

● Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення – конфіскація такого предмета.

● Адміністративне затримання – адміністративний арешт.

III. виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з фінансового та адміністративного права.

1. Адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення.

2. Адміністративне затримання – це примусове довготривале обмеження свободи дій і пересування особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

3. Державна служба – це професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті для практичного виконання завдань і принципів держави.

4. Законодавчий процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом планів про виконання бюджетів, що складають законодавчу систему України.

5. Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій формі декларації, вимоги та твердження.

6. Податкове право – це сукупність правових норм, які регулюють відносини в галузі фінансової діяльності.

7. Посадові особи – це керівники й заступники керівників громадських організацій та їх апарату.

IV. Розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Водій/водійка автомобіля проїхав/проїхала на червоне світло. Наведіть приклад, коли за наслідки вказаного правопорушення водій/водійка буде нести відповідальність за нормами адміністративного права, а коли – за нормами кримінального права.

Укажіть відмінність у складі правопорушення, яка обумовила зміну характеру правопорушення.

Хто і як буде визначати вид відповідальності в першому та другому випадках?

Який вид відповідальності можливий в першому та другому випадках?

Ситуація 2. У місті N. сталася дорожньо-транспортна пригода (ДТП): зіткнулися автомобілі «Ланос» та «Славути». Кожен з учасників/учасниць доводив/доводила, що він/вона їхав/їхала на зелене світло світлофора, тоді як інший/інша – порушив/порушила правила дорожнього руху, намагаючись проїхати перехрестя на червоне світло світлофора.

Сформулюйте проблему, яка призвела до виникнення правовідносин.

Укажіть учасників/учасниць цього правовідношення.

Як і за нормами якого кодексу будуть вирішуватися протиріччя між учасниками/учасницями цього правопорушення?

Який склад учасників/учасниць при розв'язанні даного правовідношення?

Яку відповідальність буде нести винний/винна у ДТП?

Ситуація 3. Василь (15 років) перебував на стадіоні у стані сильного алкогольного сп'яніння.

Чи вчинив Василь правопорушення?

Нормами якої галузі права регулюється це правовідношення?

Чи підлягає Василь відповідальності?

Якщо так, у якому нормативно-правовому акті можна знайти санкцію за здійснення цього правопорушення? Якщо ні, кого буде притягнуто до відповідальності?

Ситуація 4. Начальниця районного відділку внутрішніх справ відмовила у видачі дозволу на придбання та зберігання мисливської рушниці громадянину Стрілянному С. Стріляний С. подав усі документи, необхідні для видачі дозволу на придбання та зберігання мисливської рушниці, забезпечив умови для її зберігання. Будь-які обставини, що перешкоджають безпечному користуванню та повожденню зі зброєю, відсутні.

Яка галузь права регулює вказану ситуацію?

Чи правомірні дії начальниці районного відділку внутрішніх справ?

Якщо дії начальниці районного відділку внутрішніх справ неправомірні, у якому органі їх можна оскаржити?

Ситуація 5. Під час проведення рейдової перевірки продавець/продавчиня відмовився/відмовилася впустити до приміщення кіоску перевіряючих посадових осіб податкової інспекції, які мали всі необхідні документи, що підтверджували законність перевірки.

Чи є в діях продавця/продавчині склад адміністративного правопорушення? Якщо є, то якого?

Визначте суб'єкт відповідальності.

Тема 4. Кримінальне право України

Cui prodest? Cui bono?
Кому вигідно? Кому на користь?
Латинський крилатий вислів

§ 19. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Поняття та принципи кримінального права

Термін «кримінальний» походить від латинського прикметника *criminalis*, який, у свою чергу, походить від іменника *crimen (criminis)* – злочин. Звідси й назва однієї з галузей системи права – кримінальне право.

 Кримінальне право – це система юридичних норм, у яких визначається, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання мають застосовуватися до осіб, що їх вчинили.

Уперше про кримінальне право згадується у творах римських юристів, а викладати кримінальне право почали в Італії в Болонському університеті в кінці XII ст.

Початок українського кримінального права пов'язаний з виникненням давньоукраїнської держави. Першими правовими актами були договори з Візантією київських князів Олега (911 р.) і Ігоря (944 р.), у яких можна знайти окремі норми кримінального права. Найбільше значення серед правових пам'яток того часу має «Руська правда». У Запорізькій Січі своїх кримінальних законів не було. Покарання призначалися на підставі звичаєвого права.

Як галузі публічного права кримінальному праву притаманні загальнообов'язкова нормативність, формальна визначеність норм, їх державна забезпеченість, а також властиві лише кримінальному праву предмет і метод правового регулювання.

**Предмет правового
регулювання
у кримінальному праві**

↓

суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого кримінальним законом

**Метод правового регулювання
відносин, що виникають у зв'язку
з вчиненням злочину**

↓

метод правової охорони суспільних цінностей і відносин у вигляді застосування покарання

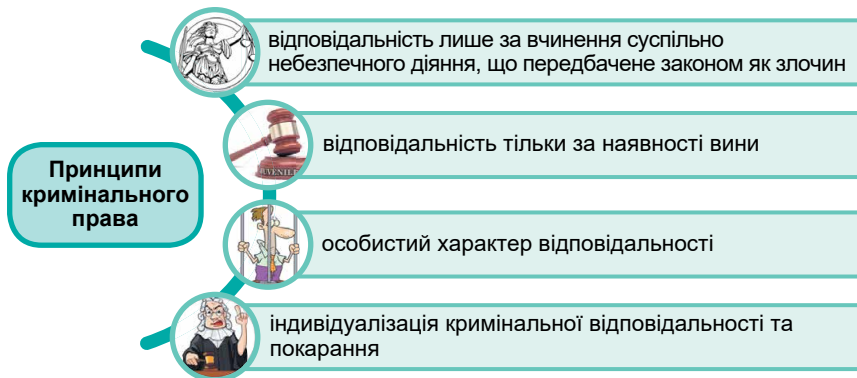
Кримінальне право виконує такі *функції*:

- **охоронну** – вважається головною, тому що основним завданням цієї галузі права є захист (тобто охорона) суспільства від найнебезпечніших правопорушень (злочинів);

- *попереджувальну* (превентивну) – передбачає попередження здійснення особою, яка вчинила злочин, нових злочинів, а також застереження потенційних правопорушників від вчинення протиправних дій;
- *виховну* – за допомогою правових норм інформує людей про неприпустимі для суспільства діяння та прищеплює усвідомлення важливості дотримання певних правил соціальної поведінки;
- *регулятивну* – допомагає регулювати поведінку людини в ризикованих ситуаціях.

2. Загальна характеристика Кримінального кодексу України. Завдання Кримінального кодексу України

Кримінальний закон – це основне джерело кримінального права. Тільки кримінальні закони визнають злочинність діяння й караність. Кримінальний закон має *охоронне, регулятивне, інформаційне* та *запобіжне* значення. Сам факт існування кримінального закону попереджає вчинення нових злочинів.

Основу законодавства України про кримінальну відповідальність складає Кримінальний кодекс України, ухвалений 5 квітня 2001 р., який набув чинності 1 вересня 2001 р. і ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

 Кримінальний закон – це акт Верховної Ради України, який установлює підстави кримінальної відповідальності, визначає, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочином і які покарання можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні.

Кримінальний закон характеризується низкою властивих йому *ознак*:

- призначений для забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного ладу України

від злочинного посягання для підтримки миру та безпеки людства, а також попередження злочинів;

- є єдиним джерелом кримінального права;
- закріплює підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також формулює загальні положення кримінального права;
- визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та встановлює покарання, які можуть бути застосовані до осіб, які здійснили злочини;
- відповідає соціально-політичним, економічним та ідеологічним умовам життя суспільства;
- сприяє попередженню злочинності, вихованню громадян у дусі поваги до Конституції України та інших законів.

Кримінальний кодекс України складається з двох частин – Загальної і Особливої, 35 розділів, які включають статті, що містять кримінально-правові норми та інститути.

Загальна частина (15 розділів) складається з норм, що встановлюють загальні положення кримінального права, визначають дію кримінального закону в часі, просторі, щодо певного кола осіб, формулюють поняття злочину, його видів, стадій, суб'єкта злочину, вини та її форм, подають систему покарань і звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Особлива частина (20 розділів) містить системний перелік норм, у яких подано конкретні злочини. У нормах Особливої частини описуються ознаки складів злочинів і передбачаються санкції за їх вчинення.

Головний завдання кримінального права закріплено в першій статті Кримінального кодексу України.

Кримінальний кодекс України

Ст. 1. Завдання Кримінального кодексу України.

1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

2. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

3. Дія Кримінального кодексу України щодо осіб, у просторових і часових межах

Для дотримання та застосування кримінального закону важливо знати **принципи його дії відносно осіб, у просторових і часових межах**. Суть **принципу дії Кримінального ко-**

дексу відносно осіб знаходить свій вираз у тому, що всі особи (громадяни України, особи без громадянства, іноземні громадяни), які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності за кримінальним законом України.

Громадяни України та особи без громадянства, які вчинили злочини за межами України, підлягають кримінальній відповідальності за цим кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Іноземці або особи без громадянства, які вчинили злочин поза межами України, підлягають відповідальності за Кримінальним кодексом України у випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України. Якщо ці особи за вчинені злочини зазнали покарання за кордоном, їх не можуть притягнути до кримінальної відповідальності в Україні за ці самі злочини.

Злочинність і караність діянь у таких випадках визначаються згідно з українським законом, незалежно від того, чи визначаються ці діяння злочинами в тій державі, де їх було вчинено.

Суть **територіального принципу** полягає в тому, що всі особи, які вчинили злочин на території України (сухопутна територія, надра, повітряний простір у межах кордонів України; військові кораблі під прапором України та літаки, де б вони не перебували; невійськові кораблі у відкритому морі та літаки в повітряному просторі; внутрішні води), підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України.

Злочин визначається вчиненням на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено на території України. Співучасники злочину – організатори, підбурювачі, пособники – несуть відповідальність за законами України і тоді, коли вони діють на території України, а виконавець – за кордоном, а також тоді, коли вони діють за кордоном, а виконавець – на території України.

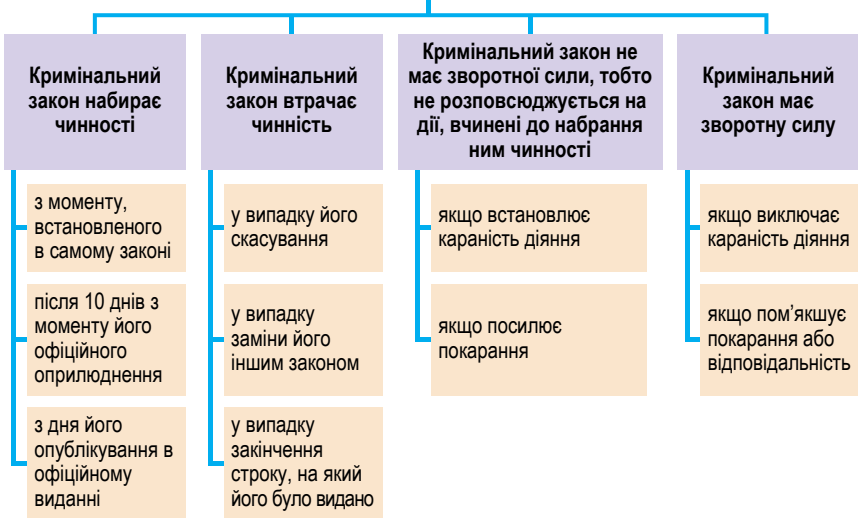
Окремо вирішується питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які мають право імунітету (екстериторіальний статус). У випадках вчинення цими особами злочину на території України питання про їх відповідальність вирішується дипломатичним шляхом відповідно до норм міжнародного права.

За принципом дії кримінального закону в часі питання про злочинність і караність діяння повинно вирішуватися відповідно до закону, який був чинний на час здійснення зло-

чинного діяння. Часом здійснення злочину визначається час здійснення суспільно небезпечного діяння (бездіяння) незалежно від наслідків.

Чинність кримінального закону в часі

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n18>.

Ситуація. Громадянин України Бездумний О., який ніде не працював, «заробляв» гроші шляхом пограбувань продовольчих магазинів у різних містах України. Останнє пограбування він вчинив в Перемишлі (Польща), де його було затримано.

Як має вирішуватися питання про кримінальну відповідальність Бездумного О.?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке кримінальне право?
2. Які особливості предмета правового регулювання кримінального права?
3. Схарактеризуйте завдання Кримінального кодексу України.
4. Назвіть принципи кримінального права.
5. Дайте характеристику дії Кримінального кодексу України щодо осіб, у просторових і часових межах.

§§ 20–21. ЗЛОЧИН

1. Поняття злочину. Ознаки злочину

Під злочином у побуті розуміють дії, які порушують закон і які підлягають кримінальному покаранню.

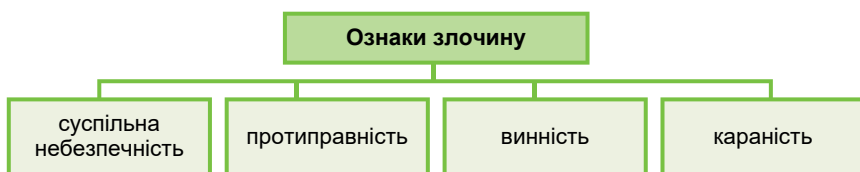

Поняття злочину має давню історію, ставлення суспільства до нього в різні часи було різним. У Давньому Єгипті та Греції злочиним, наприклад, вважалося залишення батьків без поховання. У багатьох країнах Європи в період Середньовіччя злочиним оголошувалася ересь. Кровна помста розглядалася в одних країнах як обов'язок, а в інших – як злочин. Уперше спробу визначити поняття злочину зробили давньоримські юристи. Вони вважали злочином дії, які характеризуються насильством або обманом.

Злочин – це передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене фізичною осудною особою, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

З указанного визначення випливають чотири основні ознаки, які достатньо повно характеризують злочин.

Основною ознакою злочину є його *суспільна небезпечність*. Вона виявляється у спричиненні або створенні загрози завдання шкоди суспільним відносинам, поставленим під охорону кримінального закону. Характер і ступінь суспільної небезпеки визначаються всією сукупністю *об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину*:

- цінністю блага (тобто об'єкта), на яке посягає злочин;
- характером діяння, місцем, способом, часом, обстановкою вчинення злочину;
- тяжкістю наслідків;
- формою вини (умисел або необережність);
- мотивом і метою тощо.

Кримінальне законодавство встановлює, що дія (або бездіяльність), яка хоча навіть і формально підпадає під ознаки будь-якого діяння, передбаченого законом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не завдала й не могла завдати істотної шкоди чи то фізичній, чи то юридичній особі, суспільству або державі (наприклад, крадіжка малоцінного майна – піріжка, гумки, олівця тощо), не може бути визнана злочиним.

Протиправність означає, що здійснення цього діяння заборонено кримінальним законом. Дію або бездіяльність, що не передбачена кримінальним законодавством, тобто не зазначена в певній статті Особливої частини Кримінального кодексу, ні за яких обставин не можна вважати злочиним, і, як наслідок, вона не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Наступна ознака злочину – *вина* – пов’язана з наявністю в діях особи умислу або необережності. Невинне завдання шкоди (казус) виключає можливість визнання такого діяння злочином.

Ще однією ознакою злочину є *караність*, яка означає, що за будь-який злочин відповідною нормою Кримінального кодексу передбачено конкретні вид і міру покарання. Наявність усіх зазначених ознак дозволяє в кожному конкретному випадку відносити те чи інше діяння (або бездіяльність) до числа злочинів, за які настає караність. *Відсутність хоча б однієї із цих ознак виключає можливість розглядати той чи інший вчинок як злочин.*

2. Склад злочину. Дія. Суспільно небезпечні наслідки. Причинний зв'язок

У кримінальному праві підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину.

Склад злочину – це сукупність установлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння.

Предмет злочину – це матеріальний предмет, з приводу якого або шляхом дії (впливу) на який вчиняється злочин.

Об'єкт злочину – це суспільні відносини, яким злочин завдає або може завдати суттєвої шкоди і які охороняються кримінальним законом від злочинних посягань. Наприклад, при крадіжці мобільного телефона об'єктом злочину є відносини власності, а предметом злочину – мобільний телефон.

До *об'єктивної сторони злочину* належать основні ознаки злочину:

- *діяння* – це конкретний, усвідомлений і вольовий акт поведінки людини, який є суспільно небезпечним і протиправним. Діяння завжди виступає у двох формах – дії чи бездіяльності. Дія – це активна, свідомо, суспільно небез-

печна поведінка суб'єкта. Більшість злочинів можуть бути вчинені тільки шляхом дії (наприклад, знищення або пошкодження чужого майна). Бездіяльність – це пасивна форма поведінки особи, невчинення нею конкретних дій, які вона повинна й могла вчинити за цих умов. Обов'язок вчинити певні дії може впливати з різних підстав: із закону, з професійних або службових функцій (ненадання допомоги хворому медичним працівником), з договору (порушення обов'язків щодо охорони майна), з родинних відносин (ухилення від сплати аліментів), з інших підстав;

- *суспільно небезпечні наслідки діяння.* Суспільна небезпечність полягає в тому, що діяння посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (шкоду, збиток). Суспільно небезпечні наслідки залежно від характеру та обсягу шкоди, завданої діянням об'єкту, можна розподілити на наслідки у вигляді реальної шкоди та наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) завдання шкоди. Більшість злочинів завдають реальної шкоди (убивство, крадіжка, грабіж, хуліганство). Разом з тим у деяких випадках установлюється відповідальність за діяння, що не завдають реальної шкоди конкретному об'єкту, однак ставлять його в небезпеку завдання шкоди. Наприклад, порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту тягне за собою відповідальність у разі створення такими діями небезпеки для життя людей, настання інших тяжких наслідків;
- *причинний зв'язок між діянням та його наслідками.* Під причинним зв'язком у кримінальному праві слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, коли дія або бездіяльність викликає настання суспільно небезпечного наслідку. Виокремлюють такі види причинних зв'язків:
- причинний зв'язок при безпосередньому заподіянні (наприклад, постріл з пістолета, яким спричинено смерть);
- опосередкований причинний зв'язок, коли суб'єкт для заподіяння суспільно небезпечних наслідків застосовує різні механізми, пристосування чи використовує поведінку інших осіб, наприклад неосудних осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, чи поводження тварин, наприклад спеціально підготовлених собак;
- необхідний причинний зв'язок при співучасті, коли дії співучасників перебувають у причинному зв'язку зі злочинном, скоєним виконавцем;
- необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов на боці потерпілого. Ці умови виступають прискорювачами настання наслідків (наприклад, стан сп'яніння).

Для характеристики об'єктивної сторони злочину важливе значення мають такі *факультативні ознаки*, як *місце, час, обстановка, засоби, знаряддя, спосіб* та інші обставини вчинення злочину.

Місце вчинення злочину

Певна територія, де відбувається суспільно небезпечне діяння та настають його суспільно небезпечні наслідки. Місцем вчинення злочину може бути територія України, повітряний простір, в інших випадках – конкретна територія, на яку поширюється певний правовий режим, наприклад заповідники

Час вчинення злочину

Певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння. У Кримінальному кодексі час описується рідко, але має важливе значення для вирішення питання про чинність закону в часі

Обстановка вчинення злочину

Конкретні умови, за яких вчинено злочин. Обстановка вчинення злочину іноді істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння (військовий злочин у бойовій обстановці), в інших – створює привілейований склад злочину

Засоби вчинення злочину

Предмети матеріального світу, що застосовуються при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони поділяються на *знаряддя* та інші засоби вчинення злочину (підроблені документи, формений одяг тощо)

Спосіб вчинення злочину

Сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину (наприклад, обман, зловживання довірою, загально небезпечний спосіб та ін.)

Суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, яка здійснила суспільно небезпечне діяння та здатна нести кримінальну відповідальність. Для того щоб людина була здатна відповідати за свої вчинки, вона повинна бути осудною та досягти віку, з якого можлива кримінальна відповідальність.

Осудність – це здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Вік особи, з якого встановлюється кримінальна відповідальність, визначається Кримінальним кодексом і настає після досягнення особою, яка вчинила злочин, 16 років. Разом з тим, якщо мова йде про злочини, суспільна небезпека й суть яких доступна для розуміння неповнолітніх і в більш ранньому віці, кримінальна відповідальність настає із 14-річного віку. До таких злочинів згідно із ч. 2 ст. 22 ККУ належать: умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, вимагання, умисне знищення чи пошкодження майна, хуліганство, крадіжка, грабїж, розбій тощо. Утім за скоєння деяких злочинів кримінальна відповідальність настає лише

після досягнення особою 18 років (наприклад, злочини у сфері службової діяльності).

Суб'єктивна сторона складу злочину представляє внутрішню сторону суспільно небезпечного діяння, тобто психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та його наслідків. До *ознак суб'єктивної сторони* складу злочину належать: *вина, мотив і мета злочину, певний емоційний стан* особи в момент здійснення нею суспільно небезпечного діяння. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, а мотив, мета й певний емоційний стан – факультативними.

3. Види злочинів залежно від ступеня тяжкості.

Мотиви скоєння злочинів

Відповідно до того чи іншого критерію злочини поділяють на різні *види*. Так, залежно від форми вини розрізняють *умисні* та *необережні* злочини; залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності – *закінчені* та *незакінчені* злочини; за родовим об'єктом (сферами суспільних відносин) – злочини *проти особи, у сфері економіки, проти основ національної безпеки, проти життя та здоров'я особи, проти громадської безпеки*; за мотивами здійснення – *корисні, вчинені з мотивів помсти, вчинені з хуліганських мотивів* злочини та ін.

Класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості:

У статті Кримінального кодексу України передбачено певний вид і розмір покарання, такий, що найповніше відображає тяжкість конкретної категорії злочинів.

Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше як два роки, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше як 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше як п'ять років.

Тяжким злочином є злочин, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше як 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше як десять років.

Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 25 000 не-

оподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Існують різні *мотиви злочину*:

- політичного характеру;
- пов'язані з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку;
- на ґрунті расової, національної або релігійної ворожнечі;
- низькі мотиви (користь, помста, кар'єризм, хуліганські спонукання тощо);
- мотиви, у яких відсутній низький характер (збіг тяжких особистих або сімейних обставин, жалість, співчуття, прагнення допомогти іншій людині тощо).

4. Неосудність: медичний та юридичний критерії

Поняття неосудності є похідним від поняття осудності, тому що виступає як його антипод. Особа, що перебуває в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності та покаранню за вчинене суспільно небезпечне діяння, оскільки вона не є суб'єктом злочину.

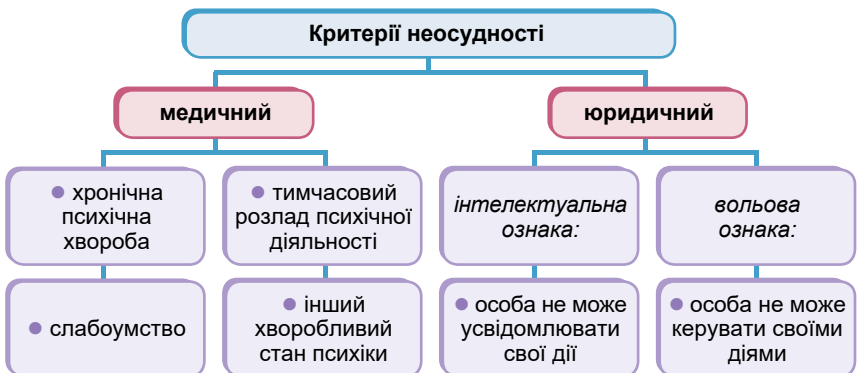

Кримінальний кодекс України

Ст. 19. Осудність.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Ці положення закону, у яких описане поняття неосудності, прийнято називати формулою неосудності. Причому ця формула містить як медичні, так і юридичні критерії.

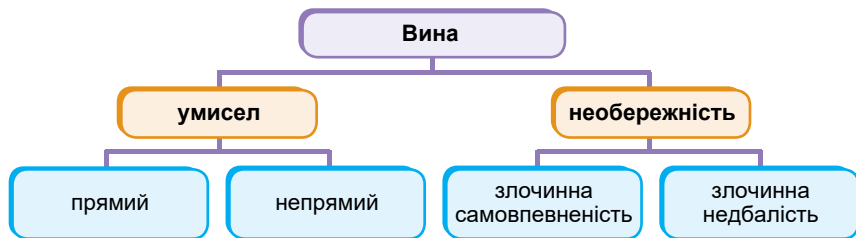

Отже, особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлено одну з ознак юридичного критерію на підставі хоча б однієї з ознак медичного критерію.

5. Вина та її види. Мотив. Мета

Вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків. Вона може виражатися у формі умислу та необережності.

Злочин вважається вчиненим *умисно*, коли особа, яка його вчинила, *усвідомлювала* суспільну небезпеку своєї дії або бездіяльності, *передбачала* її суспільно небезпечні наслідки й *бажала* їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Наприклад, крадіжка, грабіж, вимагання, шахрайство, вбивство з метою заволодіння майном потерпілого тощо.

Непрямий умисел характеризується тим, що особа, яка здійснила злочин, усвідомлювала суспільну небезпеку своєї дії або бездіяльності, передбачала можливість настання цих наслідків, не бажала, але свідомо допускала такі наслідки або ставилася до них байдуже. Наприклад, п'яний чоловік почав стріляти з мисливської рушниці в багатолюдному місці, у результаті було вбито жінку.

Іншою формою вини є *необережність*. Злочин визнається здійсненим із *самовпевненості*, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення. Наприклад, водій/водійка перевищив/перевищила установлену швидкість, легковажно розраховуючи, що він/вона зможе завдяки своєму досвіду й умінню упоратися з керуванням автомобілем, здійснив/здійснила наїзд на особу, що переходила вулицю у встановленому місці.

Злочин визнається здійсненим за *недбалістю*, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була й могла їх передбачити. Наприклад, медична сестра, роблячи ін'єкцію, помилково ввела пацієнту/пацієнтці замість приписаних ліків інші, що потягло за собою смерть пацієнта/пацієнтки. У цьому випадку медичну сестру притягнуть до кримінальної

відповідальності у зв'язку з тим, що вона повинна була передбачати наслідки своїх дій.

Злочинну недбалість необхідно відрізнити від випадку (казусу). *Казус* – це випадкова дія, яка має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елементів вини, отже, не тягне за собою юридичної відповідальності. Тобто особа не передбачала й не могла передбачити настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій. Наприклад, водій/водійка втрачає свідомість під час керування автомобілем, і в результаті відбувається наїзд на людину, яка отримала тяжке тілесне ушкодження.

Мотив злочину – це внутрішні спонукання, якими керував суб'єкт при вчиненні злочину.

Мета злочину – це бажаний результат, якого має досягти особа при вчиненні злочину; уявлення особи про зміни в суспільстві; у матеріальному світі; про характер і ступінь власних неправомірних дій. Мета, як і мотив, можуть бути різними: мета незаконного збагачення, прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, та інші.

6. Стадії вчинення злочину. Замах на злочин.

Добровільна відмова від доведення злочину до кінця

В одних випадках особі вдається довести злочин до завершення, а в інших – винній особі з різних причин, що не залежать від її волі, не вдається це зробити, а в здійсненому нею діянні або відсутній злочинний наслідок, який передбачений кримінальним законодавством, або виконані не всі дії, що становлять об'єктивну сторону злочину. Для справедливого вирішення питання про кримінальну відповідальність за злочинне діяння виникає необхідність виділення окремих стадій його вчинення.

 Стадії вчинення злочину – це передбачені кримінальним законом етапи готування та безпосереднього вчинення умисного злочину, які різняться за ступенем реалізації.

Перед готуванням до злочину чи замаху може відбуватися виявлення наміру на здійснення злочину, але воно не є стадією вчинення злочину, тому що це ще не є дія, а *намір* безпосередньо не спрямований на заподіяння шкоди. Виявлення наміру не містить у собі суспільної небезпеки.

Проте слід відрізнити намір від таких злочинів, як погроза вбивством, погроза знищити майно, погроза вчинити викрадення тощо. У цих випадках карається сама погроза як суспільно небезпечне діяння. **Готування до злочину** є першою

стадією вчинення злочину. При готуванні особа ще не виконує злочинне діяння, яке є необхідною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Кримінальне законодавство закріплює вичерпний перелік діянь, які є готуванням до злочину. Це підшукування чи пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину; підшукування співучасників; усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, якщо при цьому його не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи. Під такими причинами слід розуміти різні обставини, що перешкодили доведенню злочину до кінця всупереч зусиллям винного. Наприклад, спрацювала охоронна сигналізація, сторонні люди перешкодили здійсненню розбою тощо.

Виділяють два види замаху: *закінчений* і *незакінчений*. Замах на злочин є *закінченим*, якщо особа виконала всі дії, які, на її думку, були необхідними для успішного завершення злочинного діяння, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. Так, наприклад, злодій проник на склад, але в складському приміщенні було пусто. Замах на вчинення злочину є *незакінченим*, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, які вона вважала необхідними для доведення злочину до кінця. Так, наприклад, злодій проник у крамницю, але не встиг нічого вкрасти, бо був затриманий охороною.

Закінчений злочин – це діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України (убивство, грабіж, розбій тощо).

У кримінальному праві є інститут добровільної відмови від доведення злочину до кінця. *Добровільною відмовою при незакінченому злочині* є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Ознаками добровільної відмови є:

- добровільність відмови – це невчинення злочину з власної волі;
- остаточність відмови – це безповоротна відмова від доведення злочину до кінця, відсутність наміру його продовження;
- своєчасність відмови – ця добровільна відмова можлива на стадії готування до злочину або на стадії замаху на злочин.

Якщо особа відмовляється від доведення злочину до кінця через об'єктивну неможливість його вчинення в даних конкретних умовах, добровільної відмови немає. Наприклад, злодій/злодійка проник/проникла в кімнату, де знаходився сейф з грошима та за допомогою ножа намагався/намагалася зла-

мати замок, але зміг/змогла лише відігнути лівий кут верхньої частини дверцят. Зрозумівши, що відкрити сейф не вдасться, злодій/злочійка пішов/пішла.

Добровільна відмова існує, коли мають місце всі вказані ознаки. Вона може здійснюватися на стадіях готування до злочину та замаху на злочин, а на стадії закінченого злочину добровільна відмова неможлива.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не несе кримінальної відповідальності. Якщо ж фактично вчинене нею діяння містить склад іншого самостійного злочину, то винна в такому діянні особа підлягає кримінальній відповідальності за цей злочин. Наприклад, злодії проникли в магазин з метою крадіжки, але в магазині вони зіткнулися з охоронцем, якого побили та зв'язали, після чого залишили магазин, нічого не взявши. У цьому випадку вони відповідатимуть лише за побої, а за крадіжку, від якої вони відмовилися, кримінальної відповідальності не буде.

7. Співучасть у вчиненні злочину. Форми співучасті.

Види співучасників

У практиці застосування кримінального закону часто трапляються випадки, коли у вчиненні злочину беруть участь дві особи або більше, які діють узгоджено й спрямовують свої зусилля для досягнення єдиного злочинного результату. У таких випадках йдеться про співучасть у злочині.

Співучасть у злочині – це умисна спільна участь кількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину.

Співучасть можлива лише в умисних злочинах. У злочинах з необережності співучасті не може бути, тому що винні усвідомлюють злочинний характер своїх діянь лише після їх вчинення. Співучасть характеризується *об'єктивними та суб'єктивними ознаками*.

Об'єктивні ознаки співучасті

участь у злочині двох або більше осіб

співучасть у вчиненні злочину можлива шляхом як дії, так і бездіяльності

спільність дій учасників злочину, наявність єдиного злочинного результату

причинний зв'язок між діянням кожного учасника злочину та єдиним злочинним результатом

Суб'єктивні ознаки співучасті

поінформованість кожного з учасників злочину про дії інших його учасників

умисний характер діяльності всіх співучасників

поінформованість про мотив і мету вчинення злочину

Різна ступінь узгодженості дій співучасників дозволяє виокремити *форми співучасті*:

- учинення злочину групою осіб;
- учинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- учинення злочину організованою групою;
- учинення злочину злочинною організацією.

Співучасть без попередньої змови характеризується невисоким ступенем узгодженості та приєднанням учасників до виконавця злочину тільки під час його вчинення (наприклад, працівник залізничної станції побачив, що громадянка відкрила контейнер з імпортними товарами та складає в мішок хутрянні куртки. Він підійшов і з мовчазної згоди громадянки теж викрав шість хутрянних курток).

Співучасть з попередньою змовою має місце тоді, коли співучасники ще до початку злочину домовилися про спільне його вчинення. Змова може бути в усній або письмовій формі (наприклад, громадянин Петренко попросив свою знайому вкрати на базі й привезти йому за винагороду порцеляну).

Злочин, вчинений *організованою групою* (трьома або більше особами) – стійкою групою осіб, які попередньо зорганізувалися для здійснення одного або декількох злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Організована група характеризується обов'язковими *ознаками*: попередньою змовою та стійкістю.

Злочинна організація є стійким ієрархічним об'єднанням осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної злочинної діяльності з метою вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації. Наприклад, злочинні організації у сфері наркобізнесу або торгівлі людьми.

Відповідно до закону вчинення злочинів групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією тягне за собою більш суворе покарання.

Кримінальний кодекс України

Ст. 27. Співучасниками злочину, поряд з виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

Виконавець

особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин

Організатор

особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи вчиненням, а також особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

Підбурювач

особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину

Пособник

особа, яка порадами, указівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину

У реальній дійсності в діях співучасників можливий збіг відразу кількох ролей (функцій). Наприклад, підбурювач може одночасно бути організатором, пособником тощо. Такий збіг функцій на боці одного учасника впливає на оцінку суспільно небезпечних дій, а також на призначення покарання.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n103>.

Ситуація. Три людини в різних ситуаціях розпалили багаття неподалік від лісопилки. Лісопилка спалахнула, що призвело до випалу значної частини лісу, пошкодження будівель, але обійшлося без людських жертв.

1. Перша особа раніше працювала на лісопилці, але її звільнили, тому людина хотіла, щоб лісопилка згоріла.

2. Друга особа розуміла, що розпалювати багаття поблизу лісопилки небезпечно, але сподівалася, що якось обійдеться.

3. Третя особа навіть не підозрювала, що за парканом є лісопилка.

Визначте форму вини чи вкажіть на винуватість кожної особи. Твердження обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «злочин». Назвіть основні ознаки злочину.
2. Що таке склад злочину і які елементи він включає?
3. Назвіть форми вини.
4. Схарактеризуйте стадії скоєння злочину.
5. Що розуміють під співучастю у злочині? Які види співучасті розрізняють?

§§ 22–23. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття та підстави кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка полягає в обмеженні прав і свобод суб'єкта злочину, що визначається в обвинувальному вироку суду й здійснюється спеціальними уповноваженими органами.

Соціальна та юридична суть кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона:

- є реакцією держави на вчинений особою злочин;

- є офіційною державною оцінкою в обвинувальному вирокі суду діяння як злочину, а особи, яка його вчинила, як злочинця;
- обумовлює настання певних несприятливих наслідків для особи, що вчинила злочин, у вигляді передбачених кримінальним законом санкцій.

Кримінальній відповідальності властиві всі загальні ознаки юридичної відповідальності, але вона має й лише їй притаманні ознаки:

- передбачена й врегульована кримінальним законом;
- настає за скоєння злочину;
- її суб'єктами можуть бути тільки фізичні особи, що досягли 16 років, а в деяких випадках – 14 років;
- має особистий характер;
- заснована на презумпції невинуватості;
- як правило, супроводжується призначенням винному покарання;
- породжує стан судимості.

Особу можна притягти до кримінальної відповідальності лише за наявності певних підстав. Підстави кримінальної відповідальності – це визначені кримінальним законом умови, за наявності яких можливе притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Кримінальний кодекс України

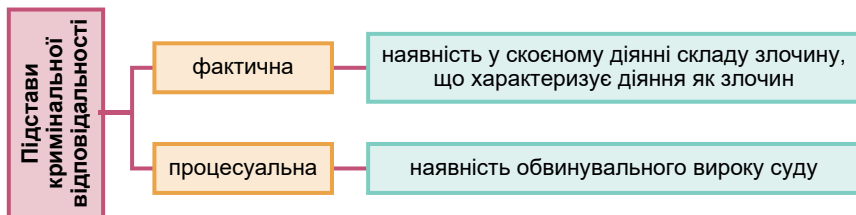
Ст. 2. Підстава кримінальної відповідальності.

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

3. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

Згідно з кримінальним законом є *фактичні* та *процесуальні* підстави кримінальної відповідальності.

2. Обставини, що виключають злочинність діяння

Деякі вчинки приватної чи службової особи за зовнішніми ознаками збігаються з тим або іншим злочинним діянням (наприклад, знищення майна для усунення небезпеки, викликаної пожежею, має однакові фактичні ознаки зі злочином, що передбачений ст. 194 Кримінального кодексу України «Умисне знищення або пошкодження майна»). Однак такі вчинки не є суспільно небезпечними, а, навпаки, визнаються суспільно корисними. У кримінальному праві такі вчинки іменуються *обставинами, що виключають злочинність діяння*.

Обставини, що виключають злочинність діяння, характеризуються низкою ознак:

- являють собою свідомі й вольові вчинки людини у формі дії (наприклад, при необхідній обороні) або бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги при виконанні наказу);
- мають зовнішню подібність до фактичних, видимих, об'єктивних ознак скоєного вчинку й відповідного злочину;
- більшість із зазначених вчинків є суспільно корисними або соціально допустимими;
- такі вчинки є правомірними;
- такі вчинки не визнаються злочинними, тому вони виключають саму підставу кримінальної відповідальності.

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади.

Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне завдання тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Обставини, що виключають злочинність діяння

→ необхідна оборона

→ уявна оборона

→ затримання особи, що вчинила злочин

→ крайня необхідність

→ фізичний або психічний примус

→ виконання наказу або розпорядження

→ діяння, пов'язане з ризиком

→ виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність.

Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із завданням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на **затримання особи, яка вчинила злочин**, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Не є злочином завдання шкоди правоохоронюваним інтересам у стані **крайньої необхідності**, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом **фізичного або психічного примусу**, унаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою **виконання законного наказу або розпорядження**. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони виддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження.

Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке завдало шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах **виправданого ризику** для досягнення значної суспільно корисної мети. Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, було неможливо досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу життю інших людей або загрозу екологічній катастрофі чи інших надзвичайних подій.

Не є злочином вимушене завдання шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону *виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації* з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності.

3. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності полягає у відмові держави в особі суду від застосування заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили злочин.

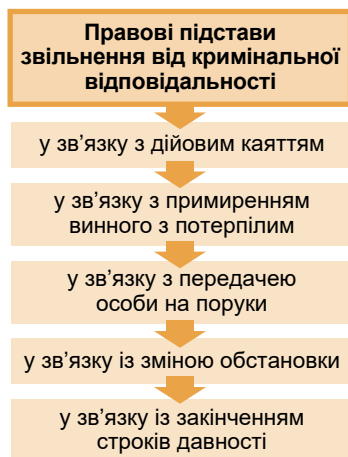
Після звільнення від кримінальної відповідальності між особою, яка вчинила злочин, і державою припиняються кримінально-правові відносини. Такий захід держава застосовує до осіб, у діяннях яких є склад злочину.

Підставами звільнення від кримінальної відповідальності є *невеликий ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння та особи, яка може бути виправлена без застосування кримінального покарання*.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути двох видів: *безумовне* та *умовне*. *Безумовне звільнення* означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності *остаточно*. Якщо особа звільняється від кримінальної відповідальності з *передачею її на поруки*, то це *умовне звільнення*. У випадках передачі особи на поруки до неї висувають низку вимог, невиконання яких може бути підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється також у випадках, передбачених статтями Кримінального кодексу України, на підставі Закону України про амністію, Указу Президента України про помилування засуджених.

Усі особи, звільнені від кримінальної відповідальності, вважаються такими, які не мають судимості.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1337>.

Ситуація. Художник Псевдотворченко А. у вересні 2018 р. виготовив кліше для друкування гривень номі-

налом 500 гривень. Після цього він запропонував громадянину Майстренку М. зробити прес для друкування підроблених гривень. Той виготовив прес і передав його художнику. У кінці жовтня 2018 р. Псевдотворченко А. у себе в квартирі надрукував 30 банкнот на суму 1 млн гривень і наступного дня розплатився ними за покупки в супермаркеті, але касир виявила, що гроші підроблені, і Псевдотворченка А. було затримано.

Чи повинні та за що саме нести кримінальну відповідальність Псевдотворченко А. і Майстренко М.?

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «кримінальна відповідальність».
2. Які ознаки і підстави кримінальної відповідальності?
3. Назвіть, які обставини виключають злочинність діяння.
4. Схарактеризуйте підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

§§ 24–25. КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ

1. Поняття кримінального покарання

Кримінальну відповідальність розуміють як обов'язок особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, зазнати передбачені кримінальним законом за вироком суду заходи державного примусу.

Кримінальне покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Можна виокремити такі *ознаки кримінального покарання*:

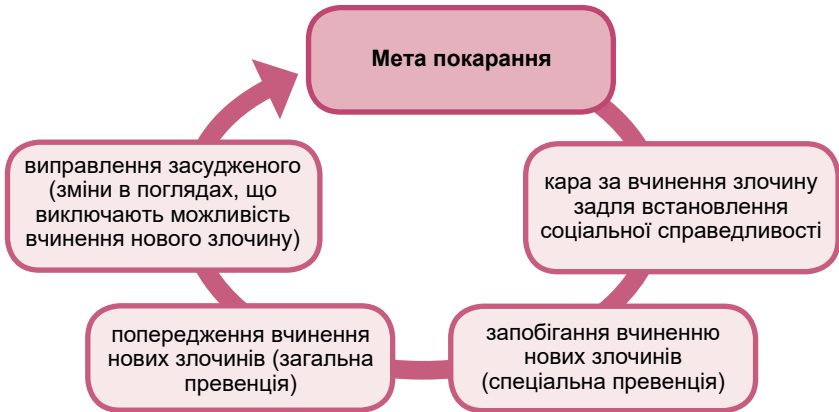
- має публічний характер. Призначається від імені держави. Вирок, що набрав законної сили, обов'язковий для всіх державних і громадських інстанцій;
- передбачене лише кримінальним законодавством і застосовується до особи, яка вчинила злочин;
- призначається та застосовується лише за вироком суду;
- є карою для винного за вчинений злочин. Проявляється в позбавленнях і обмеженнях фізичного, морального та матеріального характеру, які зазнає особа при застосуванні й відбутті покарання;
- має особистий характер;
- тягне за собою судимість;
- зумовлене правовою оцінкою вчиненого злочину та особою злочинця.

2. Мета покарання

Призначаване особі, визнаній за вироком суду винною у вчиненні злочину, покарання має забезпечити досягнення мети, яка стоїть перед покаранням.

Метою покарання в кримінальному праві вважаються ті кінцеві фактичні результати, яких намагається досягти держава, установлюючи кримінальну відповідальність, засуджуючи винуватого в здійсненні злочину до покарання та застосовуючи цей захід.

Закон передбачає, що *покарання не має на меті* завдання фізичних страждань або приниження людської гідності. Засобами виправлення засудженого є *режим відбуття покарання; праця; виховна робота; навчання.*

3. Види кримінальних покарань згідно з Кримінальним кодексом України (основні, додаткові, змішані покарання)

У Кримінальному кодексі України закріплено вичерпний і обов'язковий для судів перелік видів покарань, розміщених у певному порядку – залежно від ступеня їх тяжкості (від менш тяжких видів до більш тяжких), який називається *системою покарань.*

За порядком (способом) призначення всі покарання підрозділяють на три групи:

- *основні* – це покарання, які призначаються у вирок лише як самостійні заходи впливу та ні за яких умов не можуть приєднуватися до інших покарань. За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання;
- *додаткові* – це покарання, які призначаються лише шляхом їх приєднання до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. Особливість їх полягає у тому, що за один злочин суд має право призначити як одне додаткове покарання, так і декілька додаткових покарань одночасно;
- *змішані* – це покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Громадські роботи – це виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначається органами місцевого самоврядування. Це покарання встановлюється на строк від 60 до 240 годин і триває не більше як чотири години на день.

Виправні роботи – це примусове залучення засудженої особи до праці на строк, визначений вироком суду, з відрахуванням у дохід держави відповідного відсотка від заробітку. Призначається судом на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. У дохід держави відраховується від 10 до 20 % від суми заробітку.

Службові обмеження для військовослужбовців – це позбавлення можливості на строк, указаний вироком суду, підвищення за посадою, у військовому званні, з обов'язковим утриманням у дохід держави відповідного відсотка (від 10 до 20 %) грошового забезпечення, одержаного засудженим.

Арешт – це тримання засудженого в умовах ізоляції від суспільства на строк від одного до шести місяців. Це покарання застосовується до осіб, які досягли 16 років, і не може застосовуватися до вагітних жінок і до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Обмеження волі – це тримання особи, яка досягла 18 років, у кримінально-виховних установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – це примусове направлення на встановлений вироком суду строк до особливої військової частини – дисциплінарного батальйону, призначеного для відбування покарання військовослужбовцем на строк від шести місяців до двох років.

Позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи на строк від одного до 25 років.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Суд, ухваливши рішення, ставить до відома відповідні компетентні органи, які на підставі цього рішення вживають заходів з анулювання прав, пільг і привілеїв, пов'язаних з наявністю в засудженого звання, чину та нагород.

Конфіскація майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого, за вчинення тяжкого або особливо тяжкого корисливого злочину.

Штраф – це грошове стягнення, яке накладається судом у випадках і в межах, установлених чинним законодавством. Розмір штрафу визначається залежно від тяжкості вчиненого злочину в межах від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає у встановленні судом заборони засудженому протягом певного строку (від двох до п'яти років як основне і від одного до трьох років як додаткове покарання) бути на державній службі або обіймати певну посаду в органах місцевого самоврядування та вести професійну діяльність.

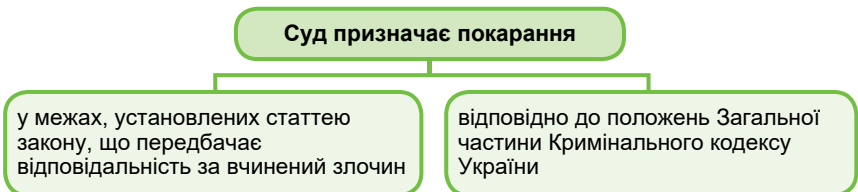
4. Порядок призначення покарання судом

Призначення покарання є виключно компетенцією суду.

Призначення покарання полягає в обґрунтуванні судом обвинувального вироку та конкретизації міри покарання до особи, яку визнано винною у вчиненні злочину.

Обране судом покарання повинне відображати дійсний ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, оптимальний шлях виправлення винного. *Загальними засобами* призначення покарання є визначені законом певні правила.

Для того щоб покарання було дієвим засобом у боротьбі зі злочинністю та зміцненні правопорядку, справедливим, сприяло виправленню засуджених і запобігало вчиненню нових злочинів, процедура призначення має відповідати певним принципам.

Принципи призначення покарання у кримінальному праві – це вихідні найбільш важливі правові положення, які визначаються єдністю кримінального і кримінально-процесуального законодавства із застосування покарання до осіб, винних у вчиненні злочину. До принципів призначення покарання належать: законність; ґрунтовність; гуманність; індивідуальність та справедливість покарання.

5. Обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання

Обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, – це встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину та не впливають на його кваліфікацію, проте знижують чи підвищують суспільну небезпечність вчиненого діяння і (або) особи винного і тим самим впливають на пом'якшення чи посилення покарання.

Обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, мають велике значення під час його призначення. Зокрема, урахування обставин, які пом'якшують покарання, дає суду право призначити основне чи додаткове покарання ближчим до мінімуму санкції або в мінімальних межах, обрати найменш суворий вид основного покарання за альтернативною санкцією, не призначати додаткового покарання, яке передбачено в санкції як факультативне.

Наявність обставин, що обтяжують покарання, навпаки, надає суду можливість:

- призначити основне чи додаткове покарання ближче до максимуму санкцій або в максимальних її межах;
- обрати найбільш суворий вид основного покарання за альтернативною санкцією;
- призначити відразу кілька додаткових покарань, передбачених у санкції покарання.

Кримінальний кодекс України

Ст. 66. Обставини, які пом'якшують покарання.

1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Ст. 67. Обставини, які обтяжують покарання.

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;

3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;

4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочинном;

6) вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;

6⁻¹) вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недуомством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Зазначення в законі необхідності врахування пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин не означає вимогу автоматичного зниження чи підвищення покарань за наявності таких обставин. У кожному окремому випадку питання вирішує суд. Перелік обставин, що пом'якшують покарання, є при-
близним, а тих, що обтяжують, – вичерпним.

6. Повторність, сукупність і рецидив злочинів

Сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини Кримінального кодексу України, за жоден з яких її не було засуджено.

Повторність злочинів – це вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу України.

Рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

При сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне й додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання більш суворе або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. При складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається у межах, установлених санкцією статті Особливої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає більш суворе покарання.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Під час складання покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, установленого для цього виду покарання.

Під час складання покарань у вигляді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати 15 років, а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим за 15 років, але не повинен перевищувати 25 років.

Під час складання покарань у вигляді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання визначається шляхом поглинання менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

7. Звільнення від покарання та його відбування.

Порядок звільнення від покарання

Звільнення від покарання – це відмова держави від застосування покарання до особи, яку за обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні злочину.

Звільнення від покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію» чи акта про помилування). Кримінальний кодекс України передбачає *безумовне звільнення від покарання* (особу звільняють негайно та не висувають їй жодних умов) і

умовне звільнення від покарання (особі висувають певні вимоги протягом певного часу).

Щодо порядку звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміни більш м'яким або пом'якшення призначеного, то покарання може застосовувати тільки суд. Процесуальний порядок ухвалення судом рішення про звільнення особи від покарання визначає Кримінальний процесуальний кодекс України.

Види звільнення від покарання:

Звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності

- це відмова держави від призначення покарання особі, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості і яку, з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення за час розгляду справи в суді, не можна вважати суспільно небезпечною

Звільнення від відбування покарання з випробуванням

- суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом випробувального строку не вчинить нового злочину та виконає покладені на нього обов'язки

Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 7 років

- щодо жінок, які засуджені до обмеження волі або позбавлення волі, за винятком тих, кому позбавлення волі призначено на строк більше 5 років за тяжкі або особливо тяжкі злочини

У зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

- це відмова держави від виконання призначеного особі покарання в тих випадках, коли воно не було виконане впродовж певного строку з дня набрання вироком законної сили

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

- це звільнення особи від подальшого відбування призначеного їй судом покарання, яке фактично вона вже відбуває, за умови невчинення нового злочину протягом строку, який залишився до моменту закінчення покарання

Інші види

- заміна невідбутої частини покарання більш м'яким
- звільнення від відбування покарання у зв'язку з хворобою
- звільнення від покарання у зв'язку з амністією або помилюванням

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

На таких осіб суд може додатково покласти такі обов'язки:

- попросити публічно або в іншій формі вибачення у потерпілого;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;
- працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися;
- виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

Контроль за поведінкою таких засуджених здійснюється органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командами військових частин.

8. Амністія. Порядок застосування амністії

Амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи щодо яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили.

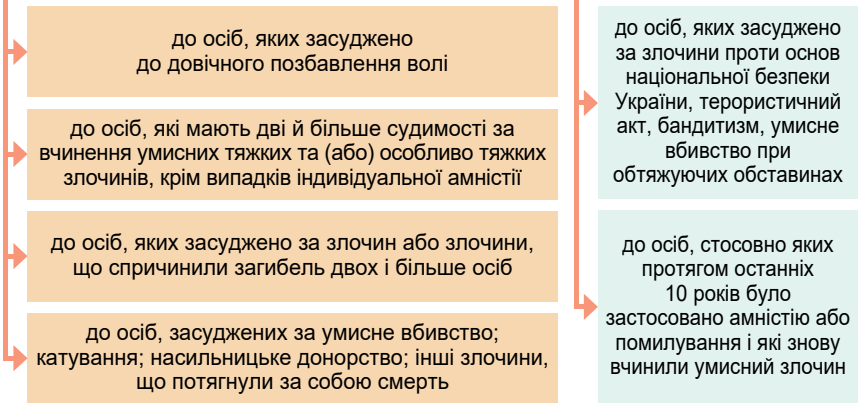
Амністія оголошується законом про амністію, який ухвалюється відповідно до положень Конституції України. Нормативною базою застосування амністії є Закон України «Про застосування амністії в Україні».

Рішення про застосування чи незастосування амністії суд ухвалює щодо кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання.

Установивши у стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, суд, за доведеності вини особи, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання.

Амністію не застосовують

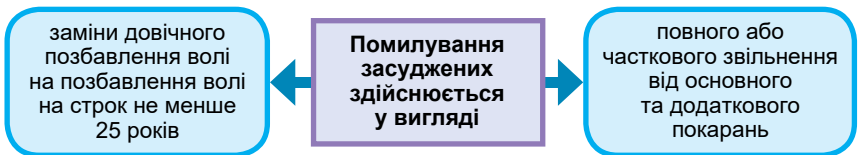
Законом про амністію можуть визначитися й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

9. Помилювання. Порядок здійснення помилювання. Право на клопотання

Помилювання – це відмова держави в особі Президента України від подальшого виконання щодо засудженої особи призначеного їй судом покарання.

Акти помилювання індивідуальні. Вони поширюються тільки на названих у них конкретних осіб. Порядок здійснення помилювання регулюється «Положенням про порядок здійснення помилювання», затвердженим Указом Президента України.

Право клопотати про помилювання має особа, яка:

- засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилювання, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;
- засуджена в Україні й передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати та виконати ухвалене в Україні рішення про помилювання;
- є захисником, одним з батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником засудженої особи.

У виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Уповноваженим Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу.

Клопотання про помилування можна подати після набрання вироком законної сили, а в разі оскарження вироку в касаційному порядку – після ухвалення рішення відповідним судом.

У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше як 20 років призначеного покарання.

Підготовку матеріалів до розгляду клопотання про помилування та повідомлення заявника про результати такого розгляду здійснює Департамент з питань помилування Адміністрації Президента України.

Клопотання про помилування попередньо розглядаються Комісією при Президентові України в питаннях помилування. За результатами попереднього розгляду клопотань і матеріалів, підготовлених Департаментом, Комісія вносить Президентові України пропозиції про застосування помилування.

Про помилування засудженого Президент України видає указ.

10. Судимість. Погашення та зняття судимості

Судимість – це особливий правовий стан особи, зумовлений засудженням до кримінального покарання.

Виникненню судимості завжди передують обвинувальний вирок та призначення кримінального покарання. Судимість виникає з моменту вступу обвинувального вироку в законну силу та триває до її погашення або зняття у встановленому законом порядку.

Наявність судимості має для особи негативні наслідки. Так, до раніше судимої особи застосовується більш жорстка кваліфікація злочину. При судимості використовують особливий порядок звільнення від покарання. Наявність судимості не дозволяє звільнити особу від кримінальної відповідальності за злочин, що визнано злочином невеликої тяжкості. При цьому судимість поширюється як на строк відбування покарання, так і на повний строк його відбування.

Погашення судимості – це автоматичне її припинення при встановленні певних передбачених законом умов. Головною з них є невчинення особою протягом строку судимості нового злочину. У деяких випадках судимість погашається самим

фактом відбуття покарання або звільнення від нього. Сплив строків і невчинення протягом цих строків нового злочину дозволяє вважати особу такою, що не має судимості.

Під *зняттям судимості* розуміють припинення судимості постановою суду. При знятті судимості, на відміну від її погашення, вплив установленого законом строку та невчинення особою нового злочину самі по собі, автоматично, не припиняють стан судимості. Потрібно, щоб це питання розглянув суд. Закон не зобов'язує, а лише надає суду право на основі конкретних, передбачених у законі умов зняти з особи судимість.

Зняття судимості можливе лише до спливу строків погашення судимості. Тому воно завжди є достроковим.

11. Примусові заходи медичного характеру: види та порядок застосування

Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, у спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Рішення про застосування примусових заходів медичного характеру ухвалює суд, виходячи з певних критеріїв: зокрема, **медичного** (тобто характеру й тяжкості захворювання, що базується на клінічній формі психічного захворювання, його глибині, стійкості, динаміці хвороби тощо); **соціального** (включає небезпечність вчиненого діяння для оточуючих, зміст і характер вчинку, психічний стан особи на момент розгляду справи судом); **юридичного**.

Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі види примусових заходів медичного характеру:

- надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;
- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Примусові заходи медичного характеру обмежують свободу особи і здійснюються за рішенням суду, тому вони прирівнюються до перебування під вартою та зараховуються до строку покарання у вигляді позбавлення волі день за день.

Розв'яжіть ситуації, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n313>.

У яких із ситуацій, поданих нижче, може йти мова про наявність пом'якшуючих обставин?

Ситуація 1. Санітар Васильченко В. у бійці зламав руку пацієнту Селезню С., а потім негайно наклав пов'язку, шину та гіпс.

Ситуація 2. Необдуманий Н., будучи у стані алкогольного сп'яніння, підпалив сарай Сусидової С., а вранці прийшов до неї з вибаченнями, побудував новий сарай і віддав своє сіно.

Ситуація 3. Сірко А. запідозрив, що в його гараж заліз злодій, вистрелив у темряву та вцілів у Необачного Н., який зайшов в гараж слідом за кошеням. Сірко А. відвіз Необачного Н. у лікарню. Протягом всього часу перебування постраждалого в лікарні Сірко А. регулярно відвідував його, приносив їжу та ліки.

Ситуація 4. Засуха З. та його поплічники забрали у випадкового перехожого шапку, козушок і валізу. Уранці Засуха З. прийшов з повинною до поліції, віддав шапку та надав допомогу у виявленні інших злочинців.

Ситуація 5. Ващенко В. з надзвичайною жорстокістю знущався з бродячого собаки, і обурена цим Справедлива А. вдарила катівника цеглиною по голові, чим нанесла йому тілесні ушкодження.

Ситуація 6. Бідна К. кинула саморобну гранату в будинок власниці магазину «Діамант» після того, як її чоловік – продавець цього магазину, не отримуючи рік зарплатню, намагався покінчити життя самогубством.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке кримінальне покарання? Яка мета кримінального покарання?
2. Схарактеризуйте види кримінальних покарань.
3. Назвіть порядок призначення покарання судом.
4. Схарактеризуйте пом'якшуючі та обтяжуючі обставини.
5. Порівняйте сукупність і повторність злочинів.
6. Які умови звільнення від покарання з випробуванням?
7. Порівняйте амністію та помилування.
8. Що таке судимість? Яка відмінність між зняттям і погашенням судимості?
9. Схарактеризуйте примусові заходи медичного характеру.

§§ 26–27. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ І ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх

Суб'єкт злочину – це особа, яка досягла до вчинення злочину певного віку: 16 років (загальний вік) або 14 років (знижений вік). Вік суб'єкта злочину виконує не тільки роль

критерію нижчої вікової межі, з якої можлива кримінальна відповідальність, але й є обставиною, що визначає характер і ступінь суворості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, тобто осіб, що не досягли 18 років до вчинення злочину.

Кримінальний кодекс України передбачає вичерпний перелік видів покарань, який може бути застосовано до неповнолітніх.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, суд може застосувати такі **види покарань**, як *основні* та *додаткові*.

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Громадські роботи можуть призначити неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин. Вони полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Виправні роботи можуть призначити неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, установленому вироком суду, у межах від п'яти до десяти відсотків.

Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 діб.

Покарання у вигляді *позбавлення волі* особам, які не досягли до вчинення злочину 18-річного віку, може бути призначено на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених Кримінальним кодексом України. Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

2. Особливості застосування покарань

Кримінальний кодекс України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності і покарання щодо неповнолітніх. Ці особливості викликано тим, що метою покарання

Основні види покарань

- штраф
- громадські роботи
- виправні роботи
- арешт
- позбавлення волі на певний строк

Додаткові види покарань

- штраф
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

неповнолітніх є насамперед *виправлення, виховання та соціальна реабілітація*. Призначаючи покарання неповнолітньому, суд, крім загальних засад призначення покарання, повинен *ураховувати*:

- умови життя й виховання;
- вплив дорослих;
- рівень розвитку та інші особливості.

Кримінальний закон надає великого значення віковим особливостям неповнолітніх, установленню не тільки того, що особа *формально* досягла віку кримінальної відповідальності, але й з'ясуванню всіх індивідуальних психофізичних властивостей неповнолітніх певного віку. У зв'язку із цим передбачається виключення кримінальної відповідальності й покарання щодо тих неповнолітніх, які хоча й досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, але відстають у розумовому розвитку від того рівня, що є типовим для цього віку та визначає можливість усвідомлювати фактичні ознаки й суспільну небезпечність вчиненого. Виходячи із цього, можна сказати, що *загальні засади призначення покарання щодо неповнолітніх застосовуються з урахуванням специфіки їх вікового психофізичного розвитку*. Тому на практиці найпоширенішим є призначення неповнолітнім більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

3. Примусові заходи виховного характеру

Кримінальний кодекс містить вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру. Примусові заходи виховного характеру застосовуються судом у випадках вчинення особою віком від 14 до 18 років злочину невеликої та середньої тяжкості, якщо буде встановлено, що внаслідок широго каюття та подальшої бездоганної поведінки на момент винесення вироку необхідність у застосуванні покарання відпала. Застосування примусових заходів виховного характеру судимості не породжує.

Суд застосовує до неповнолітнього такі *примусові заходи виховного характеру*:

застереження

обмеження дозвілля й установлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього

передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання

покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку та має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків

направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років

Відповідно до чинного кримінального законодавства залежно від конкретних обставин вчиненого злочину та особи неповнолітнього суд може застосувати до нього одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. Ухилення неповнолітнього від виконання призначених йому примусових заходів виховного характеру має результатом скасування судом цих заходів і притягнення до кримінальної відповідальності. Тобто звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру є умовним: *неповнолітній не повинен ухилятися від примусових заходів виховного характеру.*

Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому *вихователя*, при цьому батьки, особи, що їх замінують, не звільняються від обов'язків щодо виховання неповнолітнього.

4. Умовно-дострокове звільнення неповнолітніх

До осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до 18 років, можуть застосувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може застосовуватися, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці й навчання довів своє виправлення. Умовно-дострокове звільнення можуть застосувати до засуджених за злочин, вчинений у віці до 18 років, *після фактичного відбуття:*

не менше 1/3 призначеного строку покарання у вигляді позбавлення волі

за злочин невеликої або середньої тяжкості й за необережний тяжкий злочин

не менше 1/2 строку

за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до 18 років новий умисний злочин, за який її засуджено до позбавлення волі

не менше 2/3 строку

за умисний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі та була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення 18 років знову вчинила умисний злочин, за який її засуджено до позбавлення волі

До неповнолітніх не застосовують заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

У разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання.

Розв'яжіть ситуацію, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n605>.

Ситуація. Бездорожний І. (14 років) систематично втікав з дому, роз'їжджав по різних містах України, здійснюючи дрібні крадіжки. На своє п'ятнадцятиріччя він викрав у свого старшого брата мобільний телефон і годинник, але під час спроби виїхати з міста його затримали на вокзалі.

Чи є Бездорожний І. суб'єктом злочину? Які види покарань чи примусові заходи виховного впливу можуть застосувати до нього?

Запитання для самоперевірки

1. Які особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх?
2. Які види покарань можуть застосовуватися до неповнолітніх?
3. Назвіть особливості призначення покарань неповнолітнім.
4. Схарактеризуйте примусові заходи виховного характеру до неповнолітніх.
5. Назвіть особливості умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від покарання.

§§ 28–29. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ ЗЛОЧИНІВ

1. Злочини проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найнебезпечнішим посяганням на суспільні відносини. *Родовим об'єктом злочинів* цього виду є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Тобто це суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави (ст. 1 Конституції України).

З *об'єктивної сторони* ці злочини вчиняються шляхом активної поведінки – дії. Більшість з них – це злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від завдання фактичної шкоди основам національної безпеки України (шпигунство, державна зрада). Деякі злочини мають усічений склад – момент їх закінчення переноситься на такі дії, що становлять попередні стадії вчинення злочину, тобто готування злочину чи замах. Так, наприклад, до них належать змова про вчинення злочину (готування), посягання на життя державного чи громадського діяча (з моменту замаху на вбивство).

Висока небезпека цих злочинів виражається в їх *суб'єктивних ознаках*: усі вони здійснюються умисно і, як правило,

з прямим умислом, тобто особа бажає завдати шкоди основам національної безпеки України. Особливою є й мета – завдати шкоди цьому об'єкту, тобто змінити чи повалити конституційний лад, захопити державну владу, завдати шкоди суверенітету, обороноздатності країни, змінити її територію та ін.

Злочини проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на її конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність.

До таких злочинів належать:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади;
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України;
- державна зрада;
- посягання на життя державного чи громадського діяча;
- диверсія та шпигунство.

2. Злочини проти життя та здоров'я особи

Кримінальний кодекс України, реалізуючи положення Загальної декларації прав людини (ст. 3) та вимоги Конституції України, якими встановлено, що життя людини є найвищою цінністю й кожна людина має невід'ємне право на життя, закріплює норми, які вказують, що ніхто не може свавільно позбавити людину життя. Злочини проти життя становлять велику суспільну небезпеку. До них належать:

- різні види умисних убивств (ст. 115–118);
- убивство через необережність (ст. 119);
- доведення до самогубства (ст. 120);
- погроза вбивством (ст. 129);

Об'єктом убивства є життя людини. З *об'єктивної сторони вбивство* може бути здійснено шляхом *дії або бездіяльності*. Для позбавлення життя може застосовуватися як фізичний (отруєння, удар холодною зброєю, постріл тощо), так і психічний (заподіяння душевної травми, що спричинила смерть, підбурювання до самогубства тощо) вплив. Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання злочинного наслідку – *смерті людини*.

Із *суб'єктивної сторони* вбивство може бути вчинене як з *умислом* (прямим або непрямим), так і через *необережність* (злочинну самовпевненість або злочинну недбалість).

Суб'єкт убивства – це будь-яка осудна особа, яка досягла 14 років, за умисне вбивство, і 16 років – за вбивства, передбачені статтями 118 і 119.

Не меншу суспільну небезпеку становлять *злочини проти здоров'я*.

**Ст. 121–125
та 128 ККУ**

Тілесне ушкодження – це протиправне умисне або через необережність заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини. За ступенем тяжкості розрізняють: *тяжкі, середньої тяжкості, легкі тілесні ушкодження*

Ст. 126 ККУ

Побої і мордування – це умисне завдання ударів, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень

Ст. 127 ККУ

Катування – це умисне заподіяння силового фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв або насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі

До злочинів проти життя й здоров'я особи належать зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби; неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; зараження венеричною хворобою; незаконне проведення абортів; залишення в небезпеці; незаконна лікувальна діяльність тощо.

3. Злочини проти волі, честі та гідності особи

Важливе місце в кримінальному законодавстві України відведено захисту природних і невідчужуваних прав особи. Третій розділ Особливої частини Кримінального кодексу містить норми, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення вказаних прав.

Об'єктом злочинів проти волі, честі та гідності особи є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю та гідність особи. З *об'єктивної сторони* вказані злочини можуть бути вчинені шляхом активної поведінки – *дії*. Для деяких з них обов'язковою ознакою вчинення злочину є *спосіб* (використання обману, шантажу чи уразливого стану) або місце (психіатричний заклад).

Із *суб'єктивної сторони* ці злочини можуть бути вчинені лише з *прямим умислом*. Обов'язковою ознакою певних злочинів є *мотив* (корисливий чи інший) і *мета* (отримання прибутку).

За загальним правилом *суб'єктом* злочинів проти волі, честі та гідності особи є фізична особа, осудна, яка досягла на час скоєння злочину 16-річного віку. Винятком є лише захоплення заручників, відповідальність за вчинення якого настає із 14 років.

При вчиненні злочину, пов'язаного з незаконним поміщенням в психіатричний заклад завідомо здорової особи, закон виділяє спеціальних суб'єктів (може бути лише лікар-психіатр).

Ураховуючи специфіку безпосередніх об'єктів, розрізняють *такі групи* злочинів проти волі, честі та гідності особи:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини та незаконне поміщення до психіатричного закладу;
- торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини та експлуатація дітей.

4. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Закріплені в Конституції України виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина гарантуються та захищаються кримінальним законодавством від злочинних посягань.

Об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. Залежно від їх безпосереднього об'єкта, усі злочини можна розподілити на види:

1. Злочини проти виборчих прав громадян:

- перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі та роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіціального спостерігача;
- фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування;
- незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму;
- порушення таємниці голосування;
- порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії та ін.

Об'єктом указаних злочинів є виборчі права громадян України. *Об'єктивна сторона* злочинів проти виборчих прав складає діяння у формі дії або бездіяльності, яку направлено на перешкоджання громадянину України реалізувати своє виборче право.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується *прямим умислом* і *метою* перешкоджання громадянину здійснювати своє виборче право, гарантоване Конституцією України. *Суб'єктом злочину* є осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку. При вчиненні таких злочинів закон виділяє спеціальний суб'єкт, яким може бути лише член виборчої комісії або інша посадова особа.

2. Злочини проти трудових прав громадян:

- перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій;
- перешкоджання законній професійній діяльності журналістів;

- грубе порушення законодавства про працю;
- примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку;
- невивплата заробітної плати, стипендії чи інших установлених законом виплат.

3. Злочини проти сім'ї:

- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків;
- злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування; зловживання опікунськими правами;
- розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та ін.

Об'єктами злочинів є аліментні права дітей, а також їхнє право на утримання з боку батьків; аліментні права батьків, а також їхнє право на утримання з боку дітей; права дітей і підопічних осіб на догляд і утримання з боку батьків, опікунів та піклувальників; право громадян на таємницю усиновлення (удочеріння) та ін.

Об'єктивну сторону цих злочинів виражено у вчиненні одного з таких діянь:

- злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дитини, або злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх чи непрацевдатних дітей, які перебувають на їх утриманні, або злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацевдатних батьків;
- злісному невиконанні батьками, опікунами та піклувальниками своїх обов'язків з виховання дітей, підопічних та ін.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується як прямим умислом, так і необережністю.

Суб'єктами вказаних злочинів є батьки, а також особи, прирівняні до них; повнолітні особи – діти батьків; опікуни, піклувальники та ін.

5. Злочини проти власності

Злочини проти власності є наймасовішими. До них належать *суспільно небезпечні діяння, які порушують право володіння, користування та розпорядження власника майна, або іншим чином нанесення (чи загроза нанесення) власнику майнової шкоди.*

Охороняти власність кримінально-правовими засобами необхідно через те, що власність є такою соціальною цінністю, яка забезпечує стабільність всієї економічної системи.

Об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом як час-

тина економічних відносин, а також основа економічної системи держави. Конституція України проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їх права державою. Тому кримінальне законодавство рівною мірою охороняє права всіх суб'єктів власності.

Особливе значення для злочинів проти власності має їх *предмет* – це приватне, комунальне та державне майно. Предметом злочинів проти власності можуть бути також цінні папери, гроші, документи, які є еквівалентом вартості.

Не належать до предметів злочинів проти власності предмети, що перебувають у природному стані: ліс на корені, риби та інші тварини у природних водоймах, звірі в лісах, степах тощо. Їх незаконне пошкодження, вилов, знищення належать до злочинів проти довкілля, але одночасно вони стають предметом злочинів проти власності, якщо їх вилучили з природного середовища за допомогою праці людини або вирощують люди у спеціальних розплідниках, ставках тощо.

Також не є предметом злочинів проти власності вибухові речовини, вогнепальна зброя, військово майно, наркотичні засоби, психотропні речовини тощо, які внаслідок своїх небезпечних властивостей належать до предметів злочинів проти громадської безпеки, здоров'я населення. Це саме стосується й предмета злочинів проти власності об'єкта інтелектуальної та промислової власності.

Специфіку злочинів проти власності визначають *загальні* об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

З *об'єктивної сторони* переважна більшість з них є злочинами з матеріальним складом: їх обов'язковою ознакою є спричинення суспільно небезпечних наслідків у вигляді майнової шкоди. У зв'язку із цим *закінченими* вони є з моменту настання цієї шкоди. Разом з тим для закінчення таких злочинів, як розбій, вимагання, погроза знищення майна, не потрібно фактичного настання шкоди (це так званий усічений склад злочину).

Із *суб'єктивної сторони* більшість злочинів проти власності характеризується *прямим умислом*, проте в ст. 194 Кримінального кодексу України (умисне знищення або пошкодження майна) суб'єктивна сторона може бути виражена у формі як прямого, так і непрямого умислу, а в ст. 196 (необережне знищення чи пошкодження майна) та ст. 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна) – у будь-якій формі вини (як умислу, так і необережності).

Спосіб заволодіння чужим майном впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння, тому встановлення форми розкрадання є обов'язковою умовою правильної кваліфікації злочину. Залежно від способу посягання на чуже майно кримінальне законодавство розрізняє такі форми розкрадання:

Крадіжка	Грабіж	Розбій	Шахрайство
таємне викрадення чужого майна	відкрите викрадення чужого майна	напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства	заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою

Загальними ознаками, що об'єднують різні злочини цієї групи, є:

- *незаконне, безплатне* обертання чужого майна на користь винного або інших осіб;
- *корисливі мотиви та мета* – прагнення, спонукання до незаконного забезпечення за рахунок чужого майна.

6. Злочини проти громадської безпеки

У Конституції України безпеку людини визначено однією з найвищих соціальних цінностей.

Об'єктом злочинів проти громадської безпеки є громадська безпека – стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищеної небезпеки. Обов'язковою ознакою більшості злочинів проти громадської безпеки є *смертоносні предмети* – вибухові речовини та пристрої, боєприпаси, зброя, радіоактивні матеріали та інші предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає у суспільно небезпечному, протиправному діянні, що порушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіює такі наслідки.

Більшість злочинів проти громадської безпеки належать до злочинів з формальним складом і можуть бути вчинені лише шляхом дії, а злочини з матеріальним складом (недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів; порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки) вчиняються шляхом як дії, так і бездіяльності.

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки з формальним складом – *прямий умисел*, а злочинів з матеріальним складом – *необережність*. В останніх можлива змішана форма вини, що передбачає умисел щодо діяння (наприклад, порушення певних правил безпеки) і необережність щодо наслідків.

Суб'єктом злочинів проти громадської безпеки є осудна особа, яка досягла 16 років, а в деяких злочинах – 14 років.

Усі злочини проти громадської безпеки можна поділити на три групи:

- створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними;
- незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами;
- порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку.

7. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Головною ознакою, за якою злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту об'єднано в одну групу, є їх *єдиний об'єкт – відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації всіх видів механічного транспорту.*

Безпосередні об'єкти окремих злочинів залежать, по-перше, від видів транспорту, на яких можуть бути скоєні ці злочини, по-друге, від характеру об'єктивної сторони і кваліфікуючих обставин. Крім того, деякі злочини можуть вчинятися із застосуванням насильства або погроз, у зв'язку із чим може бути виділено додатковий безпосередній об'єкт – життя й здоров'я особи.

Предметом цих злочинів є транспортні засоби, шляхи сполучення, споруди на них, транспортні комунікації, вокзали, засоби зв'язку, сигналізації, автоматизації, які забезпечують безпеку руху транспортних засобів.

Об'єктивну сторону становлять порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту або неякісний ремонт транспортних засобів, залізничних шляхів, засобів сигналізації та зв'язку, залізничного, водного та повітряного транспортних засобів тощо; угон або захоплення залізничного рухомого складу, морського чи повітряного судна; блокування транспортних комунікацій та ін.

Обов'язковою ознакою злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту є *наслідки*: загибель однієї або кількох осіб; тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження; велика матеріальна шкода, інші тяжкі наслідки. Специфічними є *створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків.*

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів визначається залежно від складності її об'єктивної сторони. Злочини з формальним складом вчиняються з прямим умислом. Злочини з матеріальним складом потребують установлення психічного ставлення особи до діяння та його наслідків.

Суб'єктом транспортних злочинів є осудна особа, яка досягла 16 років. Лише за пошкодження шляхів сполучення й транспортних засобів; за угон або захоплення залізничного рухо-

мого складу, повітряного, морського чи річкового судна, а також незаконне оволодіння транспортним засобом відповідальність настає із 14 років. Деякі транспортні злочини може здійснювати лише працівник транспорту, тобто спеціальний суб'єкт.

8. Злочини проти громадського порядку та моральності

Злочини проти громадського порядку та моральності ставлять під загрозу основи життя суспільства.

Громадський порядок – це система відносин, що складаються у громадських місцях у процесі спілкування людей, має на меті забезпечення спокійної обстановки суспільного життя, нормальних умов для праці та відпочинку людей, для діяльності державних органів, а також підприємств, установ та організацій.

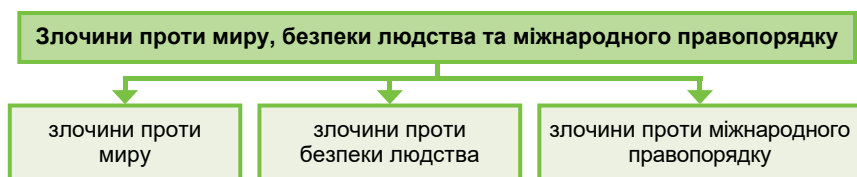
Суспільна мораль – це система статичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, що визначають умови нормального громадського життя людей.

Злочини проти суспільної моральності: наруга над могилою; знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці; жорстоке поводження з тваринами; увезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості; створення або утримання місць розпусти та звідництво; сутенерство; утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність та ін.

9. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Особливістю злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є їх зв'язок з міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визначаються злочинами. Основними джерелами норм є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) військових трибуналів, а також численні конвенції та резолюції ООН, Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.).

Безпосереднім *об'єктом* цих злочинів є мир між народами; безпека людства та міжнародний правопорядок. Виходячи з безпосередніх об'єктів, указані злочини можна розподілити на три групи.

Об'єктивну сторону становлять публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій, розповсюдження таких матеріалів; планування, підготовка або розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту; жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, розграбовування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни; застосування зброї масового знищення; виробництво, придбання, зберігання, збут зброї масового знищення; екоцид; геноцид; убивство або замах на вбивство представника іноземної держави, викрадення таких осіб чи позбавлення їх волі та інші злочини. Більшість цих злочинів вважається закінченими в момент вчинення суспільно небезпечних дій.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. *Суб'єктами* вказаних злочинів є осудні фізичні особи, яким на день вчинення злочину виповнилося 16 років, і лише за посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443) відповідальність настає із 14 років.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуації, користуючись кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n605>.

Ситуація 1. Злодійкуватий С. вирішив вчинити квартирну крадіжку. Він заздалегідь обрав квартиру, господарі якої поїхали на дачу у вихідні, і хотів проникнути до неї вночі через квартиру. Для цього він попросив допомоги у свого 12-річного брата, пообіцявши йому 200 грн. Брат погодився. У результаті з квартири було викрадено 50 тисяч грн.

Чи мала місце співучасть? Кваліфікуйте дії обох. Відповідь обґрунтуйте.

Ситуація 2. Зловренко О. і Пацюшинський А., маючи намір переїхати на проживання до іншої країни, почали збирати різні відомості для використання їх на шкоду інтересам України.

Кваліфікуйте дії Зловренка О. і Пацюшинського А. До якої групи злочинів можна віднести їхнє діяння?

Ситуація 3. Стрельченко В., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, захотів розважитися і налякати трьох рибалок, своїх знайомих, які ловили рибу на протилежному березі ставка, зробив у їхній бік декілька пострілів з малокаліберної гвинтівки. Одним з пострілів було заподіяно тяжких тілесних ушкоджень одному з рибалок.

Кваліфікуйте дії Стрельченка В. Визначте склад правопорушення.

Запитання для самоперевірки

1. Чому посягання на суверенітет, національну безпеку України та життя людини є одними з найтяжчих і найнебезпечніших злочинів?
2. Порівняйте поняття «крадіжка», «грабїж», «розбій».

- Для кожної групи злочинів проти власності наведіть по два конкретних приклади, використовуючи повідомлення ЗМІ.
- Порівняйте поняття «державна зрада» і «шпигунство».
- Для кожного з видів злочинів проти виборчих, трудових та інших прав і свобод людини і громадянина визначте об'єктивну та суб'єктивну сторону. Заповніть таблицю.

Вид злочину	Об'єктивна сторона	Суб'єктивна сторона

§ 30. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАВОВИХ СИТУАЦІЙ

На першому організаційному етапі вчитель/учителька визначає експертну групу, завданням якої є попереднє ознайомлення із ситуаціями та надання консультацій.

Робота у групах

Об'єднайтеся у шість груп (крім експертної групи).

Завдання для кожної групи:

Прочитайте текст ситуації (1–6), виконайте завдання до неї, зробіть, за потреби, необхідні записи, підготуйтеся до усного виступу та аргументації своєї думки. Користуйтеся кодом чи посиланням на статті Кримінального кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n605>.

План виступу

I. Відповідь на запитання: 1) Що відбулося? 2) Хто є учасниками/учасницями ситуації? 3) Які докази представлено безпосередньо в ситуації?

II. Аналіз ситуації з обґрунтуванням своєї думки нормами Кримінального кодексу України.

Ситуація 1. Драченко С. (17 років) і Хвостов А. (16 років) тривалий час знущалися з безхатька Іваненка С., били його палицями, кидали каміння, унаслідок чого останній отримав значні тілесні ушкодження. За їхніми діями спостерігав Обережний Д. (17 років), але не втручався. Перехожі затримали Драченка С. і викликали поліцію. Хвостов А. устиг утікати.

Кваліфікуйте дії Драченка С., Хвостова А. і Обережного Д. Визначте характер правопорушення та його склад. Чи має в цьому випадку місце співучасть? Чи правомірні дії громадян щодо затримання Драченка С.?

Ситуація 2. Пізнього вечора після перегляду кінофільму в кінотеатрі Савченко М. (15 років) проводжав додому свою однокласницю Семиренко О. У безлюдному провулку на них напав Нахабенко В. (17 років), ударив Семиренко О. кулаком в обличчя і, погрожуючи ножом Савченку М., вимагав віддати йому гроші, мобільні телефони та прикраси дівчини. Захищаючись, Савченко М. схопив із землі металеву палицю та вдарив Нахабенка В. по голові, у результаті чого спричинив тяжкі тілесні ушкодження останнього.

Кваліфікуйте дії Нахабенка В. Чи має місце в цьому випадку необхідна оборона? Чи було перевищено її межі?

Чи підлягає Савченко М. кримінальній відповідальності за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень Нахабенку В.?

Ситуація 3. Близько 20:00 23 березня четверо молодих людей – Спасов І. (19 років), Довбня М. (13 років), Харченко В. (18 років) і Мащенко С. (19 років, хворий на шизофренію) – у стані алкогольного сп'яніння, стали чіплятися до перехожих. Жінка зробила їм зауваження, пригрозивши викликати поліцію. Молодики накинулися на неї та стали бити. Через хвилину Харченко В. почав зупиняти інших словами: «Досить, досить, а то ще помре!». Хлопці припинили бити жінку й пішли геть. Потерпілу доставили в лікарню, проте 24 березня о 23:00 від відкритої черепно-мозкової травми та тяжких побоїв вона померла. Судово-медична експертиза визнала, що саме тяжкі тілесні ушкодження призвели до смерті потерпілої.

Кваліфікуйте дії винних. Схарактеризуйте форму вини в цій ситуації.

Чи є у цьому випадку співучасть, і якщо є, укажіть її форму. Укажіть вид співучасті щодо кожної з осіб. Що є часом вчинення злочину?

Які заходи або види покарання можуть застосувати до кожного з молодиків?

Ситуація 4. Дільнична Постова В. поверталася пізно ввечері із чергування. В одному з під'їздів будинку вона почула підозрілий скрегіт. Відкривши двері під'їзду, Постова В. побачила трьох юнаків 16–17 років, які намагалися за допомогою лома відкрити квартиру її сусіда Гальченка А., який перебував за кордоном. Дільнична витягла табельний пістолет і звернулася до хлопців з вимогою припинити злочинні дії. Тоді один з юнаків кинувся на неї з ножом, але Постова В., падаючи, встигла поранити нападника в ногу. Коли інший нападник з ломом кинувся на поліцейську, вона двічі вистрелила. У результаті одного з нападників було застрелено, а іншого – поранено.

Кваліфікуйте дії юнаків та поліцейської. Визначте об'єкти посягання. Визначте стадію злочину. Дайте кримінально-правову оцінку діям дільничної Постової В.

Ситуація 5. Неповнолітні Бездумний П. (16 років) і Громова Ю. (15 років), проїжджаючи містом на викраденому автомобілі, збили на пішохідному переході 70-річного Загорулька А., який помер на місці. Усе це бачив працівник поліції. Намагаючись утекти, неповнолітні на великій швидкості врізалися в торговельні ряди на ринковій площі. У результаті загинули ще дві особи, а чотири – отримали травми різних ступенів тяжкості.

Кваліфікуйте дії Бездумного П. і Громової Ю. Чи мала місце в цьому випадку повторність злочину? Визначте склад злочину. Як слід вирішити питання про відповідальність неповнолітніх?

Ситуація 6. Онищенко С. (15 років) проникнув у квартиру сусіда, де забрав ноутбук. Через деякий час, злякавшись скоєного, він повернувся до цієї квартири та повернув ноутбук на місце.

Кваліфікуйте дії Онищенка С.

Чи буде розцінено дії Онищенка С. як добровільну відмову від вчинення злочину? За що Онищенко С. може понести покарання? Які заходи впливу можуть застосувати до нього?

Тема 5.

Кримінальне процесуальне право України

Fiat justitia et pereat mundus.

Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ.

Латинський крилатий вислів

§ 31. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України

Термін «кримінальний процес» походить від латинського *criminalis* – злочинний і *processus* – проходження, просування вперед. У Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) як синонім вживається поняття «кримінальне провадження».

Кримінальне провадження (кримінальний процес) – це досудове розслідування та судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Кримінальний процес – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність оперативних підрозділів, слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, яка ґрунтується на засадах кримінального провадження, з виявлення ознак складу кримінального правопорушення. Складається з досудового розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ, спрямована на виконання завдань кримінального провадження.

Завдання кримінального провадження

захист особи,
суспільства та держави
від кримінальних
правопорушень

охорона прав, свобод
і законних інтересів
учасників
кримінального
провадження

забезпечення
швидкого, повного
й неупередженого
розслідування та
судового розгляду

Зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких належать:

- верховенство права;
- законність;
- рівність перед законом і судом;
- повага до людської гідності;
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;

- таємниця спілкування;
- невтручання у приватне життя;
- недоторканність житла та права власності;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- забезпечення права на захист та інші засади.

2. Етапи (стадії) кримінального провадження

Кримінальний процес є впорядкованою правовою діяльністю, що складається з дій правового характеру, які у своїй сукупності утворюють певні стадії. Стадії є відносно відокремленими частинами кримінального процесу. Кожна стадія є самостійною, водночас перебуваючи у зв'язку з іншими стадіями. Разом вони утворюють *єдину систему*:

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте поняття кримінального процесу.
2. Назвіть завдання кримінального провадження.
3. На яких загальних засадах базується кримінальне провадження?
4. Назвіть стадії кримінального провадження.

§§ 32–33. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

1. Порушення кримінальної справи.

Учасники кримінального процесу

Відповідно до КПК України слідчий прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру

досудових розслідувань (ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У кримінальному провадженні беруть участь різні за своїм правовим статусом, повноваженнями, інтересами особи, яких можна об'єднати загальним поняттям «учасники кримінального провадження»:

1) суд (суддя, слідчий суддя, присяжні)

2) сторона обвинувачення (прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий)

3) сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений та їх законні представники, захисник)

4) потерпілий та його представник

5) інші учасники кримінального провадження (заявник, свідок та ін.)

Учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник і законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Характер здійснюваних учасниками кримінального провадження процесуальних функцій, їх роль та призначення обумовлюють необхідність їх поділу на певні групи.

Підозрюваним є: 1) особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру; 2) особа, яку затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; 3) особа, щодо якої складено, але не вручено повідомлення про підозру внаслідок невстановлення її місцезнаходження,

проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений Кодексом для вручення повідомлень.

Обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому КПК України.

Підозрюваний, обвинувачений має право:

- знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення;
- на першу вимогу мати захисника й побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування;
- не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання й місце свого перебування;
- збирати та подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- брати участь у проведенні процесуальних дій;
- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які вносяться до протоколу;
- користуватися рідною мовою та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави та інші права.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та (або) моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди і яка в порядку, установленому цим Кодексом, пред'явила цивільний позов.

Представником цивільного позивача (відповідача) у кримінальному провадженні може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється *суддею* одноособово, крім деяких випадків. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше як десять років, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних.

Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

2. Досудове слідство. Органи досудового слідства

Досудове провадження – це система процесуальних дій, яка розпочинається з моменту отримання слідчим, прокурором інформації про вчинене кримінальне правопорушення й закінчується або передачею кримінального провадження до суду, або його припиненням шляхом закриття.

Досудове провадження включає:

- провадження щодо початку досудового розслідування;
- досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, а кримінальних проступків у формі дізнання;
- провадження щодо подання та розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Досудове слідство – це форма досудового розслідування, у якій здійснюється розслідування злочинів.

Суб'єктами здійснення цього виду кримінального провадження є *слідчий* та *прокурор*, які мають відповідні повноваження. Слідчий під час досудового слідства має право за наявності відповідних підстав самостійно ухвалити рішення про закриття кримінального провадження. Крім того, слідчий зобов'язаний скласти обвинувальний акт чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру й передати його для затвердження прокурору. Прокурор має право скласти клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Органи досудового розслідування (органи, що здійснюють дізнання й досудове слідство):

1) слідчі підрозділи:

- органів Національної поліції;
- органів безпеки;
- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- органів державного бюро розслідувань;
- органів Державної кримінально-виконавчої служби України;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Підсудність

Слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність

Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 109–114 ККУ

Слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 204, 205, 212, 216, 218, 219 ККУ

Слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів, вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України та іншими посадовими особами

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Місцевим судом Істратенка І. засуджено за пособництво в шахрайстві, вчиненому в особливо великих розмірах. Йому призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ять років з конфіскацією всього майна, що перебуває в його власності. Розглянувши справу за апеляцією засудженого, апеляційний суд установив, що громадянин Істратенко І. уперше вчинив злочин, виконував у ньому як співучасник не основну роль, є інвалідом II групи, щиро кається у вчиненому. На думку апеляційного суду, це свідчить про можливість виправлення засудженого без відбування покарання

з позбавленням волі. На підставі цього апеляційний суд змінив вирок місцевого суду, застосувавши щодо Істратенка І. відбування покарання з випробуванням.

Визначте стадії в цій кримінальній справі з характеристикою конкретних дій. Чи правомочний вирок апеляційного суду?

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть учасників кримінального процесу.
2. Хто такі обвинувачений/обвинувачена, підозрюваний/підозрювана, захисник/захисниця, потерпілий/потерпіла, цивільний позивач/позивачка, суд, прокурор?
3. Що таке досудове слідство?
4. Назвіть органи досудового слідства.

§ 34. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

1. Запобіжні заходи

Запобіжні заходи – це різновид заходів забезпечення кримінального провадження попереджувального характеру, які застосовуються слідчим суддею або судом за наявності підстав і в порядку, установленому законом, щодо підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення виконання покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки.

Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду;
- знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому самому кримінальному провадженні;
- перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється, обвинувачується.

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити вищеназвані дії.

2. Особисте зобов'язання. Особиста порука

Особисте зобов'язання полягає в покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки.

Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляють покладені на нього обов'язки та роз'яснюють, що в разі їх невиконання до нього можуть застосувати жорсткіший запобіжний захід, а також накласти на нього грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру до двох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Особиста порука полягає в наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи суду на першу вимогу.

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру.

Поручителю роз'яснюють, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання, право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань та порядок реалізації такого права.

Поручитель може відмовитися від узятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність. У такому разі він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший. У разі невиконання поручителем узятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення.

3. Домашній арешт

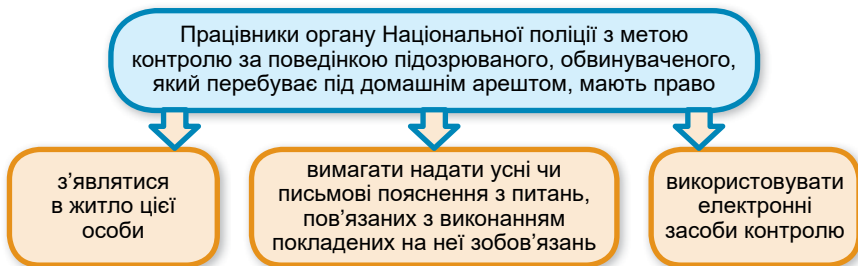
Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби. Цей запобіжний захід може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі.

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Орган Національної поліції повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчого або суд, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора. Але сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. Після закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

4. Застава

Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, з умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків.

Заставу може внести як сам підозрюваний, обвинувачений, так і інша фізична або юридична особа (заставадавець). Заставадавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності, або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є в державній або комунальній власності.

При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюють його обов'язки та наслідки їх невиконання, а заставадавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачу-

ється особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків.

Розмір застави визначає слідчий суддя, суд з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу, а також ризиків. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього.

Розмір застави визначається у таких межах		
<ul style="list-style-type: none"> щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості 	<ul style="list-style-type: none"> щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину 	<ul style="list-style-type: none"> щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину
від 1 до 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб	від 20 до 80 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб	від 80 до 300 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб

У виняткових випадках, якщо слідчий суддя, суд установить, що застава в зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена в розмірі, який перевищує 80 чи 300 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно.

Підозрюваний, обвинувачений, якого не тримають під вартою, не пізніше п'яти днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави зобов'язаний внести кошти на відповідний рахунок або забезпечити їх внесення заставодавцем і надати документ, що це підтверджує, слідчому, прокурору, суду.

У разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також якщо підозрюваний, обвинувачений, якого належним чином повідомили, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави та зраховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використо-

вується в порядку, установленому законом для використання коштів судового збору.

Заставу, що не було звернено в дохід держави, повертають підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Заставу, внесену заставодавцем, суд може звернути на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за згодою заставодавця.

5. Тримання під вартою

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується винятково в разі, якщо прокурор доведе, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам.

Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не може бути застосований, окрім як:

- до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у разі, якщо прокурором буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу;
- до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, у разі, якщо прокурором буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;
- до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, у разі, якщо прокурором буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;
- до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років;
- до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки;
- до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким

може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке запобіжні заходи?
2. Схарактеризуйте заставу як запобіжний захід.
3. До яких осіб застосовується тримання під вартою?
4. Чим відрізняється особисте зобов'язання від особистої поруки?

§ 35. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЗАХИСТ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО, ПІДСУДНОГО

Мозковий штурм

1. Згадайте, який орган державної влади здійснює правосуддя в нашій країні.
2. Яким чином громадяни беруть участь у здійсненні правосуддя?
3. Хто такі підозрювані, обвинувачені?

Робота у групах

Об'єднайтеся у три групи. Кожна група отримує ситуацію для розгляду і примірник Кримінального процесуального кодексу України (або може скористатися кодом чи посиланням на нормативний документ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n388>). Під час виконання роботи кожна група використовує маркер певного кольору (наприклад, перша група оформлює роботу маркером червоного кольору, друга – зеленого, третя – синього). Це допоможе відстежити доповнення кожної групи до роботи попередньої.

Крок перший. Кожна група ознайомлюється із ситуацією та на окремому аркуші прописує, на які статті Кримінального процесуального кодексу України треба спиратися під час її розв'язання.

Крок другий. Групи по колу переходять до іншого столу. Відбувається ознайомлення з іншою ситуацією та статтями, на які запропонували звернути увагу попередні групи. Якщо група погоджується із запропонованим варіантом, на аркуші дають коротку письмову відповідь на всі запитання до ситуації, крім останнього.

Крок третій. Групи знову змінюють локацію. Ознайомлюються з наступною ситуацією та роботою попередніх груп. Якщо вони погоджуються з результатами роботи попередників, то відповідають на останнє запитання до задач. Якщо відповіді попередніх груп їх не задовольнили, вони мають дати свої правки, а вже після цього давати відповідь на останнє запитання.

Крок четвертий. Групи повертаються до своїх перших столів. Ознайомлюються з результатами роботи із ситуацією інших груп. Під час обговорення погоджуються з розв'язанням задачі або вносять свої правки.

Крок п'ятий. Групи презентують вирішення ситуації у загальному колі. Відбувається загальне обговорення.

Ситуація 1. Необачного М. збив автомобіль, який зник з місця події. Потерпілий зміг запам'ятати марку та реєстраційний номер автомобіля, але обличчя водія він не запам'ятав. Працівники поліції встановили, що автомобіль зареєстровано на ім'я громадянки

Безпечної О. Під час надання пояснень працівникам поліції вона заявила, що в день події була вдома й нікуди не виїжджала, від подальших свідчень відмовилася. Також працівники поліції встановили, що автомобілем постійно користувався син Безпечної О. – Антон, який був відсутній удома під час здійснення наїзду на Необачного М., а також півдоби після цього. Посилаючись на надані обставини, слідчий притягнув Антона як обвинуваченого, зазначивши в постанові також те, що Безпечний Антон не висунув своєї версії причетності будь-кого до наїзду на Необачного М., не надав переконливих доказів своєї невинуватості, відмовився вказати своє місцезнаходження в момент пригоди.

Чи є вказані обставини доказами причетності Безпечного А. до наїзду на Необачного М.?

Яким принципом кримінального провадження необхідно керуватися?

Підготуйте аргументоване оскарження дій слідчого.

Ситуація 2. Адвокат Гмиря С., що представляв інтереси обвинуваченого Латишева В., який перебував під вартою, прибув до слідчого ізолятора для зустрічі зі своїм підзахисним. На контрольно-пропускному пункті адвокат пред'явив черговому офіцеру слідчого ізолятора посвідчення адвоката та ордер, що підтверджував його повноваження на надання юридичної допомоги Латишеву В. Черговий офіцер відмовився пропустити адвоката Гмирю С., показавши йому наказ начальника слідчого ізолятора, відповідно до якого допуск осіб на режимну територію здійснюється лише за пред'явленням паспорта та інших документів.

Гмиря С. послався на статті 45–47 КПК України, які регламентують участь захисника у справі. Проте відповідальний черговий по слідчому ізолятору заявив, що у своїй роботі він керується нормами КПК України (ст. 50 КПК України), а також правовими приписами свого відомства.

Оцініть ситуацію, що виникла.

Чи є норми КПК України обов'язковими для співробітників слідчого ізолятора та адвоката?

Які документи повинен був пред'явити адвокат?

Підготуйте пам'ятку адвоката «Підтвердження повноважень та обов'язки захисника».

Ситуація 3. Воровецький В. і Злодійко В. звинувачувалися у співучасті у здійсненні пограбування. Справа перебувала в провадженні у слідчого Зварича В. Захист Воровецького здійснював адвокат Савченко С., захист Злодійка – адвокат Петренко П. Під час розслідування з'ясувалося, що інтереси обвинувачених перебувають у суперечності, оскільки кожен з них у своїх свідченнях намагався приписати іншому основну роль у здійсненні злочину. Крім того, захиснику обвинуваченого Воровецького В. стало відомо, що адвокат Петренко П. – двоюрідний брат слідчого Зварича В.

Як має вчинити адвокат Савченко С.?

Кому треба заявити відвід у цій ситуації – слідчому Зваричу В. чи адвокату Петренку П.?

Підготуйте аргументовану заяву.

Завдання для узагальнення за темами 4–5

I. Виконайте тестові завдання.

1. Особа, яка порадами, указівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, – це:

- А** Виконавець   **В** Підбурювач
Б Організатор   **Г** Пособник

2. Укажіть обставину, яка не виключає злочинність діяння.

- А** Необхідна оборона
Б Крайня необхідність
В Вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння
Г Фізичний або психічний примус

3. Погашення судимості – це:

А Автоматичне припинення судимості при встановленні передбачених законом умов

- Б** Припинення судимості за ухвалою суду
В Припинення судимості внаслідок акта амністії
Г Припинення судимості внаслідок акта помилування

4. Укажіть поняття, якому відповідає таке визначення: «Це психічний стан людини, за якого вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними».

- А** Неосудність   **В** Вина
Б Психічний стан людини   **Г** Осудність

5. Укажіть поняття, якому відповідає таке визначення: «Це визначені кримінальним законом умови, за наявності яких можливе притягнення особи до кримінальної відповідальності».

- А** Гіпотеза кримінально-правової норми
Б Підстава кримінальної відповідальності
В Кримінальне покарання
Г Кримінальна відповідальність

6. За умов крайньої необхідності шкода завдається:

- А** Злочинцю   **В** Суспільним інтересам
Б Джерелу небезпеки   **Г** Інтересам третіх осіб

7. Фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та (або) моральної шкоди, – це:

- А** Цивільний позивач   **В** Потерпілий
Б Обвинувачений   **Г** Захисник

8. Які покарання належать до основних кримінальних покарань?

- А** Штраф   **Д** Обмеження волі
Б Громадські роботи   **Е** Виправні роботи
В Арешт   **Є** Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю
Г Конфіскація майна

9. Запобіжними заходами за нормами чинного КПК України є:

- А Домашній арешт
- Б Підписка про невиїзд
- В Поручка громадської організації
- Г Особиста порука
- Д Віддання обвинуваченого під нагляд опікунів
- Е Застава
- Є Відібрання документів, що підтверджують особу

10. Установіть відповідність між поняттям та його визначенням.

- 1 Об'єкт злочину
- 2 Об'єктивна сторона злочину
- 3 Суб'єкт злочину
- 4 Суб'єктивна сторона злочину

А Осудність як здатність особи усвідомлювати свої діяння та керувати ними

Б Вина як психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та його наслідків

В Суспільні відносини, яким злочин завдає або може завдати суттєвої шкоди

Г Фізична особа, яка здійснила суспільно небезпечне діяння та здатна нести кримінальну відповідальність

Д Діяння як конкретний, усвідомлений і вольовий акт поведінки людини, який є суспільно небезпечним і протиправним

11. Установіть відповідність між формами вини та їхніми характеристиками.

- 1 Прямий умисел
- 2 Непрямий умисел
- 3 Злочинна недбалість
- 4 Злочинна самовпевненість

А Особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення

Б Випадкова дія, яка має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елементів вини

В Особа усвідомлювала суспільну небезпеку діяння, передбачала можливість настання наслідків, не бажала, але свідомо припускала такі наслідки

Г Особа усвідомлювала суспільну небезпеку свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків

Д Особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча була повинна та могла їх передбачити

12. Розташуйте в логічній послідовності стадії кримінального процесу.

- А Судове провадження в першій інстанції
- Б Виконання судових рішень
- В Судове провадження з перегляду судових рішень
- Г Досудове розслідування

II. Порівняйте поняття.

- Обмеження волі – позбавлення волі.
- Злочинна група – злочинна організація.

III. виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з кримінально-процесуального права.

1. Протиправність – це суспільна небезпека злочину, що зумовлюється не лише тим, що діяння передбачене в законі, а й тим, що його вчинила винна особа.

2. Об'єкт злочину характеризує зовнішню сторону посягання.

3. Заподіяння шкоди правоохоронним інтересам для досягнення суспільно корисної мети – це необхідна оборона.

4. Розмір штрафу визначається залежно від тяжкості вчиненого злочину з урахуванням майнового стану винного в межах від 60 до 900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

5. Перелік пом'якшуючих обставин є остаточним.

6. Умовами звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину невеликої чи середньої тяжкості, вчинення злочину вперше, примирення винного з потерпілим.

IV. Розв'яжіть ситуації.

1. У яких із ситуацій описані дії є злочином? Відповідь обґрунтуйте.

Ситуація 1. Виявивши пошкодження залізничної колії, громадянин Семенець О. відібрав у перехожої червону хустку, щоб просигналізувати машиністу електрички, що рухалася в їх напрямку.

Ситуація 2. Громадянин Надуважний О. помітив підлітка, який узяв з вітрини банку консервів. Щоб затримати злодія, він наніс йому кілька ударів металевим дротом. Підліток отримав струс мозку та перелом руки.

Ситуація 3. На Кремінного П. напали п'ятеро озброєних хуліганів. Кремінний П. у відчаї розбив скляну вітрину магазину, щоб спрацювала сигналізація. Коли хулігани стали його бити, до магазину під'їхав автомобіль Національної поліції України.

Ситуація 4. Офіцер віддав усний наказ підлеглому солдатку доставити 1 кг опіуму за вказаною на пакунку адресою. Солдат виконав наказ.

2. У яких з поданих нижче ситуацій настане юридична відповідальність і яка?

Ситуація 1. Директор державного заповідника склав протокол про забруднення та засмічення річки Сула промисловими відходами, які скидала птахофабрика.

Ситуація 2. Науменко К., не маючи ліцензії на полювання, застрелив дикого кабана, який поїдав картоплю на його городі.

Ситуація 3. Член садово-городнього товариства Куценко К. вирубав у лісі, який межував з територією товариства, біля паркана дві сосни для власного господарства.

Ситуація 4. У прокуратуру міста надійшла заява від жителів одного мікрорайону про те, що на літньому майданчику кафе до 2-ї години ночі постійно лунає гучна музика. Директорка кафе, до якої зверталися жителі з проханням ужити заходів щодо зменшення шуму, ніяких дій не вчинила.

Тема 6. Цивільне право України

Ignorantia non est argumentum.
Незнання не довід.

Бенедикт Спіноза, голландський мислитель

§§ 36–37. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

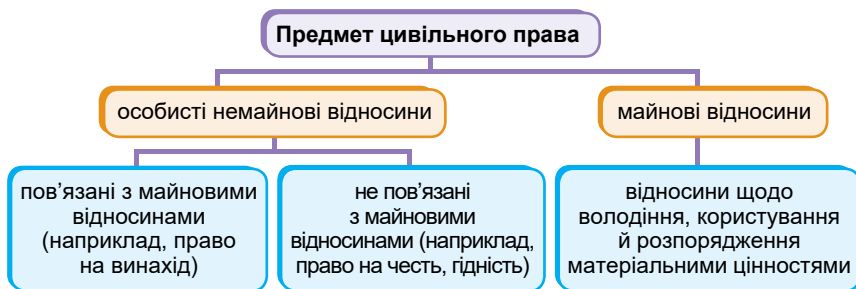
1. Предмет, метод цивільного права. Цивільний кодекс України (ЦКУ)

Різноманітні стосунки між людьми, юридичними особами та суб'єктами публічного права регулюються нормами цивільного права. Та частина суспільних відносин, яку регулює цивільна галузь права, становить предмет цивільного права.

Цивільний кодекс України

Ст. 1. Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Метод цивільного права характеризується такими ознаками:

- учасники цивільних відносин мають самостійний організаційно-майновий статус;
- сторони характеризуються юридичною рівністю;
- цивільні правовідносини виникають лише з волі обох сторін;
- відносини виникають і здійснюються не тільки на підставі правових норм, а й особливих юридичних фактів (подій і дій);
- відносини мають диспозитивний характер, тобто їх учасники самі повністю або частково визначають характер відносин між собою;
- конфлікти між учасниками цих відносин вирішуються судом у позовному порядку;

- цивільно-правова відповідальність має відновлювально-компенсаційний характер, тобто спрямовується на майновий статус особи, а не на саму особу.

Цивільне право – це галузь приватного права, яка являє собою сукупність цивільно-правових норм, закріплених у Цивільному кодексі України, інших нормативно-правових актах, що регулює особисті немайнові та майнові відносини між учасниками з метою задоволення їх потреб та захисту інтересів.

Цивільне право, як і будь-яка інша самостійна галузь права, має свою організаційну структурну будову. Основними складовими елементами її є правові норми, які, у свою чергу, об'єднуються у цивільно-правові інститути (наприклад, інститут права власності, позовної давності тощо). При цьому серед багатьох інститутів цивільного права є такі, що містять норми, які застосовуються при регулюванні всіх цивільно-правових відносин, тобто вони утворюють *Загальну частину* цивільного права (це норми про: суб'єкти та об'єкти цивільних прав; правочини; представництво і довіреність; строки і терміни в цивільному праві та позовну давність).

Інші ж, які регулюють безпосередньо конкретні майнові та особисті немайнові відносини, утворюють *Особливу (спеціальну) частину* цивільного права (до них належать норми про: особисті немайнові права; речове право; право інтелектуальної власності; зобов'язальне право; спадкове право).

Цивільний кодекс складається із шести книг:

- книга перша «Загальні положення» містить норми про відносини, які регулюються цивільним правом, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, здійснення і захист цивільних прав та інтересів, відшкодування збитків;
- книга друга ЦК України присвячена особистим немайновим правам фізичної особи;
- книга третя «Право власності та інші речові права»;
- книга четверта містить норми права інтелектуальної власності;
- книга п'ята містить розділи, що стосуються зобов'язального права;
- книга шоста розглядає спадкове право.

2. Звичай ділового обороту. Аналогія закону.

Аналогія права

Джерелами цивільного права можуть бути договори, звичай, аналогія та міжнародні договори.

Цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема *звичаєм ділового обороту*. Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай,

що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується.

Якщо цивільні відносини не врегульовано Цивільним кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами Цивільного кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (*аналогія закону*).

Якщо неможливо використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (*аналогія права*).

3. Цивільні правовідносини та їх види

У результаті регулювання суспільних відносин нормами цивільного права за участю громадян та організацій ці відносини набувають правової форми та стають цивільними правовідносинами.

Цивільні правовідносини – це майнові або особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що виникають між автономними та рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами та обов'язками.

Кожні правовідносини передбачають наявність низки необхідних елементів, без яких вони не можуть існувати. Вони складаються між певними *суб'єктами* стосовно майнових чи немайнових благ, які становлять *об'єкт* цих правовідносин. Крім цього, важливий елемент будь-яких цивільних правовідносин становить *зміст*, що відображається в конкретних суб'єктивних правах і обов'язках учасників правовідносин.

Таким чином, до складу цивільних правовідносин належать:

Суб'єкти – це особи, яких наділено цивільною правосуб'єктністю і на яких поширюється дія цивільних норм. До суб'єктів належать:

- фізичні особи
- юридичні особи
- держава Україна та інші суб'єкти публічного права

Об'єкти – це конкретні блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою у правовідносини. До об'єктів належать: речі (майно); певні дії, результати робіт або послуги; результати духовної та інтелектуальної творчості; особисті немайнові блага

Зміст включає суб'єктивні права та відповідні їм юридичні обов'язки. Зміст включає:

- матеріальний аспект (фактичну поведінку учасників)
- юридичний аспект (права та обов'язки)

Цивільні правовідносини класифікуються за різними підставами. *За характером взаємозв'язку між управомоченою та зобов'язаною особами* правовідносини поділяються на аб-

солютні та відносні. За *абсолютних* правовідносин управомоченому суб'єкту протистоїть необмежене коло осіб, від яких ця особа може вимагати виконання певних обов'язків, зокрема утримуватися від порушення прав і законних інтересів. Таким є право власності, де власник може вимагати від усіх інших утримуватися від дій, які порушували б його права власності. За *відносних* правовідносин особі, суб'єкту права протистоїть певна особа (особи), наділена правами та обов'язками, що мають виконуватися. Коло відносних правовідносин досить широке. До них належать, насамперед, зобов'язальні правовідносини, правовідносини щодо реалізації засобів цивільно-правового захисту тощо.

За *об'єктом* правовідносини можна згрупувати в майнові та немайнові. Правовідносини *майнового характеру* мають своїм об'єктом майнові блага та відображають або сам факт належності цих майнових благ певному суб'єкту (право власності), або перехід цих майнових благ (за заповітом). Усі правовідносини, які регулюють взаємовідносини між суб'єктами права з приводу таких об'єктів, як інтелектуальна власність, інші немайнові права, називаються *особистими немайновими*.

За *способом задоволення інтересу* розрізняють речові та зобов'язальні правовідносини. *Речові права* закріплюють належність матеріальних благ певному суб'єкту, можливість його впливу на річ та захисту її від посягань будь-яких третіх осіб. *Зобов'язальні правовідносини* відображають динаміку майнових стосунків суб'єктів цивільно-правових відносин для передачі майна, виконання робіт, надання послуг. Поділ зобов'язань на речові та зобов'язальні має практичне значення та полягає в тому, що в речових правах правовідносини реалізуються через активні дії управомоченої особи, а в зобов'язальних – через виконання обов'язків боржником.

Існують й інші класифікації цивільних правовідносин: залежно від структури (прості, складні), за характером спрямування (регулятивні, охоронні).

4. Об'єкти цивільних правовідносин: поняття та види

Об'єктами цивільних правовідносин стає все, з приводу чого виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки, тобто все, що є предметом або результатом діяльності учасників цивільного обігу.

Цивільний кодекс України

Ст. 177. Види об'єктів цивільних прав. Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Таким чином, об'єкти цивільних прав можна розподілити на чотири основні групи, щодо яких виникають різні за змістом правовідносини:

- майно (речі), що є об'єктом речових прав;
- дії (результати робіт, послуги), майнові права та обов'язки;
- результати інтелектуальної (творчої) діяльності;
- особисті нематеріальні блага, що є об'єктом абсолютних особистих немайнових прав.

5. Річ та її види

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Законодавством устанавлюється певний порядок користування та межі розпорядження річчю, що є правовим режимом речей.

Залежно від особливостей правового режиму речей, їхнього цільового призначення, інших критеріїв здійснюється класифікація речей. Особливим об'єктом цивільних прав є тварини. Згідно зі ст. 180 ЦК України на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, устанавлених законом. Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обігу лише у випадках та порядку, устанавлених законом.

Залежно від особливостей правового режиму речі поділяються на такі види:

<p>Річ рухома</p> 	<p>Річ нерухома</p> 	<p>Речі рухомі та нерухомі. Правовий режим нерухомості потребує здійснення процедур, пов'язаних з нотаріальним посвідченням і реєстрацією права власності. Основною розмежувальною ознакою рухомих і нерухомих речей є їх зв'язок із землею. До нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Деякі вчені зараховують до об'єктів нерухомості повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, які через їх високу вартість підлягають державній реєстрації. Рухомими є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.</p>
<p>Річ подільна</p> 	<p>Річ неподільна</p> 	<p>Речі подільні та неподільні. Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. Неподільною є річ, яку не можна поділити без значної втрати, непомірної шкоди для її цільового призначення.</p>
<p>Річ, визначена індивідуальними ознаками</p> 	<p>Річ із родовими ознаками</p> 	<p>Речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками. Річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей. Такі речі є незамінними. Наприклад, конкретний будинок початку ХХ ст., розташований у центрі м. Києва. Річ є визначеною родовими ознаками, якщо вона має ознаки, властиві всім речам того ж роду, вимірюється числом, вагою, мірою. Наприклад, учнівська ручка.</p>

<p>Річ споживна</p> 	<p>Річ неспоживна</p> 	<p>Речі споживні та неспоживні. Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати в первісному вигляді. Наприклад, продукти харчування. Неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.</p>
<p>Головна річ</p> 	<p>Прина- лежність</p> 	<p>Головна річ і приналежність. Річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі й пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю. Наприклад, скрипка й футляр до неї. Правове значення такого поділу речей полягає у визначенні правового режиму приналежності, згідно з яким приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом.</p>
<p>Складна річ</p> 	<p>Складова частина речі</p> 	<p>Складні речі та складові частини речі. Складною річчю вважається річ, утворена з кількох речей, які утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням. Складовою частиною речі є все те, що не можна відокремити від речі без її пошкодження або істотного знецінення.</p>
<p>Продукція, плоди, доходи</p> 	<p>Продукція, плоди та доходи. Під продукцією, плодами та доходами розуміють те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю (наприклад, приплід від худоби, урожай від насаджень, відсотки від банківських внесків тощо). Правове значення такого поділу речей полягає у визначенні правового режиму продукції, плодів і доходів, які належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом.</p>	

6. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин (юридичні факти). Дії та події

Норми права, які містяться в цивільних законах, самі собою не створюють, не змінюють та не припиняють правовідносин. Для цього необхідне настання передбачених правовими нормами обставин – юридичних фактів. Юридичним визнається факт реальної дійсності, що має юридичне значення.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, передбачені правовими нормами, що призводять до виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

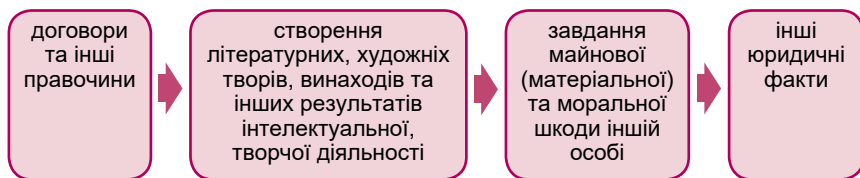
Юридичні факти класифікують за різними підставами. Так, залежно від впливу волі суб'єктів факти поділяються на дії та події. У діях проявляється воля суб'єктів права. Цивільні права та обов'язки виникають з дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також з дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є:

Правомірні юридичні факти поділяють на **юридичні акти** – правомірні дії суб'єктів, що мають на меті створення, зміну або припинення правовідносин, та **юридичні вчинки** – правомірні дії суб'єктів, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки незалежно від того, чи мав суб'єкт на меті досягнення певного результату.

Особливим видом юридичних актів є рішення суду, що встановлює цивільні права та обов'язки. Як приклад можна навести рішення суду про визнання права власності на будинок, власник якого невідомий. До юридичних вчинків можна зарахувати віднаходження скарбу, створення творів літератури.

Окремо розрізняють **акти цивільного стану**. Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою та започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Такими актами є народження фізичної особи, установлення її походження, набуття громадянства, досягнення відповідного віку, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, зміна імені, смерть тощо.

Серед неправомірних дій розрізняють порушення зобов'язань, завдання шкоди іншій особі (делікт), здійснення недійсної угоди тощо.

У випадках, установлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної **події**. Події – це явища реальної дійсності, які відбуваються незалежно від волі осіб, але водночас впливають на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Так, стихійне лихо є юридичним фактом, який впливає на правовідносини страхування (дає право на отримання страхового відшкодування у випадку пошкодження житлового будинку в результаті стихійного лиха).

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1043#n1043> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянин Лірник Д. домовився про купівлю скрипки роботи італійського майстра ХІХ ст. Договір було укладено й нотаріально завірено на суму 375 тисяч гривень. Коли продавець почав виконувати свою частину договору, а саме передав скрипку, виявилося, що він має намір передати її без футляра та смичка. Після суперечки продавець погодився передати футляр за окрему плату. Лірник Д. вважає, що продавець не виконав своєї частини договору, та вимагає через суд повернути йому необхідні речі для обслуговування інструмента.

Яка із сторін договору має кращі судові перспективи? Поясніть свою думку, спираючись на нормативно-правовий акт, що регулює ці правовідносини.

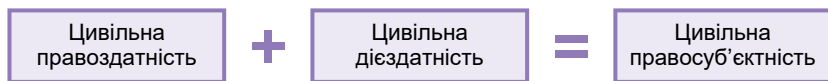
Запитання для самоперевірки

1. Що є предметом цивільного права?
2. Схарактеризуйте метод правового регулювання цивільних правовідносин.
3. Дайте визначення понять «звичай ділового обороту», «аналогія права», «аналогія закону».
4. Назвіть елементи складу цивільних правовідносин.
5. Що є підставами виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин?
6. За якими видами можна класифікувати цивільно-правові відносини?
7. Які класифікації речей як предметів матеріального світу ви можете назвати? Проілюструйте відповідь прикладами.

§§ 38–39. СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1. Фізичні особи. Правоздатність

Особливість правового статусу суб'єктів цивільного права полягає в тому, що ці суб'єкти повинні мати цивільну правосуб'єктність. Цивільна правосуб'єктність складається з двох елементів: цивільної правоздатності та цивільної дієздатності.

Суб'єктами цивільного права є фізичні та юридичні особи. Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку.

Цивільний кодекс України

Ст. 25. *Здатність мати цивільні права і обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження.*

У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Фізична особа має усі особисті немайнові права та здатна мати всі майнові права, що встановлено Конституцією України та Цивільним кодексом. Правочини, що обмежують можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемними.

2. Дієздатність та її види

Цивільна дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями *набувати* для себе цивільних прав і *самостійно їх здійснювати*, а також здатність своїми діями *створювати* для себе цивільні обов'язки, *самостійно їх виконувати* та *нести відповідальність* у разі їх невиконання.

Цивільна дієздатність залежить від віку та психічного стану фізичної особи. Цивільний кодекс України виділяє часткову, неповну, повну або обмежену дієздатність. Фізична особа, що страждає на хронічний, стійкий психічний розлад та не здатна усвідомлювати своїх дій та (або) керувати ними, за рішенням суду може бути визнана недієздатною.

Таким чином, обмежити цивільну правосуб'єктність можна винятково за рішенням суду. Також тільки суд може скасувати ці обмеження в разі зміни психічного стану на краще (припинення вживання спиртних напоїв, одужання).

3. Правові наслідки оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою

Тривала відсутність громадянина в місці його постійного проживання за відсутності відомостей про його місце перебування зачіпає права та інтереси інших осіб, з якими він перебуває у правових зв'язках. Так, невизначеними можуть залишатися майнові, аліментні, пенсійні, трудові та інші проблеми відсутньої особи. З метою усунення такої правової невизначеності законом передбачено створення спеціального легального статусу – визнання громадянина безвісно відсутнім.

Цивільний кодекс України

Ст. 43. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

1. Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

2. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року.

Статус особи	Види дієздатності фізичної особи				Недієздатність фізичної особи
	Часткова Малолітня	Неповнолітня	Повнолітня	Обмежена	
Підстави встановлення певного виду дієздатності	Вік – особа не досягла 14 років	Особа у віці від 14 до 18 років	Фізична особа, яка досягла 18 років	1) фізична особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на здатність усвідомлювати значення дій; 2) зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, чим ставить себе, свою сім'ю у скрутне становище	Визнає особу недієздатною тільки суд
Обсяг цивільної дієздатності, вираженим у правах	1) самостійно вчиняти дії пов'язані з побутовими справами; 2) здійснювати права на результати творчої діяльності; 3) бути учасником юридичних осіб; 4) самостійно укладати договір інтелектуальної, творчої діяльності	1) самостійно розпоряджатися заробітком; 2) здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; 3) бути учасником юридичних осіб; 4) самостійно укладати договір і розпоряджатися банківським вкладом	Фізична особа набуває повної дієздатності: 1) з моменту повноліття; 2) з моменту реєстрації шлюбу	Самостійно може вчиняти лише дії пов'язані з побутовими справами. Правочини щодо розпорядження майном та інші вчиняються особою за згодою піклувальника	Не має права вчиняти будь-якого правочину
Можливість зміни статусу			Надання повної дієздатності: 1) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини; 2) особі, що досягла 16 років і працює за трудовим договором; 3) особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю	Суд поновлює цивільну дієздатність у разі: 1) одужання фізичної особи, дієздатність якої було обмежено; 2) припинення зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами	За позовом опікуна або органу опіки суд поновлює дієздатність особи і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок одужання або значного поліпшення її психічного стану поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними
Забезпечення прав та інтересів при відсутності повної дієздатності	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав неповнолітніх встановлюється піклування	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав неповнолітніх встановлюється піклування		З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав обмежено дієздатних установлюється піклування	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав недієздатних установлюється опіка
Відповідальність	Не несе відповідальності за шкоду, що вона завдала	Несе відповідальність за порушення договору і шкоду. Якщо в неповнолітній особі недостатньо майна для відшкодування, додаткову відповідальність несуть її батьки	Самостійно несе відповідальність	Самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що вона завдала іншій особі	Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун

На підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над нею опіку.

Визнання особи безвісно відсутньою за умови її тривалої відсутності не усуває певної невизначеності її легального статусу, оскільки вона визнається учасником окремих правовідносин, які можуть припинитися лише зі смертю особи.

Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців.

Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини.

4. Юридичні особи та їх види. Правоздатність та дієздатність юридичної особи

Цивільний кодекс України

Ст. 80. Поняття юридичної особи.

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Ознаками юридичної особи є:

- створення та реєстрація у встановленому законом порядку;
- можливість мати цивільну правоздатність та дієздатність;
- право бути позивачем і відповідачем у суді;
- організаційна єдність;
- майнова відокремленість та самостійна майнова відповідальність;
- наявність власного найменування та місцезнаходження.

Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно – у момент її державної реєстрації та внесення її до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України.

Цивільне законодавство розрізняє за різними класифікаціями такі види юридичних осіб:

1) залежно від способів об'єднання осіб та (або) майна:

- юридичні особи, які об'єднують тільки осіб (об'єднання громадян, політичні партії, благодійні та релігійні організації);

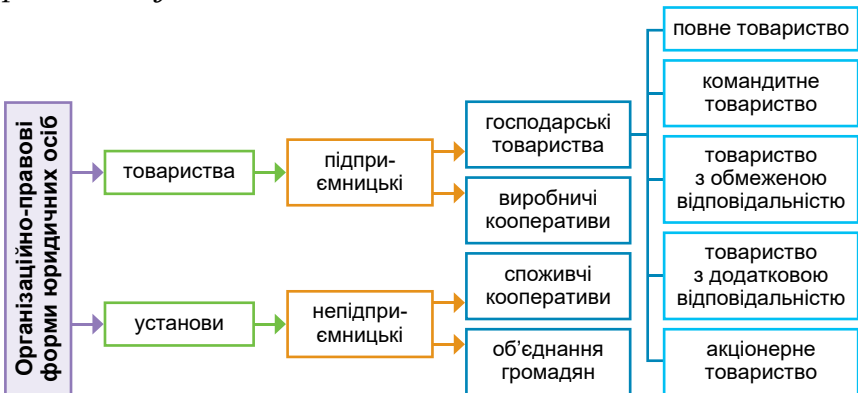
- юридичні особи, які об'єднують осіб і майно (виробничі кооперативи);
- юридичні особи, які об'єднують майно (товариства з обмеженою відповідальністю та додатковою відповідальністю, акціонерні товариства).

2) залежно від способів створення:

- юридичні особи приватного права, які створюються на підставі установчих документів;
- юридичні особи публічного права, які створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

ЦКУ регулює порядок створення, організаційно-правові форми, правове становище юридичних осіб приватного права.

Організаційно-правова форма юридичних осіб – це видова характеристика юридичної особи, в основі виділення якої лежить визначена в законі сукупність пов'язаних між собою ознак, що дають підставу відрізнити одну юридичну особу від іншої у зовнішньому прояві. Цивільний кодекс України розрізняє тільки два види організаційно-правових форм – *товариства* та *установи*.

Товариство – це організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. **Установа** – це організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

5. Способи виникнення юридичних осіб. Припинення юридичної особи

Юридичну особу можна створити шляхом заснування нової або за результатами реорганізації діючої юридичної особи з додержанням вимог законодавства. Розрізняють такі основні

способи утворення юридичних осіб: розпорядчий, дозвільний і нормативно-явочний. У розпорядчому порядку, як правило, створюються юридичні особи публічного права, у нормативно-явочному – юридичні особи приватного права.

Юридична особа припиняє свою діяльність шляхом передавання всього майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділ, перетворення) або шляхом ліквідації.

Цивільний кодекс України відмовився від такого терміна, як «реорганізація», який традиційно в цивільному праві визнавався однією з форм припинення юридичної особи, за якої виникає правонаступництво. Незважаючи на цю відмову в законодавчих актах, які було прийнято пізніше, все-таки використовується такий термін як узагальнююче поняття, яке об'єднує такі процеси, як злиття, приєднання, поділ, перетворення та виділ. Так, ст. 56 Господарського кодексу України встановлює, що суб'єкт господарювання може бути створений шляхом реорганізації (злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення) діючого суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства.

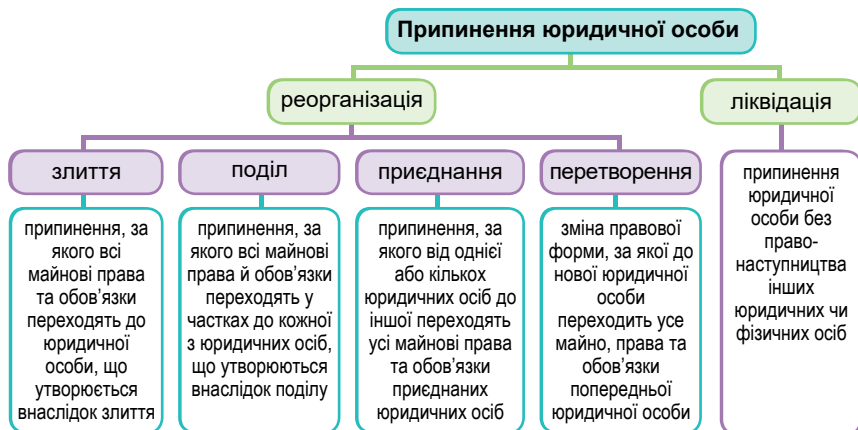
Цивільний кодекс України

Ст. 110. Ліквідація юридичної особи.

1. Юридична особа ліквідується:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

6. Держава як суб'єкт цивільних правовідносин

Держава діє в цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками. Але в порівнянні з іншими суб'єктами цивільно-правових відносин держава вирізняється низкою особливостей. Передусім держава є владним суб'єктом публічних відносин, а це накладає певний відбиток на її специфічну участь у цивільних правовідносинах.

Державу наділено можливістю створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, установлених Конституцією України та законом. Створюючи юридичні особи, держава наділяє їх певним майном і здійснює відповідний контроль за їх діяльністю. Юридичним особам публічного права держава передає майно у відповідне обмежене речове право, фактично залишаючись власником цього майна.

Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах. Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади в межах їхньої компетенції.

Держава відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. До прикладів відповідальності держави за власними зобов'язаннями належить такий: якщо держава є учасником господарського товариства, вона несе ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості внесених вкладів, і, відповідно, відповідає розміром своєї частки.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/para%61#n651> та опрацюйте главу 8 Цивільного кодексу України «Підприємницькі товариства» § 1 «Господарські товариства» і заповніть порівняльну таблицю видів господарських товариств.

Критерій для порівняння	Повне товариство	Командитне товариство	Товариство з обмеженою відповідальністю	Товариство з додатковою відповідальністю	Акціонерне товариство
Визначення	Ст. 119	Ст. 133	Ст. 140	Ст. 151	Ст. 152
Установчі документи					
Статутний капітал					
Визначення меж відповідальності					

Запитання для самоперевірки

1. Хто такі фізичні особи за Цивільним кодексом України?
2. Дайте визначення правоздатності та дієздатності фізичних осіб.
3. Які види дієздатності ви знаєте?
4. Дайте визначення юридичної особи.
5. Схарактеризуйте ознаки юридичної особи.
6. Які способи виникнення юридичних осіб існують?
7. За якими класифікаціями Цивільний кодекс України визначає види юридичних осіб?

§§ 40–41. ПРАВОЧИНИ

1. Поняття та ознаки правочину

Правочин є найпоширенішою підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків. **Правочин** – це юридичний факт, який являє собою вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

Цивільний кодекс України

Ст. 202. Поняття та види правочинів.

1. Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.
2. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори).
3. Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін.

Поняття «правочин» є суто українським терміном, який використовувався в українському законодавстві 1920–1930-х рр., є повністю тотожним терміну «угода», що використовувався в Цивільному кодексі 1963 р., і був змінений через невідповідність суті поняття. Угода передбачає домовленість, погодження з іншою стороною, а правочини бувають і односторонніми, коли створюються обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Тому українські законодавці повернулися до терміна «правочини».

Правочин характеризується такими ознаками:

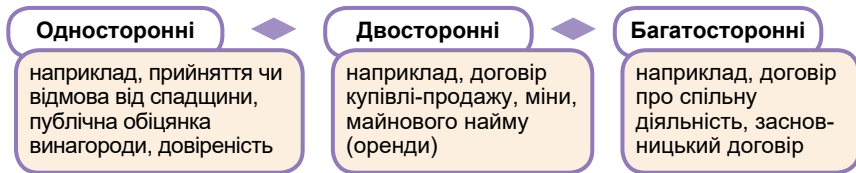
- вчиняється лише за волею суб'єкта;
- спрямований на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків;
- вчиняється лише суб'єктами цивільного права;
- має правовий характер.

Правочин є вольовим актом і цим відрізняється від подій, що відбуваються незалежно від волі людини. Як дія цілеспрямована, тобто спрямована на досягнення певних результатів,

що мають правовий характер, правочин відрізняється від інших правомірних вольових актів – юридичних вчинків, що виникають на підставі вимог закону (наприклад, знахідка, виявлення скарбу).

Залежно від числа сторін правочину поділяють на:

Дво- чи багатосторонні правочини називаються договорами. Віднесення правочинів до договорів пов'язано з тим, що для вчинення останніх необхідні не тільки вольові дії сторін, а й погодженість цих дій, яка досягається завдяки договору. Якщо для вчинення правочину потрібні погоджені вольові дії двох сторін, правочин є двостороннім. Для вчинення багатостороннього правочину необхідні погоджені вольові дії трьох або більше сторін.

2. Умови дійсності правочину

Правочин є дійсним, якщо він відповідає загальним умовам дійсності правочину. Правочин є чинним, якщо він *не суперечить* закону та моральним засадам суспільства.

1) Для вчинення правочину особа, яка вчиняє його, повинна мати *необхідний обсяг цивільної дієздатності*. Так, наприклад, фізичні особи, які мають повну цивільну дієздатність, або особи, яким вона була надана, мають право вчиняти будь-які правочини. На відміну від них неповнолітні особи можуть самостійно вчиняти лише договори, перелік яких визначено законом. Вчинення інших правочинів може здійснюватися лише за згодою їх батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

2) Як вольова дія правочин являє собою *поєднання волі та волевиявлення*. Воля є бажанням, наміром особи вчинити правочин, однак для вчинення правочину потрібна не тільки воля, а ще й доведення цієї волі до відома інших осіб. Отже, волевиявлення є способом, яким внутрішня воля особи проявляється зовні.

3) Волевиявлення буває прямим і побічним (конклюдентним). При прямому волевиявленні воля висловлюється словесно, наприклад при укладенні договору в письмовій формі. При конклюдентному волевиявленні воля сторін на вчинення правочину прямо не висловлюється, але їх поведінка засвідчує їх волю до настання певних правових наслідків (наприклад, договір зберігання речі в автоматичних камерах схову).

4) Для дійсності правочину він має бути вчинений *у формі, встановленій законом*. Під формою слід розуміти спосіб ви-

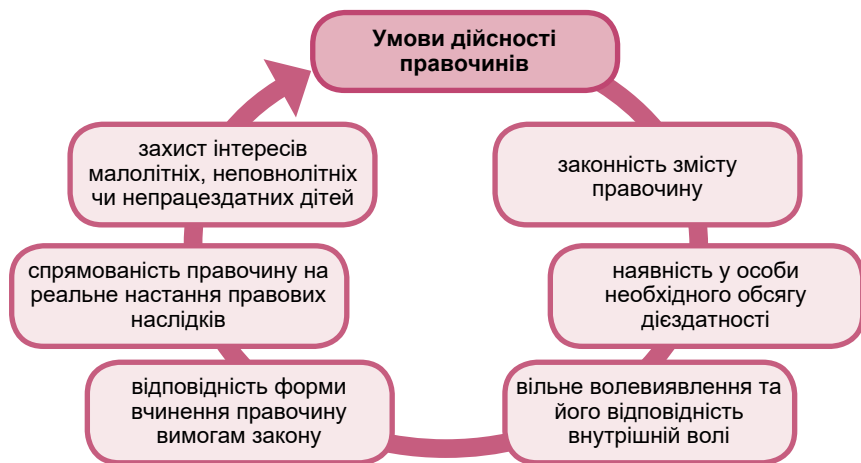

раження волі сторін на його вчинення. Правочин може вчинятися усно або в письмовій формі (простій чи нотаріальній), шляхом вчинення конклюдентних дій, мовчанням. Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації. У письмовій формі належить вчиняти правочини між юридичними особами, між фізичною та юридичною особою, фізичними особами між собою на суму, що перевищує у 20 і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, інші правочини.

5) Правочин повинен бути спрямований на реальне настання правових наслідків.

6) Правочин, що вчиняють батьки (усиновлювачі), не може суперечити інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх і непрацездатних дітей, оскільки батьки є їх законними представниками. Тобто якщо у дітей є належне їм майно, батьки (усиновлювачі) управляють ним без спеціального на те повноваження. Управляючи майном дітей, батьки та особи, які їх замінюють, не можуть укладати без дозволу органів опіки і піклування договори, що підлягають нотаріальному посвідченню, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати обмін, відчуження житла.

3. Підстави визнання правочину недійсним. Нікчемні та оспорювані правочини

Цивільний кодекс України

Ст. 215. Недійсність правочину. 1. Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ЦКУ.

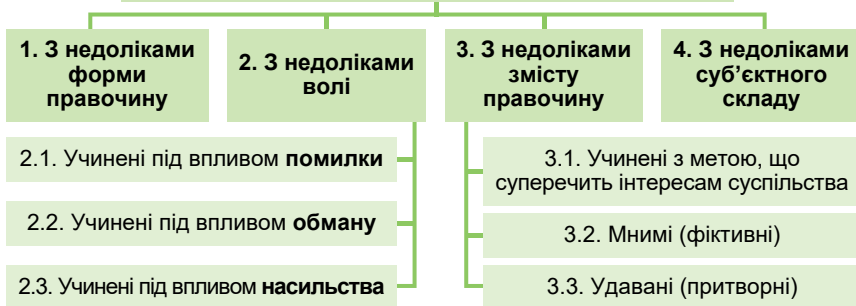

2. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому випадку визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

3. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Загальною підставою визнання правочину недійсним є недодержання в момент вчинення правочину стороною вимог закону щодо умов його дійсності.

Загальні підстави визнання правочину недійсним

Залежно від характеру порушення вимог закону при вчиненні правочинів і правових наслідків вчинення таких правочинів останні поділяються на *нікчемні* та *оспорювані*. Прикладами нікчемного правочину є правочин, щодо якого не додержано вимоги закону про його нотаріальне посвідчення; правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування; правочин, вчинений недієздатною фізичною особою та ін. Визнання нікчемного правочину судом недійсним законом не вимагається.

На відміну від нікчемного правочину, недійсність оспорюваного правочину прямо не випливає із закону. Цей правочин породжує права і обов'язки сторін, проте його дійсність перебуває під загрозою, оскільки закон надає право відповідним особам заперечувати його в судовому порядку. Прикладами оспорюваного правочину є правочин, учинений неповнолітньою особою за межами її дієздатності; правочин, який вчинено під впливом помилки та ін.

4. Наслідки визнання правочину недійсним. Реституція та її види

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. За різними класифікаціями визначають декілька видів реституції.

За наслідками, які виникли у випадку визнання правочину недійсним, є одностороння й двостороння реституція. *Односторонньою* буде така реституція, яка має місце у випадку виконання недійсного правочину лише однією стороною, у разі укладення та виконання одностороннього договору, визнаного недійсним, або в разі визнання недійсним одностороннього правочину. *Двосторонньою* реституцією є повернення сторін правочину в той майновий стан, у якому вони перебували до його вчинення, згідно із чим у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Прикладом наслідків недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції є правочини з недоліками суб'єктного складу, правочини, вчинені під впливом тяжких обставин, та інші.

Наступна класифікація реституції – це поділ на натуральну (просту) та грошову (кваліфіковану). *Проста* реституція – це повернення до попереднього стану у формі передачі речі чи права на річ. *Кваліфікована* реституція характеризується тим, що у зв'язку з неможливістю повернення зустрічного задоволення у формі речі повернення до попереднього стану відбувається шляхом виплати відповідної грошової компенсації. Натуральна реституція досить просто перетворюється на грошову, тобто на ту форму, у якій здійснюються інші форми майнового покриття шкоди чи збитків.

Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлено законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Запитання та завдання

Прочитайте ситуації. Назвіть підстави визнання правочинів недійсними щодо кожної із ситуацій. Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1219#n1219> та, користуючись інформацією з ресурсу, розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. 19-річний Підлощенко М. уклав договір з двома 17-річними підлітками. За умовою угоди останні повинні були налякати однокурсницю Підлощенка М., за що мали отримати винагороду у 300 грн.

Ситуація 2. Громадянка Замріяна М. купувала будинок у громадянина Прониренка П. Після передачі грошей за будинок у розмірі 45 тис. грн. вона отримала розписку від громадянина Прониренка П., у якій було зазначено суму, стояв його особистий підпис і число, коли відбувся правочин.

Ситуація 3. Підприємець Далекоглядний Є. подарував своєму батькові панчішну фабрику, матері – машину й замиський будинок. Наступного дня громадянина Далекоглядного Є. було притягнуто до відповідальності за несплату податків. Після того як склали опис

майна, з'ясувалося, що підприємцю належить тільки невеличка кімната в гуртожитку.

Ситуація 4. 30-річний громадянин Крутько Д. вимагав у 89-річної громадянки Одинокі А. продати йому квартиру в елітному будинку в центрі міста Краматорська, де остання мешкала сама. Коли Одинока А. відповіла відмовою, пригрозив, що буде постійно влаштовувати «нешасні випадки»: відрізати електрику, від'єднувати від телефонної мережі, розбивати шибки та ін. Після усних і декількох здійснених погроз Одинока А. продала свою квартиру за ціною, значно нижчою за ринкову.

Ситуація 5. 12-річний Моторний Н. купив мотоцикл за особисті кошти, які він заробив на кінозйомках.

Запитання для самоперевірки

1. Що означає термін «правочин»? Назвіть його ознаки.
2. Які умови дійсності правочину передбачено цивільним законодавством?
3. Дайте визначення поняття «недійсність правочину».
4. Які підстави визнання правочину недійсним існують?
5. Назвіть види недійсних правочинів.
6. Які наслідки визнання правочину недійсним передбачає Цивільний кодекс України?

§ 42. ПРЕДСТАВНИЦТВО І ДОВІРЕНІСТЬ

1. Підстави виникнення представництва. Представник.

Особа, яку представляють

Представництвом є правовідношення, у якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів.

Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, установлених актами цивільного законодавства.

Представництво, яке ґрунтується на договорі

- При представництві, яке ґрунтується на договорі, особа представника та її повноваження визначаються договором
- Прикладом договірної представництва є договір доручення, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені другої сторони (довірителя) певні юридичні дії

Представництво, яке ґрунтується на законі

- Представництво, яке ґрунтується на законі, виникає на підставі прямої вказівки закону
- На законі ґрунтується представництво малолітніх і неповнолітніх дітей їх батьками (усиновлювачами) або представництво малолітніх осіб, які позбавлені батьківського піклування

Представництво, яке ґрунтується на акті органу юридичної особи

- Представництвом, яке ґрунтується на акті органу юридичної особи, є представництво, відповідно до якого представник діє від її імені на підставі акта органу юридичної особи
- Прикладом є вчинення правочинів від імені юридичних осіб продавцем чи касиром у магазині, кондуктором чи водієм у транспорті

Зазначений перелік підстав представництва не є вичерпним, оскільки інші підстави, на яких може ґрунтуватися представництво, можуть встановлювати акти цивільного законодавства. Прикладом останніх може бути представництво за довіреністю або представництво за передавальним написом (індосаментом), вчиненим на цінному папері, що обмежений тільки дорученням здійснювати права, посвідчені цінним папером.

Широке розповсюдження представництва спричинено низкою факторів, які можуть мати як юридичний, так і фактичний характер. До перших належить відсутність у фізичної особи повного обсягу цивільної дієздатності, а до других – хвороба, перебування у відрядженні, відпустці, відсутність необхідних юридичних знань, особиста зайнятість та інші.

Сутність представництва полягає у вчиненні представником певних юридичних дій, до яких належить вчинення правочинів. Згідно із цим не є представництвом вчинення особою фактичних дій, які безпосередньо не ведуть до настання юридичних наслідків (наприклад, підбір будинку для покупця).

Учасниками правовідносин представництва є три суб'єкти: особа, яку представляють, представник і третя особа, з якою в особи, яку представляють, унаслідок вчинення представником правочину виникають цивільні права та обов'язки. **Особою, яку представляють**, може бути будь-яка юридична або фізична особа (навіть недієздатна або з обмеженою дієздатністю).

Представником може бути як фізична, так і юридична особа. Фізична особа може бути представником, якщо вона має повну цивільну дієздатність. Не може бути представником фізична особа, над якою встановлено опіку, піклування. Юридичні особи мають право виконувати функції представника, якщо це не суперечить їх правосуб'єктності. Наприклад, представником при вчиненні правочинів з купівлі-продажу нерухомості не може бути банк або торговець цінними паперами, оскільки закон не дозволяє їм займатися представницькою діяльністю в цій сфері.

Представницька діяльність може бути для представника основним видом діяльності (наприклад, для страхового агента) або додатковим (наприклад, для органів опіки та піклування). Здійснення представництва з окремих видів діяльності, які вимагають наявності відповідних дозволів (ліцензій), можливе лише після одержання такого дозволу.

Третьою особою, з якою представник від імені особи, яку він представляє, вчиняє правочин, може бути будь-який учасник цивільних відносин, який має потрібну для вчинення правочину правосуб'єктність.

2. Види представництва

Залежно від наявності волевиявлення особи, яку представляють, на здійснення представництва та підстав виникнення представництва, представництво поділяється на *добровільне* та *обов'язкове*.

Добровільним є представництво, за якого дієздатна особа, яка сама здатна вчиняти правочини, використовує для їх вчинення на власний розсуд представника, надаючи йому відповідні повноваження.

Добровільне представництво може здійснюватися, наприклад, на підставі договору або довіреності, за якими представник має право вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє. Різновидом добровільного представництва є *комерційне представництво*. Згідно із законом комерційним представником є особа (фізична або юридична), яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. Комерційне представництво ґрунтується на договорі, наприклад договорі доручення або агентському договорі.

Обов'язкове представництво, на відміну від добровільного, вирізняється тим, що воно існує незалежно від волевиявлення особи, яку представляють, а обсяг повноважень представника та їх зміст визначається законом.

До обов'язкового представництва належить, наприклад, представництво за законом. До цього виду представництва належать представництво об'єднаннями громадян законних інтересів своїх членів у державних і громадських органах, представництво профспілками трудових, соціально-економічних прав членів профспілок в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями тощо.

3. Повноваження представника

Для здійснення представництва представникові потрібні відповідні повноваження. Наявність повноважень є необхідною умовою для здійснення будь-якого представництва.

Повноваження – це суб'єктивне право представника вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє, якому не протистоїть конкретний обов'язок будь-якої особи.

Отже, для вчинення правочину від імені іншої особи представник повинен мати відповідні повноваження, оскільки правочин, вчинений від імені іншої особи особою, яка не упов-

новажена на це або з перевищенням повноважень, буде чинним лише в разі його подальшого схвалення цією особою.

Цивільний кодекс України

Ст. 238. Правочини, які може вчиняти представник.

1. Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє.

2. Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє.

3. Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Прикладами правочинів, які за своїм змістом можуть бути вчинені лише особисто тією особою, яку представляє представник, можуть бути заповіт, довіреність тощо.

4. Види та форма довіреностей. Нотаріальне посвідчення

Довіреність – це письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами.

Довіреність є підставою представництва, яка ґрунтується на односторонньому волевиявленні особи, яку представляють. Вона також може ґрунтуватися на договорі, наприклад довіреність, видана на підставі договору доручення, транспортного експедирування, або акті юридичної особи.

За своєю правовою природою видача довіреності є одностороннім правочином. Вчинення цього правочину здійснюється вольовими діями однієї сторони, а саме довірительом. На довіреність як на цивільний правочин розповсюджуються загальні вимоги щодо чинності цивільних правочинів.

У довіреності зазначається особа, на яку довіреність видана (представник), особа, яка її видала (довіритель), їх адреси, повинна бути відображена воля довірителя на вчинення від його імені представником правочину та зазначена дата її вчинення, оскільки без неї довіреність є нікчемною.

Нотаріально посвідчена довіреність на право користування та (або) розпорядження майном, зокрема транспортними засобами, та її припинення підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей, посвідчених в нотаріальному порядку.

За змістом і обсягом повноважень довіреності поділяють на:

- **разові**, які видаються на вчинення одного правочину, наприклад на продаж будинку або отримання заробітної плати;

- *спеціальні*, які видаються на вчинення багатьох однорідних правочинів, наприклад на укладення договорів керівнику філії або представництва юридичної особи; отримання заробітної плати, пенсії протягом визначеного строку;
- *загальні*, які видаються на визначений термін на здійснення різноманітних правочинів, наприклад довіреність на вчинення учасником простого товариства правочинів з третіми особами від імені всіх учасників.

Довіреність завжди оформлюється у письмовій формі. Форма довіреності повинна відповідати формі, у якій відповідно до закону має вчинятися правочин. Довіреність, що видається у порядку передоручення, підлягає нотаріальному посвідченню. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції прирівнюється до нотаріально завірених, якщо вона посвідчена посадовою особою організації, у якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні або за місцем його проживання.

Недодержання вимог закону про нотаріальне посвідчення довіреності має наслідком її нікчемність.

Законом визначено перелік довіреностей, які хоча і не є нотаріально посвідченими, але згідно із законом прирівнюються до них:

- довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні у госпіталі або іншому військово-лікувальному закладі, що можуть бути посвідчені начальником цього закладу, його заступником, старшим або черговим лікарем;
- довіреності військовослужбовців, у пунктах дислокації яких немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також довіреності робітників, службовців, членів їхніх сімей, що можуть бути посвідчені командиром частини або установи;
- довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, що можуть бути посвідчені начальником місця позбавлення волі;
- довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном.

5. Підстави припинення довіреності

Представництво за довіреністю припиняється внаслідок низки юридичних фактів, визначених ЦКУ:

- закінчення строку довіреності;
- скасування довіреності особою, яка її видала;
- відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю;

- припинення юридичної особи, яка видала довіреність;
- припинення юридичної особи, якій видано довіреність;
- смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності;
- смерті особи, якій видано довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

З метою забезпечення неможливості використання довіреності, яка втратила чинність, закон зобов'язує представника в разі припинення представництва за довіреністю негайно повернути довіреність особі, яку представляють.

Ще однією підставою припинення довіреності є її скасування. Особа, яка видала довіреність, може в будь-який час скасувати її або передоручити. Скасування довіреності особою, яку представляють, є одностороннім правовим актом, який може бути вчинений з будь-яких причин та в будь-який час. Винятком із цього правила є безвідкличні довіреності, право на видачу яких встановлюється законом. Відмова від цього права особи, яку представляють за довіреністю, згідно із законом є нікчемною.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1341#n1341> та опрацюйте ст. 244–250 Цивільного кодексу України. Змодельуйте в малих групах процедуру складання довіреності.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть підстави виникнення представництва.
2. Хто такий представник?
3. Які види представництва існують у цивільному праві?
4. Як називається суб'єктивне право представника вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє?
5. Які вимоги висуває законодавство до форми довіреності?
6. Перерахуйте підстави припинення довіреності.

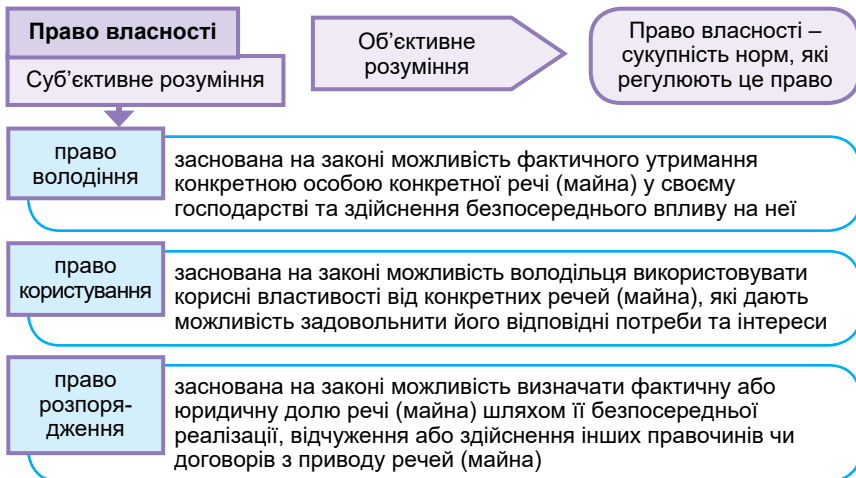
§§ 43–44. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА

1. Поняття та зміст права власності. Володіння. Користування. Розпорядження

Центральним інститутом цивільного права є право власності. Право власності юридично закріплює сформовані в суспільстві економічні відносини, належить до природних прав людини й означає те, що ніхто не може його порушувати.

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Цивільний кодекс України

Ст. 319. 1. Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд.

2. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства.

3. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

4. Власність зобов'язує.

5. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

2. Способи набуття права власності

Підставами набуття права власності вважаються первісні й похідні способи набуття права власності. Первісними вважаються такі, за яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника (наприклад, виробництво речей, відділення плодів, скарб). До похідних належать такі підстави, за яких набуття права власності даної особи засновується на праві попереднього власника (купівля-продаж, обмін, отримання у спадок).

Право власності може виникати за наявності певних юридичних фактів, визначених у Цивільному кодексі України.

Добросовісне набуття чужої речі

- Якщо майно придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати, такий добросовісний набувач має право власності на це майно за винятками (коли власник загубив річ або річ вкрадено у власника)

Створення нової речі; переробка речі

- Право власності на нову річ, яка створена особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом
- Переробкою є використання однієї речі, у результаті чого створюється нова річ

Привласнення загальнодоступних дарів природи

- Особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника земельної ділянки

Набуття права власності за договором

- Право власності в набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом

Набуття права власності на безхазяйну річ

- Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно. Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю

Привласнення речі, від якої відмовився власник

- Особа, яка заволоділа рухомою річчю, від якої власник відмовився, набуває право власності на цю річ із моменту заволодіння нею

Знахідка

- Особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, і повернути річ цій особі. Особа, яка знайшла загублену річ у приміщенні або транспортному засобі, зобов'язана передати її особі, яка представляє володільця цього об'єкту

Привласнення бездоглядної домашньої тварини

- Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її. Якщо власник бездоглядної домашньої тварини невідомий, то зобов'язана протягом 3 днів заявити про це поліції або органів місцевого самоврядування

Скарб

- Скарбом є закопані в землі чи приховані іншим способом гроші, цінності, власник яких невідомий або за законом втратив право власності. Особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього. У разі виявлення скарбу, що є пам'яткою культури, право власності на нього набуває держава, а особи, що виявила скарб, виплачують 20 % від його вартості

Окремим інститутом цивільного законодавства є інститут набуття права власності за давністю володіння.

Цивільний кодекс України

Ст. 344. 1. *Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом. Право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації.*

3. *Якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять, а на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності.*

3. Підстави припинення права власності

Підставами припинення права власності, як і підставами його набуття, є певні юридичні факти, визначені законом. Підстави припинення права власності можна поділити на дві групи.

Першу групу становлять підстави, що залежать від волі власника:

- **Відчуження власником свого майна.** Йдеться про різноманітні договори, що спрямовані на відчуження майна (купівля-продаж та всі її різновиди, міна, дарування, оренда з викупом тощо).
- **Відмова власника від права власності,** що являє собою оголошення власником про відмову або вчинення інших дій, які свідчать про відмову від права власності.

Другу групу становлять підстави, що не залежать від волі власника (див. схему на с. 174).

Проте є і такі підстави припинення права власності, які не належать ні до першої, ні до другої групи підстав припинення права власності (наприклад, знищення майна).

4. Суб'єкти та об'єкти права власності

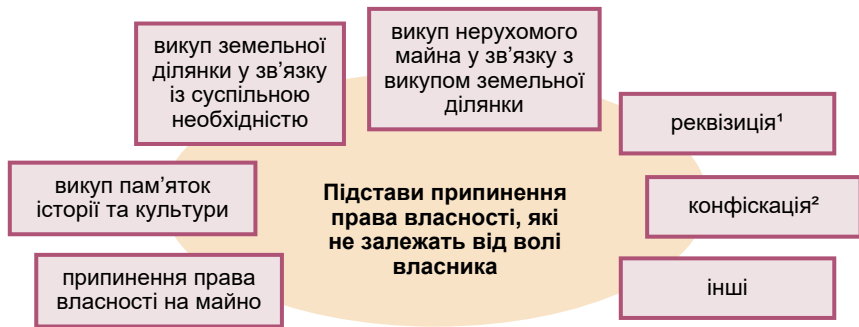

Цивільний кодекс України

Ст. 317. 1. *Суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин. 2. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом.*

Цивільне право визначає таких суб'єктів права власності в Україні, як: Український народ, фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, терито-

ріальні громади, іноземні держави та інші учасники цивільних відносин.

Цивільний кодекс України зазначає, що об'єктами права власності українського народу є земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, установлених Конституцією України. На цій підставі можна зробити висновок, що органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють усі правомочності власника щодо власності народу України.

Право державної власності здійснюють органи державної влади від імені держави, але об'єкти права власності тут інші – майнові комплекси, підприємства тощо.

Об'єктом права приватної власності може бути будь-яке майно, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть належати приватним особам. Склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не обмежено. Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної чи юридичної особи.

5. Речові права на чуже майно

Ще в часи Стародавнього Риму виникла потреба у визначенні прав на чужі речі у зв'язку з тим, що неможливо було задовольнити різні потреби людей лише за допомогою права власності. Право на чужі речі – *jura in*

¹*Реквізиція* – примусове відчуження майна у власника на підставах, установлених законом, у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин з метою суспільної необхідності за умови попереднього та повного відшкодування його вартості.

²*Конфіскація* – застосування до особи позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, установлених законом.

re aliena – є одним з важливих обмежень права власності. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт цього права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею. У римському праві було визначено такі види прав на чужі речі: сервітут, емфітевзис, суперфіцій, заставне право. Сучасне європейське законодавство засноване на римських положеннях і підходах у сфері речового права.

Речові права на чуже майно

право
володіння

право
користування
(сервітут)

право користування
земельною ділянкою для
сільськогосподарських
потреб (емфітевзис)

право забудови
земельної
ділянки
(суперфіцій)

Крім зазначених вище законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно. Розглянемо кожен з видів речових прав на чуже майно.

Право володіння чужим майном – складний інститут цивільного права. Володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його в себе. Це право виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно передав власник, а також на інших підставах, установлених законом.

Право володіння припиняється в разі:

- відмови володільця від володіння майном;
- витребування майна від володільця власником майна або іншою особою;
- знищення майна та інших випадках, установлених законом.

«Добросовісність» або «недобросовісність» володіння може встановити лише суд. Недобросовісний володільць зобов'язаний негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності або інше право відповідно до договору або закону або яка є добросовісним володільцем цього майна.

Сервітут (від лат. *servitus* – рабство речі) – це речове право користування чужою річчю в одних або кількох відносинах. Сервітуту відомі ще із часів римського права. Римське право передбачало два види сервітутів: реальні (земельні) та особисті (узуфрукт, узус і хабітаціо).

У Цивільному кодексі України визначено види земельного сервітуту. Сервітут може полягати в можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку й трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. Більш детально земельний сервітут регламентується в Земельному кодексі України.

Щодо особистих сервітутів слід зазначити, що в Цивільному кодексі України вони обмежені тільки одним видом, який у римському праві визначався як *habitation* (хабітаціо) – право проживання.

Цивільний кодекс України

Ст. 405. Члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону. Житлове приміщення, яке вони мають право займати, визначається його власником.

До окремої групи прав об'єднують такі речові права, як суперфіцій та емфітевзис. Обсяг правомочностей суб'єктів вказаних прав є настільки великим, що практично збігається з повноваженнями власника. Проте на відміну від права власності суб'єкти емфітевзису та суперфіцію не можуть вільно здійснювати користування та розпорядження майном. Вони обмежені в цьому законом та договором.

Емфітевзис – це право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Воно виникає на підставі договору між власником земельної ділянки й особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою (землекористувачем). Емфітевзис може бути встановлено як на визначений, так і на невизначений строк. У разі, якщо емфітевзис укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від нього, попередивши про це другу сторону не менш як за рік до такої відмови.

Суперфіцій – це право користування чужою земельною ділянкою для забудови. Власник земельної ділянки може надати її в користування для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Власник такої будівлі має право користуватися цією земельною ділянкою. Це право користування має такі характерні ознаки: воно є довгостроковим, відчужуваним і таким, що успадковується.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1839> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Фермер Голота В. уранці 1 вересня 2018 р., коли виводив випасати козу на лісову галявину поблизу села, побачив пораненого коня, який стояв на тій самій галявині. Голота В. прив'язав коня до дерева та пішов до сільської ради заявити про знайдення худоби. Сільський голова зателефонував до поліції та попросив фермера залишити коня в себе доти, доки не з'ясується, кому він належить. Увечері Голота В. відвів коня до ветеринарного лікаря. Протягом деякого часу фермер доглядав коня і дуже звик до тварини.

2 лютого 2019 р. у селі з'явився чоловік, який шукав коня. Його повідомили, що тварину знайшов Голота В. Чоловік став вимагати повернути коня та погрожував звернутися до суду.

1. Протягом якого строку особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана повідомити про це власника? 2. Якщо власник невідомий, протягом якого строку особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана заявити про це до поліції або органів місцевого самоврядування? 3. Хто із чоловіків виграє справу в суді? 4. У який строк Голота В. міг набути права власності на бездоглядну домашню тварину?

Запитання для самоперевірки

1. Які правомочності є змістом права власності?
2. Які способи набуття права власності зазначено в цивільному праві України?
3. Які підстави припинення права власності існують?
4. Назвіть суб'єктів права власності за Цивільним кодексом України.
5. Що є об'єктом права власності?
6. Які речові права на чуже майно передбачено цивільним законодавством?

§§ 45–46. ФОРМИ ТА ВИДИ ВЛАСНОСТІ

1. Право приватної власності. Суб'єкти та об'єкти права приватної власності

Право приватної власності – це передбачене й гарантоване законом право власника володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом.

Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Ці особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими. Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

Об'єктами права приватної власності є житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, садові будинки, предмети домашнього господарства, худоба, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого та виробничого призначення.

Не можуть перебувати у власності окремих громадян об'єкти права виняткової власності народу України, до яких належать земля (за винятком земельних ділянок певного розміру), її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виняткової (морської) економічної зони. Постановою Верховної Ради України «Право власності на окремі види майна» затверджено Перелік видів

майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України.

Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Він має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Під час здійснення своїх прав і виконання обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства.

2. Виникнення та припинення права приватної власності

Для виникнення у фізичних осіб права приватної власності на те чи інше майно потрібні певні юридичні факти, тобто юридичні підстави. Загальною умовою визнання громадянина власником набутого майна є правомірність його одержання. Одержання громадянином майна без достатньої юридичної підстави або з порушенням відповідних правил його придбання не породжує у громадянина права приватної власності.

Підстави виникнення у громадян права власності

Виникнення у громадян права власності на доходи від участі в суспільному виробництві

Підставою виникнення права власності на доходи є факт одержання працівником заробітної плати чи іншої форми оплати праці за виконану роботу відповідно до умов трудового договору або у вигляді поділеної між працівниками підприємства частини прибутку

Виникнення права власності на доходи громадян від індивідуальної праці та підприємницької діяльності

Громадяни мають право на свій розсуд обрати не заборонені законом форми індивідуальної праці чи підприємницької діяльності. Правовий режим діяльності громадян-підприємців, отримання ними доходів визначаються ЦКУ та іншими актами законодавства

Виникнення у громадян права власності за договорами та іншими правочинами

Умовою виникнення у громадян права приватної власності є додержання ними правил щодо здійснення правочинів, оскільки за правочинами, визнаними недійсними, право власності на одержане за ними майно не виникає

Серед інших підстав виникнення у громадян права власності слід виокремити такі:

- успадкування майна;
- одержання дивідендів від цінних паперів і вкладів у кредитних установах;
- отримання пенсій, різних видів державної допомоги, стипендій тощо;
- отримання грошових сум чи іншого майна в порядку відшкодування завданої шкоди;
- отримання коштів за аліментними зобов'язаннями;

- правомірне заволодіння дарами природи;
- отримання премій, виграшів, призів.

Певні юридичні факти необхідні й для припинення права приватної власності. Вони можуть бути спільними для суб'єктів права власності або специфічними, притаманними лише громадянам. Значна частина юридичних фактів може бути юридичною підставою виникнення права власності й водночас його припинення. Так, укладення договору купівлі-продажу спричиняє припинення права власності у продавця та водночас виникнення його у покупця. Але створення фізичною особою власними зусиллями з власних матеріалів скульптури, картини, іншої речі веде лише до виникнення права власності.

Припинення права приватної власності можливе також у супереч волі власника (унаслідок ревізиції, конфіскації, націоналізації та інших підстав).

3. Право державної власності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування як представники суб'єкта державної власності (держави)

Державна власність є особливою публічною формою приналежності матеріальних благ в інтересах суспільства. Виникає одночасно з виникненням держави. У державній власності є майно, зокрема грошові кошти, яке належить державі України.

Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади. Однак система та способи управління державною власністю є надзвичайно складними. Визначальне значення у вирішенні цієї проблеми мають окремі статті Конституції України.

Кабінет Міністрів України здійснює управління всіма об'єктами державної власності, частину своїх повноважень він делегує іншим створюваним органам виконавчої влади

На **Фонд державного майна** покладено завдання захисту майнових прав України на її території та за кордоном

До відання **місцевих державних адміністрацій** належить вирішення питань управління майном, приватизації та підприємництва

Верховна Рада України затверджує перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права державної власності

4. Право комунальної власності. Суб'єкти та об'єкти права комунальної власності

Право комунальної власності – це право територіальної громади володіти, доцільно, економічно, ефективно користуватися та розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.

Суб'єктами права комунальної власності є відповідні територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах. Оскільки районні та обласні ради виступають як органи місцевого самоврядування, то Конституція України не передбачає створення комунальної власності на рівні районів і областей. Територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах можуть об'єднувати об'єкти своїх прав власності з виникненням у них спільної власності та передачею цих об'єктів до управління районних і обласних рад.

Об'єкти права комунальної власності визначено в Конституції України.

Конституція України

Ст. 142. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

5. Право спільної власності. Спільна часткова та спільна сумісна власність

Право спільної власності (від латинського *condominium* – спільне володіння), відоме ще із часів римського права, означає належність майна одночасно декільком суб'єктам. Характерними ознаками спільної власності є множинність суб'єктів та єдність об'єкта. Цивільний кодекс України закріпив указані ознаки.

Цивільний кодекс України

Ст. 355. 1. Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно).

2. Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. Право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом.

Об'єктом права спільної власності є майно. Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Спільним майном може бути:

окрема річ
(квартира, будинок,
автомобіль тощо)

сукупність речей (предмети
звичайної домашньої
обстановки та вжитку, що
належать співвласникам)

сукупність прав та
обов'язків (спадщина,
підприємство як єдиний
майновий комплекс)

Право кожного із співвласників охоплює весь об'єкт в цілому, а не якусь його частину. Тобто право власності є неподільним, хоча й належить водночас декільком особам, охоплює одне й те саме майно. Підстави виникнення спільної власності можуть бути різними: спільне придбання майна, спадкування, перебування у шлюбі, приватизація, створення фермерського господарства, створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку тощо. Цивільне законодавство не встановлює вичерпного переліку підстав виникнення права спільної власності.

Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. У *спільній частковій власності* кожен з учасників має чітко визначену частку в праві власності на майно. *Спільна сумісна власність* є безчастковою, а право кожного із співвласників поширюється на все майно. Вона передбачає право декількох осіб володіти, користуватися, розпоряджатися належним їм майном за взаємною згодою як одним цілим. Частки встановлюються у випадку її припинення (поділу, виділу). Для розпорядження необхідна згода всіх співвласників.

Цивільним законодавством встановлено презумпцію, згідно з якою спільна власність під час її виникнення завжди вважається частковою: «Спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно».

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянин Довгорукий Б. узяв в оренду земельну ділянку з правом подальшої її купівлі в занедбаній частині заповідника, домовившись з директором цього заповідника. Договір, який передбачав короткотривалу оренду на 3 роки, було підписано 9 вересня 2017 р.

Чи буде правомірним цей договір?

Запитання для самоперевірки

1. Які види власності існують за законодавством України?
2. Що таке приватна власність?
3. Назвіть суб'єкти та об'єкти права приватної власності.
4. Які органи здійснюють право державної власності?
5. Перелічіть об'єкти права державної власності.
6. Дайте визначення поняття «право спільної власності».

§ 47. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1. Суб'єкти та об'єкти права інтелектуальної власності

Окрему групу відносин, регульованих цивільним правом, становлять відносини, об'єктами яких є продукти творчої діяльності людей. Безпосередньо процеси розумової діяльності перебувають за межами дії права. Проте результати діяльності, що має елементи творчості, стають об'єктами правового впливу.

Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом та законами України. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає перехід власності на річ і навпаки.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до закону чи договору.

До об'єктів права інтелектуальної власності належать:

Об'єкти інтелектуальної власності можна поділити на групи, кожна з яких характеризується певними методами правової охорони, що пов'язано з особливостями створення та юридичною природою цих об'єктів.

До першої групи належать: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, бази даних, виконання, фонограми, відеограми, передачі організацій мовлення. Відносини, пов'язані зі створенням і використанням цих об'єктів, регулюються інститутом інтелектуальної власності, який має назву «авторські і суміжні права».

Другу групу становлять об'єкти, які належать до іншого інституту права інтелектуальної власності – інституту патентного права. Це – винаходи, корисні моделі та промислові зразки.

Третю групу складають засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, виробленої продукції: комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення.

Четверту групу об'єктів, які формують інститут нетрадиційних результатів інтелектуальної діяльності, складають: компонування інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні таємниці.

2. Особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності

Особистими немайними правами інтелектуальної власності є:

- право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, установлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. Ці права не можуть передаватися.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші майнові права інтелектуальної власності, установлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Майнові права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, установлених Цивільним кодексом України, іншим законом чи договором.

3. Виникнення права на об'єкти інтелектуальної власності

Підстави виникнення права власності на результат інтелектуальної діяльності можна розподілити на дві групи: первинні та похідні.

Юридичною підставою для первинного виникнення права інтелектуальної власності на літературні, художні та наукові твори, виконавчу діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телепередачі є результат творчої діяльності. Коли цей результат отримує певну об'єктивну форму, виникає сукупність правомочностей щодо здійснення права власності. Для таких об'єктів, як винаходи, промислові зразки, торговельні марки, комерційні найменування, момент створення об'єкта інтелектуальної власності не збігається з моментом виникнення права інтелектуальної власності. Для виникнення останнього потрібна наявність сукупності юридичних фактів, необхідних для настання відповідних наслідків. Такими фактами є:

- надання результату інтелектуальної діяльності об'єктивної форми;
- подання заявки до державного органу спеціальної компетенції;
- ухвалення позитивного рішення цим органом;
- видача охоронного документа (патенту) на винахід, свідоцтва на торговельну марку.

Похідні підстави набуття права інтелектуальної власності – нечисленні. Основні з них – ліцензійні та інші цивільно-правові договори, спадкування, а також набуття права інтелектуальної власності в силу закону. При цьому в будь-яких випадках виключне особисте право авторства є невідчужуваним.

4. Патентування

Патентне право – це сукупність норм, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини, які виникають у зв'язку з визнанням авторства на винаходи, корисні моделі й промислові зразки, з охороною прав, установленням режиму використання цих об'єктів, матеріальним і моральним стимулюванням, а також захистом прав авторів і патентовласників.

Об'єктами патентного права вважаються патентоздатні винаходи, корисні моделі й промислові зразки.

Суб'єкти патентного права – це насамперед автори винаходів, корисних моделей і промислових зразків. Однак можуть бути й інші особи – патентовласники, тобто особи, які не є авторами, проте одержали деякі патентні права за законом або договором.

Винахід отримує правову охорону тільки тоді, коли він є новим, має винахідницький рівень і є промислово придатним

Корисною моделлю є конструктивне виконання засобів виробництва й предметів споживання. Корисна модель стосується тих технічних нововведень, які за своїми ознаками схожі на винаходи, але вони є менш значущими з погляду їх внеску в розвиток техніки

Промисловим зразком є художньо-конструкторське рішення виробу, що визначає його зовнішній вигляд. Важливість промислового зразка полягає в підвищенні споживчих якостей виробів, їх конкурентоспроможності на ринку

Основним суб'єктивним правом автора об'єкта промислової власності є право авторства. Сам факт видачі патенту закріплює визнання особи творцем конкретного об'єкта. Право авторства є невід'ємним особистим правом і охороняється безстроково. Воно визнається за фізичною особою, творчою працею якої створено об'єкт промислової власності. Не визнаються авторами фізичні особи, які особисто не зробили творчого внеску до створення об'єкта промислової власності, а тільки надали технічну, організаційну чи матеріальну допомогу або сприяли оформленню прав на нього.

5. Авторське право. Суб'єкти та об'єкти авторського права

Авторське право – це сукупність норм цивільного права, якими регулюються відносини щодо визнання авторства й охорони творів науки, літератури та мистецтва, установлення режиму їх використання, наділення їх авторів немайновими та майновими правами, захисту прав.

Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. За відсутності доказів іншого **автором** твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Суб'єктами авторського права є також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Авторське право на твір виникає в його творця завдяки факту його створення. Для виникнення та здійснення авторського права не потрібно реєстрації, іншого спеціального оформлення твору чи дотримання будь-яких формальностей. Об'єктами авторського права є:

1) літературні та художні твори; 2) комп'ютерні програми; 3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добром або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; 4) інші твори.

Охороні підлягають усі твори, зазначені вище, як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети.

Авторські права поділяються на особисті немайнові та майнові. Майнові права можуть переходити до будь-яких інших суб'єктів авторського права за законом чи договором спадкування. Особистими немайновими правами можуть володіти тільки автори творів. Ці права належать автору незалежно від його майнових прав і зберігаються за ним навіть у випадку поступки виняткових прав на використання твору.

6. Суміжні права

Інтереси артистів-виконавців, виробників фонограм, відеограм, організацій мовлення отримали правову охорону в межах правового інституту так званих *суміжних прав*.

Суміжні права – це права на результати творчої діяльності виконавців, їх спадкоємців та інших правоволодільців, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконання: права виробників на фонограми, відеограми, їх спадкоємців (правонаступників) та осіб, яким на законних підставах передано суміжні майнові права на фонограми та відеограми, а також організацій мовлення, що охороняються авторським правом.

Цивільний кодекс України визначає, що об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих *об'єктів* і незалежно від їх призначення, змісту, цінностей тощо, а також способу чи форми їх вираження є виконання, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення.

Законодавство чітко визначає коло *суб'єктів* суміжних прав. Це – виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення. За відсутності доказів іншого виконавцем, виробником фонограми, відеограми, програми організацій мовлення вважається особа, ім'я (найменування) якої зазначено відповідно у фонограмі, відеограмі, їх примірниках чи упаківці, а також під час передачі організацій мовлення.

Майновими правами інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав є:

- право на використання об'єкта суміжних прав;
- виключне право дозволяти використання об'єкта суміжних прав;
- право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта суміжних прав, зокрема забороняти таке використання, та інші майнові права інтелектуальної власності.

Якщо інше не встановлено договором чи законом, то майнові права інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав належать відповідно виконавцеві, виробнику фонограми, виробнику відеограми чи організації мовлення.

Запитання для самоперевірки

1. Що є об'єктами права інтелектуальної власності?
2. Які особисті немайнові права інтелектуальної власності існують за законодавством України?
3. Які майнові права інтелектуальної власності ви знаєте?
4. Дайте визначення патентного права.
5. Що таке авторське право?
6. Які особи є суб'єктами суміжних прав?

§§ 48–49. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Особливості цивільно-правової відповідальності

Цивільно-правова відповідальність – один з видів юридичної відповідальності, який полягає в покладенні на правопорушника невиконаних майнових наслідків за невиконання, неналежне виконання зобов'язань або за інші цивільно-правові проступки.

Як і всі види відповідальності, цивільно-правова відповідальність має свої особливості.

2. Збитки: поняття та види. Порядок відшкодування

Під **збитками** розуміють ті негативні наслідки, які настали для потерпілого від цивільного правопорушення. Вони складаються з реальної шкоди та упущеної вигоди.

Збитки	реальна шкода	втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила для відновлення права
	упущена вигода	доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено

Збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку із цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

У цивільному праві відшкодовується також моральна шкода.

3. Види цивільно-правової відповідальності

Характеризуючи цивільно-правову відповідальність, її види визначають за різними критеріями. Якщо відповідачем як однією із сторін виступає кілька осіб, то залежно від характеру розподілу відповідальності між декількома боржниками розрізняють відповідальність дольову, солідарну або субсидіарну.

Дольова відповідальність має місце, якщо кожний з боржників несе відповідальність перед кредитором лише в тій долі, яка припадає на нього відповідно до законодавства чи договору. Доля визнаються рівними, якщо не передбачено інше.

Солідарна відповідальність характеризується тим, що в разі її застосування кредитор вправі притягти до відповідальності як усіх боржників разом, так і кожного з них окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. Більш того, кредитор, який не одержав повного задоволення від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане з решти солідарних боржників. При цьому солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки зобов'язання не погашено повністю. Отже, ця відповідальність застосовується за принципом «Один за всіх і всі за одного» і є найвигіднішою для кредитора. Боржник, який виконав солідарне зобов'язання, має право зворотної вимоги (регресу) до кожного з решти боржників.

Субсидіарна відповідальність застосовується у випадку, коли в зобов'язанні беруть участь два боржники, один з яких є основним, а другий – додатковим (субсидіарним). Субсидіарний боржник несе відповідальність перед кредитором додатково до відповідальності основного боржника. Кредитор має право висувати вимогу до субсидіарного боржника лише в тому випадку, якщо цю вимогу не задовольнив основний боржник. Класичним прикладом виникнення субсидіарної відповідальності є договір гарантії, за яким гарант зобов'язується перед кредитором погасити заборгованість боржника, якщо він не зробить це самостійно.

За підставами виникнення розрізняють договірну та позадоговірну відповідальність. **Договірна відповідальність** завжди являє собою санкцію за порушення договірного зобов'язання, тобто виникає на підставі цивільно-правового договору. **Пози-**

договірна відповідальність настає у випадку, якщо санкція застосовується до правопорушника, що не має договірних відносин з особою, якій завдано шкоди. Наприклад, за недовіки проданої речі перед покупцем – фізичною особою, що визнається споживачем, відповідають як її продавець, так і виробник. Але продавець несе перед споживачем договірну відповідальність (підстава – договір купівлі-продажу речі), а виробник – позадоговірну (підстава – Закон України «Про захист прав споживачів»).

Залежно від обсягу відшкодування спричинених збитків розрізняють **повну** та **обмежену** цивільно-правову відповідальність. Повна означає, що обсяг відповідальності повинен відповідати обсягу завданих збитків чи шкоди. Обмежена цивільно-правова відповідальність означає відступ від принципу повного відшкодування збитків чи шкоди, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, але лише у випадку, прямо передбаченому законом.

Залежно від пропорційності ступеня вини розрізняють **змішану** цивільно-правову відповідальність, яка виникає, коли шкода виникає з вини обох сторін, пропорційно ступеню вини кожної із сторін.

Відповідальність у порядку регресу має місце тоді, коли особа понесла відповідальність перед потерпілим з вини третьої особи та внаслідок цього має право вимагати від третьої особи відшкодування завданих їй збитків.

4. Обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності

Законодавством передбачено деякі випадки, коли особа, яка завдала шкоди, звільняється від відповідальності. По-перше, той, хто діяв правомірно, не відповідає за завдану ним шкоду за винятком випадків, передбачених законом. Зокрема, не підлягає відшкодуванню шкода, завдана у стані **необхідної оборони**.

По-друге, той, хто завдав шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що її завдано не з його вини. Особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише за наявності вини. Відсутність вини доводить особа, яка порушила зобов'язання. Випадкові дії, які, на відміну від необережних або навмисних, мають зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлені елемента вини, визнаються **казусом** і

здебільшого не тягнуть за собою цивільно-правової відповідальності. Крім того, якщо виникненню або збільшенню шкоди сприяла груба необережність самого потерпілого, то, залежно від ступеня його вини, розмір відшкодування має бути зменшено або у відшкодуванні шкоди повинно бути відмовлено.

Однією з обставин, що звільняє від відповідальності, визнається **непереборна сила** – надзвичайна й невідворотна за даних умов подія (стихійне лихо: землетрус, повінь; суспільне явище: бойові дії, страйк). Оскільки непереборна сила є таким явищем, наслідки якого не може усунути особа, яка завдала шкоди, то вона звільняється від відповідальності. Проте у світовій практиці навіть за наявності непереборної сили не звільняються від відповідальності за завдану шкоду організації, які здійснюють авіаційні перевезення. Своєрідну так звану абсолютну цивільно-правову відповідальність несуть і організації, які експлуатують атомні електростанції.

Ще одним випадком звільнення боржника від відповідальності є так звана **вина кредитора**. Якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання обумовлено умислом або необережністю кредитора, боржник звільняється від відповідальності, якщо інше не встановлено законом.

Окрім правила встановлені у випадку завдання шкоди у стані **крайньої необхідності**. За загальним правилом таку шкоду має відшкодувати особа, яка її завдала. Однак суд, враховуючи обставини, за яких її було завдано, може покласти обов'язок її відшкодування на третю особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або звільнити від відшкодування шкоди повністю чи частково як цю третю особу, так і того, хто завдав шкоди.

5. Відповідальність за чужу вину. Джерело підвищеної небезпеки

Однак у деяких випадках законом передбачено цивільно-правову відповідальність без вини. Прикладами таких деліктів є:

- відшкодування юридичною або фізичною особою (суб'єктом підприємницької діяльності) шкоди, завданої їхнім працівником;
- відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, неповнолітньою особою, недієздатною фізичною особою;
- відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, та інші випадки.

Наприклад, юридичні та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточення (транспортні та будівельні організації, промислові підприємства, власники автомобілів та ін.), зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода

виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого, тобто вони фактично несуть відповідальність без вини.

Цивільний кодекс України

Ст. 1187. 1. Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Суб'єктом відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є особа, яка на відповідній правовій підставі володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Аналізуючи відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, особливу увагу потрібно звернути на *особливості* цього виду відповідальності:

- протиправність діяння в цьому випадку припускається. Однак це не означає, що діяльність щодо використання певних об'єктів є неправомірною. Неправомірним є завдання шкоди в результаті експлуатації цих об'єктів;
- щодо причинно-наслідкового зв'язку, то до уваги беруться тільки ті випадки, коли шкода завдається безпосередньо внаслідок діяльності джерела підвищеної небезпеки;
- основною особливістю при відшкодуванні шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є те, що особа, яка провадить діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду незалежно від своєї вини.

6. Особливості відповідальності неповнолітніх осіб

В особливому порядку несуть відповідальність за завдану шкоду неповнолітні, бо вони не є повністю дієздатними. Проте така шкода також має відшкодуватися. Тому ЦКУ встановлює, що неповнолітня особа відповідає за шкоду, яку вона завдала, самостійно на загальних підставах.

У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або якщо вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди. Шкоду, яку завдала неповнолітня особа після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовує ця особа самостійно на загальних підставах.

У разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, цю шкоду відшкодовують у частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьки (усиновлювачі) або піклувальник, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття.

До відповідальності притягуються як батько, так і мати, оскільки вони мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Причому батьки користуються рівними правами та мають рівні обов'язки щодо своїх дітей навіть у випадках, коли шлюб між ними розірвано. Зазначимо також, що відповідальність батьків неповнолітніх має субсидіарний характер.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran5543#n5543> і, скориставшись витягами із чинного законодавства, розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянин Недружний М. попросив свого товариша, громадянина Легковажного А., підвезти на приватному автомобілі останнього придбаний комп'ютер з торговельного центру додому. Дорогою сталася ДТП: автомобіль врізався у стовбур дерева. При цьому громадянин Недружний М. зламав ногу. Також розбився придбаний комп'ютер. Громадянин Недружний М., що був приватним підприємцем, на два місяці потрапив до лікарні. Перебуваючи на лікуванні, він подав до суду позов на громадянина Легковажного А. з вимогою відшкодувати йому збитки.

У якій зі сторін кращі судові перспективи? Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Які особливості має цивільно-правова відповідальність?
2. Що таке збитки і який порядок їх відшкодування існує?
3. Назвіть види цивільно-правової відповідальності за різними класифікаціями.
4. Які обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності, передбачено українським законодавством?
5. Дайте визначення поняття «джерело підвищеної небезпеки».
6. Назвіть особливості відповідальності неповнолітніх осіб.

§§ 50–51. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

1. Види проваджень у цивільному процесі

Цивільний процес – це сукупність норм цивільного процесуального права, що регулюють порядок розгляду та вирішення цивільних прав.

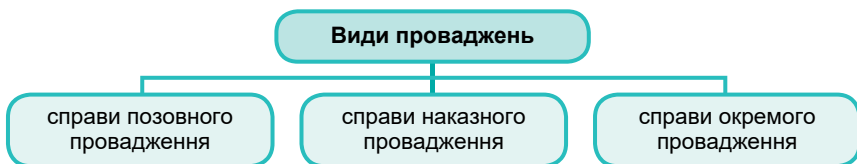
Цивільний процес має універсальний характер і забезпечує захист прав та охоронюваних інтересів незалежно від їхньої галузевої приналежності й характеру предмета судової діяльності.

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України)

Ст. 2. Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється за правилами іншого судочинства.

Справи позовного провадження характеризуються наявністю двох сторін з протилежними інтересами і спірністю їх майнових та особистих немайнових правовідносин, які передаються на розгляд суду. Ці справи впливають зі спору про право. Спори можуть бути пов'язані як з порушенням суб'єктивного права (коли діями одного учасника або в результаті його дій зменшуються чий-небудь блага – майнові, особисті), так і з його оспорюванням (коли в результаті поведінки учасника спору стає неясним зміст правовідношення, а також взаємні права і обов'язки).

Справи окремого провадження спрямовуються на встановлення певних обставин, наявності юридичних фактів або юридичного статусу громадян, необхідних для реалізації суб'єктивних прав. У порядку окремого провадження розглядають справи, у яких відсутній спір про право, а постає питання саме про встановлення юридичного факту.

Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

- обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- визнання спадщини відумерлою та інші справи.

Справи наказного провадження полягають у спрощеній процедурі розгляду низки вимог кредитора (стягувача або заявника) до боржника, які базуються на беззаперечних документах. Підставами відкриття наказного провадження є такі види юридичних актів:

- вимога, яка ґрунтується на правочині, вчиненому в письмовій формі;
- вимога про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;
- вимога про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника.

Оскільки наказне провадження є спрощеною формою судочинства, то в судовому наказі має бути лише дві частини: вступна та резолютивна. Судовий наказ є одночасно виконавчим документом і не вимагає видачі виконавчого листа.

2. Розгляд цивільних справ третейськими судами

Питання організації та діяльності третейських судів регламентуються Законами України «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж», ЦПК України, Господарським процесуальним кодексом України, а також іншими нормативними актами.

Третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та (або) юридичних осіб у порядку, установленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів сторін третейського розгляду шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

Мета третейського вирішення цивільних справ – урегулювання правових конфліктів, що виникли, і забезпечення до-

бровільного виконання обов'язків. Розгляд у третейському суді існує як альтернатива судовій формі захисту. Однак вона не протистоїть, а доповнює діяльність судів по розгляду й вирішенню цивільних справ.

До найхарактерніших переваг третейського суду перед державним судом належать такі:

- оперативність і ефективність вирішення спорів, спрощена процедура розгляду, можливість проведення розгляду поза місцем постійного перебування третейського суду, зокрема безпосередньо за місцем перебування сторін спору;
- конфіденційність третейського розгляду й створення умов для збереження комерційної таємниці;
- самооплатність третейського суду, економія засобів сторін, що сперечаються;
- можливість залучення не тільки юристів, але й фахівців зі знанням економіки та технологій фондового ринку як арбітрів та експертів при вирішенні спорів.

Третейські суди в порядку, передбаченому законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних і господарських правовідносин, за винятком справ у спорах:

- про визнання недійсними нормативно-правових актів;
- пов'язаних із державною таємницею;
- що виникають із сімейних правовідносин, крім тих, що виникають зі шлюбних договорів;
- про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;
- щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;
- що виникають з трудових відносин;
- інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню винятково судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України.

Види третейських судів:

- постійно діючі третейські суди;
- третейські суди для вирішення конкретного спору.

І постійно діючі третейські суди, і третейські суди для вирішення конкретного спору утворюються без статусу юридичної особи. Постійно діючий третейський суд очолює голова третейського суду, порядок обрання якого визначається Положенням.

3. Позовна заява

Позовна заява – це встановлена законом форма звернення до суду за вирішенням спору про суб'єктивне право.

Письмова форма позову дозволяє чітко фіксувати зміст заявлених вимог, їх відповідність закону, час і місце пред'явлення позову, оперативно виявляти і усувати недоліки та погрішності, допущені заявником. Таким чином, форма позов-

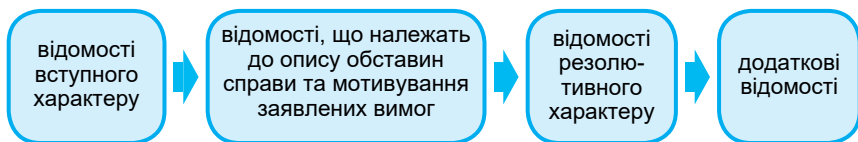

ної заяви – одна з діючих гарантій права позивача та відповідача на судовий захист. Позовна заява повинна містити:

- найменування суду, до якого подається заява;
- ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку;
- зміст позовних вимог;
- ціну позову щодо вимог майнового характеру;
- виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;
- перелік документів, що додаються до заяви.

Вищенаведені відомості, що підлягають обов'язковому включенню в позовну заяву, можна розділити на кілька груп:

До позовної заяви додаються також документи, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Недотримання зобов'язальних вимог до форми і змісту позовної заяви перешкоджає початку процесу, оскільки суд не має необхідної інформації для порушення справи.

4. Стадії цивільного процесу

Цивільний процес з будь-якої справи послідовно відбувається у декілька етапів, що називаються стадіями процесу.

Під **стадією процесу** слід розуміти сукупність ряду процесуальних дій, об'єднаних відповідною процесуальною метою.

Розрізняють такі стадії цивільного судочинства:

1) відкриття провадження у справі

2) підготовка справи до судового розгляду

3) судовий розгляд

Відкриття провадження у справі – це перша ланка в системі процесуальних дій. На цій стадії суддя діє одноосібно. Приймаючи заяву чи скаргу, суддя у день звернення зацікавленої особи повинен прийняти рішення про порушення справи.

Суд приступає до розгляду цивільної справи:

- за заявою особи, що звертається за захистом свого права або охоронюваного законом інтересу;
- за заявою прокурора;

- за заявою органів державного управління, профспілок, організацій, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій або окремих громадян у випадках, коли за законом вони можуть звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб.

У справах позовного провадження подаються позовні заяви, у справах, що впливають з адміністративно-правових відносин, і у справах окремого провадження – скарги і заяви.

Іноді звернення до суду допускається лише після того, як сторони зроблять спробу врегулювати виниклі розбіжності між собою.

Підготовка цивільної справи до судового розгляду – це стадія цивільного процесу, що полягає в діяльності її учасників за визначальною ролі судді зі створення умов для розгляду і вирішення спору по суті.

Судовий розгляд – це одна з основних стадій цивільного процесу, у ході якої відбувається розгляд і вирішення справи по суті.

Ці стадії об'єднуються у провадження в суді першої інстанції і визнаються обов'язковими, що означає їх наявність у всіх цивільних справах.

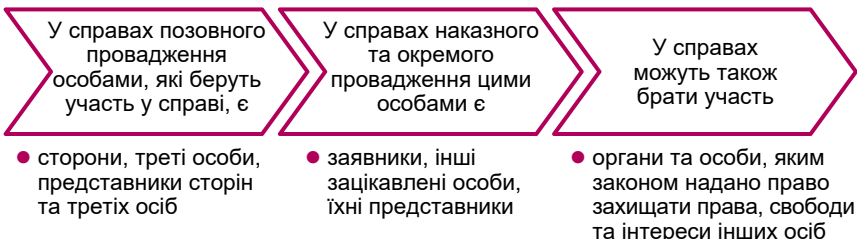
Іншими, факультативними, стадіями є:

- провадження в апеляційній інстанції;
- провадження в касаційній інстанції;
- провадження у зв'язку з виключними обставинами;
- провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами;
- виконавче провадження.

Наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка цивільна справа обов'язково повинна пройти їх усі. Процес може бути завершений на будь-якій факультативній стадії.

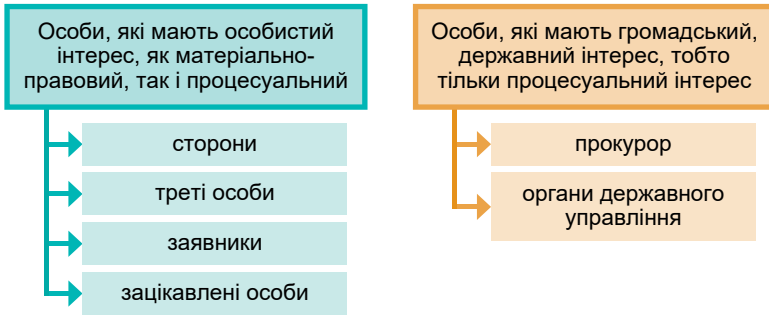
5. Учасники цивільного процесу. Представництво в суді

Учасниками цивільного процесу є особи, які беруть участь у справі.

Залежно від характеру юридичного інтересу до результату процесу всіх осіб, які беруть участь у справі, можна поділити на дві групи:

Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, закріплені в чинному процесуальному законодавстві. Особи, які беруть участь у справі, мають право:

- знайомитися з матеріалами справи;
- робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи;
- одержувати копії рішень, ухвал;
- брати участь у судових засіданнях;
- подавати докази, брати участь у дослідженні доказів;
- ставити питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам;
- заявляти клопотання та відводи;
- давати усні та письмові пояснення судові;
- подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- користуватися правовою допомогою;
- прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами;
- оскаржувати рішення і ухвали суду;
- користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Сторонами в цивільному процесі є особи, які беруть участь у справі, спір яких про суб'єктивне право або особистий інтерес, що охороняється законом, суд повинен розглянути та вирішити.

Цивільний процесуальний кодекс України **Ст. 48. Сторони.**

1. Сторонами в цивільному процесі є **позивач і відповідач**.
2. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки. Позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від

позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. До початку розгляду судом справи по суті відповідач має право пред'явити зустрічний позов. Сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу.

Цивільне процесуальне представництво – це врегульована нормами ЦПК форма надання правової допомоги однією особою (представником) іншій особі (особі, яку представляють) у формі здійснення процесуальних дій представником від імені і в інтересах особи, яку він представляє, у межах отриманих повноважень у зв'язку з розглядом і вирішенням судом цивільної справи.

Іншими учасниками цивільного процесу є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланнями на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran193#n193> та <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/paran6605#n6605> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Проаналізуйте ст. 32, 35 Цивільного кодексу України та ст. 81, 242–245 ЦПК України та проведіть у навчальній групі судове засідання з теми «Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності», перед тим заповнивши таблицю:

Правові норми, що підлягають застосуванню при вирішенні справи	Ст. ____ Цивільного кодексу України Ст. ____ ЦПК України
Підсудність	Заява неповнолітньої особи

Судові витрати	(заповнюється за ч. 2 ст. 299 ЦПК України)
Заявник	
Предмет доказування	(заповнюється після опрацювання статей 32–35 ЦКУ)
Приблизний перелік необхідних доказів	Наприклад, ● рішення органу опіки і піклування про відмову в наданні неповнолітньому повної цивільної дієздатності; ● довідка про працевлаштування
Розгляд справи	(ст. 299 ЦПК України)
Рішення суду	(ст. 300 ЦПК України)

Запитання для самоперевірки

1. Які види проваджень у цивільному процесі розрізняють?
2. Дайте визначення третейських судів.
3. Які елементи повинна містити позовна заява?
4. Назвіть та схарактеризуйте стадії цивільного процесу.
5. Які види представництва в суді ви знаєте?

§§ 52–53. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОХОРОНЮВАНИХ ІНТЕРЕСІВ

1. Види захисту цивільних прав

У випадках, коли порушено права особи, створено перепони для реалізації нею своїх прав чи свобод або вжиті заходи є недостатніми, *особа має право на захист свого цивільного права*.

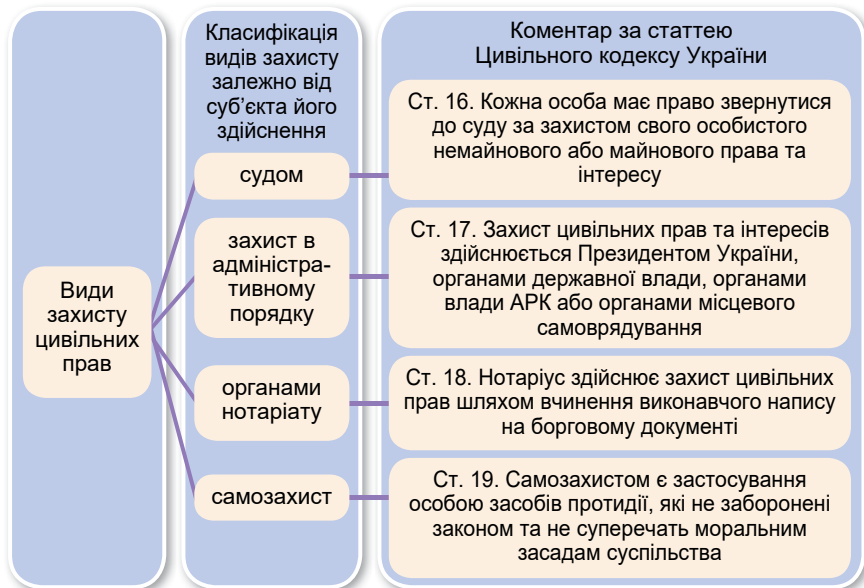

Право на захист – це передбачені законом вид і міра поведінки особи, цивільні права якої зазнали посягання, що полягають у можливості застосування самостійних дій, спрямованих на поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а також можливості звернутися до юрисдикційних органів з вимогою про захист.

Предметом захисту може бути не тільки цивільне суб'єктивне право, яке зазнало посягання. Захищений може бути й інтерес, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Наприклад, інтерес кредитора боржника – фізичної особи, яка тривалий час відсутня у місці її проживання і відсутні відомості про її місцезнаходження, щодо встановлення режиму безвісної відсутності такої особи.

Для особи застосування захисту становить право, яке включає як самостійне здійснення поновлення порушеного права в межах, визнаних законом (самозахист), так і звернення до уповноваженого державного, самоврядного чи громадського органу за захистом свого права чи інтересу.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового права та інтересу. Суд при дослідженні і встановленні дійсних обставин справи може відмовити особі в захисті, не застосовуючи жодного із зазначених способів, у випадку зловживання особою своїми правами.

2. Захист честі, гідності та ділової репутації особи

У загальному розумінні під поняттям «честь» слід розуміти зовнішню оцінку фізичної особи з боку суспільства чи соціальної групи, членом якої вона є. *Гідністю* є внутрішня оцінка особою своїх якостей. Суміжним із цими поняттями є поняття ділової репутації, що включає усталену зовнішню оцінку фізичної чи юридичної особи у сфері підприємницьких відносин. Ці особисті немайнові блага повинні бути недоторканими від будь-яких посягань ззовні.

Цивільний кодекс України

Ст. 297. Право на повагу до гідності та честі.

Кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Право на гідність – це особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значимості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.

Право на честь – це особисте немайнове право фізичної особи на об'єктивну, повну та своєчасну оцінку її та її діянь (поведінки) з дотримання морально-етичних і правових норм з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею.

Під поняттям «ділова репутація» розуміють оцінку фізичної особи, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно значимі діяння (поведінку), як правило, у певній сфері (професійній, підприємницькій, службовій та ін.), що відома оточуючим, і в силу цього відображена в суспільній свідомості як думка про особу з точки зору моралі даного суспільства чи соціальної групи. Зовнішня схожість понять «ділова репутація» та «честь» не є підставою для їх отождення, оскільки:

- честь визначає людину як особистість без вказівки на певний вид занять, тоді як ділова репутація залежить від того, як особа виконує покладені на неї професійні, службові чи інші рольові обов'язки;
- честь може бути лише позитивною, а її зміст та обсяг може змінюватися, тоді як ділова репутація може бути як позитивна, так і негативна;
- честю (як і гідністю) наділена тільки фізична особа, тоді як ділова репутація як особисте немайнове благо притаманна як фізичним, так і юридичним особам.

Закон надає потерпілому можливість захищати свою честь і гідність шляхом пред'явлення цивільного позову. Це буде позов про визнання й заборону. У цьому випадку позивач просить про визнання поширених відомостей такими, що не відповідають дійсності, та про заборону дальшого поширення цих відомостей, а також про те, щоб зобов'язати порушника виконати певні дії для спростування відомостей, що паплюжать честь і гідність та ділову репутацію. Такий позов може бути пред'явлений у суді в тих випадках, коли немає підстав для притягання порушника до кримінальної відповідальності.

Підставою (юридичним фактом) є протиправна дія: поширення відомостей, які паплюжать честь і гідність та не відповідають дійсності.

Залежно від обставин справи суди встановлюють такі конкретні засоби захисту: публічне вибачення позивача; направлення письмових спростувань в організацію, у яку було повідомлено названі відомості; спростування у відповідному колективі відомостей, поширених на зборах та ін. Особа, стосовно якої поширено відомості, що паплюжать її честь, гідність або ділову репутацію, має право поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування в повному обсязі збитків та моральної шкоди, завданих їх поширенням.

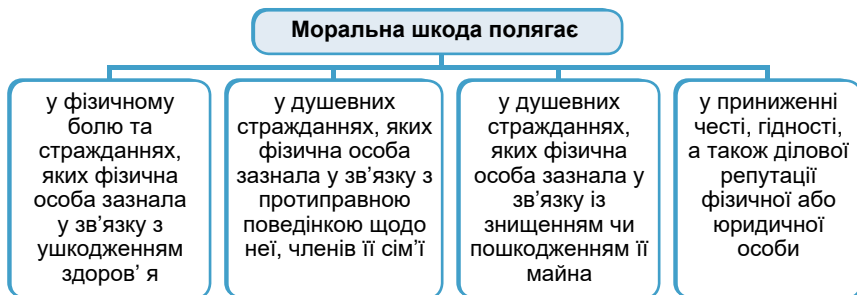

3. Моральна шкода. Підстави та способи компенсації моральної шкоди

Моральна шкода – це спосіб захисту цивільних прав, що полягає в покладенні на порушника обов'язку сплатити потерпілому грошову компенсацію за фізичні та (або) моральні страждання, які той переніс внаслідок скоєного правопорушення.

Законодавство дає вичерпний перелік ознак моральної шкоди, що дозволить у майбутньому уникнути безпідставних судових позовів про відшкодування моральної шкоди.

Моральна шкода компенсується на підставі:

- рішення суду;
- домовленості сторін;
- рішення комісії з трудових спорів.

При визначенні розміру компенсації суд бере до уваги:

- ступінь вини заподіювача шкоди у випадках, коли вина є підставою відшкодування моральної шкоди;
- характер нематеріальних благ, яким завдано шкоди;
- індивідуальні особливості потерпілого;
- обставини завдання шкоди та інші обставини, що мають значення для визначення розміру завданої моральної шкоди.

Існує декілька способів компенсації моральної шкоди. Першим способом відшкодування моральної шкоди є її відшкодування в грошовій формі. Наступним способом відшкодування моральної шкоди виступає її відшкодування іншим майном шляхом надання інших речей. Моральна шкода також може полягати в наданні благ не речового, а іншого майнового характеру: путівок до лікувально-оздоровчих закладів, туристичних подорожей; виконання послуг чи робіт (ремонт житлового приміщення, перевезення, видавничі, перукарські, медичні послуги тощо).

4. Захист права власності. Способи захисту права власності

Забезпечуючи захист відносин власності в Україні, право вирішує декілька завдань. По-перше, право забезпечує стабільність відносин власності в суспільстві, що досягається

шляхом законодавчого врегулювання відносин власності. По-друге, воно забезпечує відновлення порушених відносин власності, якщо таке трапляється, та притягнення до відповідальності осіб, винних у таких порушеннях.

Захист права власності – це низка передбачених законодавством заходів, які застосовуються у випадках порушення цього права та спрямовані на захист і відновлення відносин власності.

Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється в такі способи:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує права;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Усі перераховані вище способи можна розділити на речово-правові, зобов'язально-правові та особливі способи захисту. До речово-правових способів належать віндикаційний та негативний позови.

Віндикаційним (від лат. *vim decere* – оголошувати про застосування сили) є позов не володіючого майном власника до особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Такий позов може мати місце лише за наявності таких умов:

- необхідно, щоб власника було фактично позбавлено володіння;
- необхідно, щоб майно, що належить власникові, збереглося в натурі;
- віндикація можлива лише до індивідуально визначеного майна;
- позивач і відповідач не перебувають між собою в зобов'язальних відносинах щодо цього майна.

Негативним (від лат. *actio negatoria* – той, що заперечує) є позов власника про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права користуватися та розпоряджатися майном. Цей позов пред'являється власником за умови, що він має майно у своєму володінні, однак протиправна поведінка інших осіб перешкоджає йому здійснювати права користування та розпо-

рядження ним. Для заявлення такого позову не вимагається, щоб перешкоди до здійснення права користування та розпорядження майном були результатом винних дій відповідача чи завдавали позивачу збитків. Достатньо, щоб такі дії хоча й не позбавляли власника володіння майном, але об'єктивно порушували його права. Прикладами негаторного позову є:

- позов власника до відповідача, який без належних правових підстав використовує нерухому будівлю власника для зберігання свого майна;
- позов власника про виселення фізичних осіб з неправомірно зайнятих ними жилих приміщень;
- позов власника гаража до власника сусіднього гаража, який розмістив біля воріт його гаража будівельні матеріали, що перешкоджають виїзду його машини тощо.

5. Способи захисту авторських і суміжних прав

У сфері авторського права Закон України «Про авторське право і суміжні права» наводить перелік порушень авторських і (або) суміжних прав, який дає підстави для судового захисту цих прав.

Порушенням авторських і (або) суміжних прав вважається

вчинення дій, які порушують особисті немайнові і майнові права власників

піратство у сфері авторських і (або) суміжних прав

плагіат (оприлюднення повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором)

інші дії осіб, які не є власниками відносно об'єкту авторського права

При порушенні будь-якою особою авторських і (або) суміжних прав їх власники можуть використовувати такі способи захисту прав:

- вимагати визнання та поновлення своїх прав;
- звертатися до суду з позовом про поновлення порушених прав та припинення дій, що порушують авторські та (або) суміжні права чи створюють загрозу їх порушення;
- подавати позови про відшкодування моральної шкоди;
- подавати позови про відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником унаслідок порушення ним авторських прав, чи виплату компенсацій;
- вимагати припинення підготовчих дій до порушення авторських і (або) суміжних прав;
- брати участь в інспектуванні виробничих приміщень, складів, технологічних процесів та використовувати інші способи захисту авторських і (або) суміжних прав.

6. Строк позовної давності. Загальний строк. Спеціальні строки

Існування надійного механізму правового регулювання і захисту цивільних прав неможливе без урахування фактору часу. Виникнення, зміну чи припинення правовідносин, обов'язок вчинити дії чи можливість вдатися до засобів захисту порушеного права закон неодмінно пов'язує з певними моментами або періодами часу.

Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. **Терміном** є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Оскільки основним засобом примусового захисту порушеного цивільного права є позов, указані строки отримали назву строків «позовної давності».

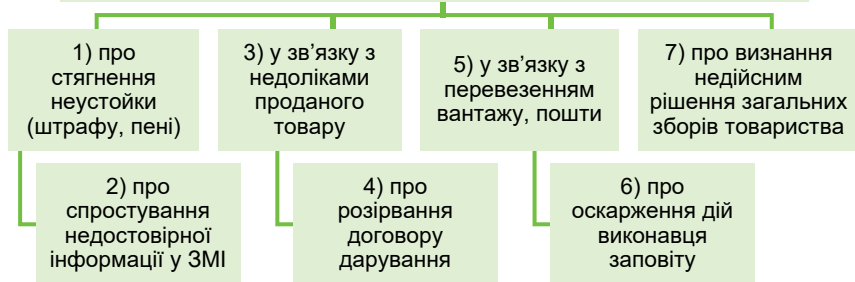

Цивільний кодекс України

Ст. 256. Поняття позовної давності. *Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.*

Сучасне цивільне законодавство передбачає два види строків позовної давності: загальний і спеціальний. *Загальний строк* позовної давності встановлюється тривалістю у три роки. Для окремих видів вимог може встановлюватися *спеціальна позовна давність*: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Спеціальна позовна давність у 1 рік застосовується до вимог

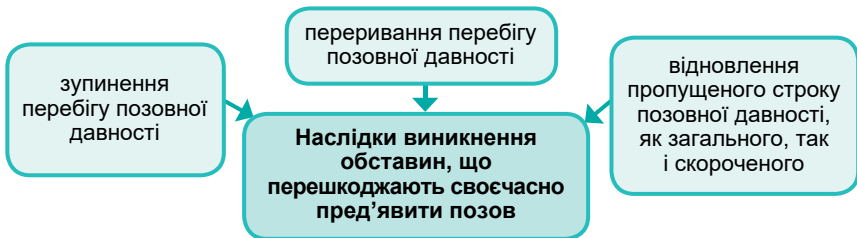
7. Перебіг строку позовної давності

Важливе значення має визначення початкового моменту перебігу позовної давності, оскільки від нього залежить і правильне обчислення строку давності, і в кінцевому підсумку – захист порушеного матеріального права.

Перебіг загальної або спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Згідно із загальним правилом після закінчення строку позовної давності особа втрачає можливість удатися до судового захисту порушеного права.

Після початку перебігу позовної давності можуть виникати обставини (юридичні факти), які або перешкоджають уповноваженій особі своєчасно пред'являти позов, або іншим способом впливають на нормальний перебіг давності.

Перебіг позовної давності *зупиняється* у разі:

- якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);
- у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, установлених законом;
- у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;
- якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

У разі виникнення зазначених обставин перебіг позовної давності зупиняється на весь час їх існування. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Крім зупинення перебіг позовної давності може бути *перерваний*. Перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Такими діями можуть бути відправлення боржником кредитору листа з проханням відстрочити стягнення боргу, часткове виконання зобов'язання тощо. За чинним законодавством переривання позовної давності допускається лише у двох випадках:

- при пред'явленні особою позову до одного з кількох боржників;
- якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Сутність переривання позовної давності полягає в тому, що при настанні зазначених вище обставин перебіг давності починається спочатку, а час, який минув до перерви, до нового строку не зараховується. Жодні інші обставини, у тому числі і зміна осіб у зобов'язанні, не впливають на перебіг позовної давності.

Цивільний кодекс України

Ст. 268. Вимоги, на які позовна давність не поширюється: 1) на вимогу, що випливає із порушення особистих немайнових прав; 2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу; 3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; 4) на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право; 5) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1412#n1412> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. 22 травня 2016 року Безсоромних М. позичив у свого товариша Безволенко Д. 73 тисячі гривень для купівлі автомобіля. Договір позики оформили в письмовій нотаріально завірєній формі, де й зазначили строк повернення боргу – 1 лютого 2017 р.

1 травня 2017 р. Безсоромних М. виплатив Безволенко Д. 3 тисячі і пообіцяв решту боргу погасити пізніше, але обіцянки не виконав.

5 травня 2017 року Безволенко Д. було зараховано до миротворчого контингенту, що перебував за кордоном у складі військ ООН у зоні бойових дій, де він служив до травня 2018 року. 26 серпня 2018 р. Безволенко Д. надіслав листа, у якому попросив повернути гроші. Безсоромних М. відповів, що поверне решту боргу до 1 січня 2020 р., але своєї обіцянки не виконав.

2 січня 2020 р. Безволенко Д. поїхав відпочивати в Карпати, де потрапив до місцевості, яку 3 січня в результаті снігопаду було відрізано від сполучення з будь-яким іншим населеним пунктом до 1 лютого, коли прочистили дороги і Безволенко Д. зміг повернутися додому 5 лютого.

6 лютого 2020 р. Безволенко Д. звернувся з позовом до суду. Під час складання позовної заяви в юридичній консультації адвокат скептично висловився про можливість повернути суму боргу через те, що строк позовної давності вже сплив.

Прорахуйте, яке рішення ухвалить суд у справі «Безволенко проти Безсоромних».

Запитання для самоперевірки

1. Які види захисту цивільних прав існують за законодавством України?
2. Що означають і чим відрізняються поняття «честь», «гідність», «ділова репутація»?
3. У яких випадках відшкодовується моральна шкода?
4. Які строки позовної давності передбачено за цивільним законодавством?
5. Назвіть випадки, на які не поширюється позовна давність.

§ 54. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ

Теоретична частина

Позов є одним з найскладніших інститутів цивільного процесуального права. Більшістю юристів він визначається як звернена через суд вимога зацікавленої особи про захист своїх порушених чи оспорюваних прав і законних інтересів. У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Суд розглядає цивільні справи в межах заявлених сторонами вимог.

Крім того, суд приймає лише ті докази, які мають значення для вирішення справ. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими та електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків.

Особливу увагу слід надавати предмету доказування. Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування.

Робота в парах

На занятті пропонується розглянути фрагмент цивільного позову, що визначає предмет доказування. Для цього можна організувати розв'язання ситуації в парах, коли кожна пара обмінюється результатами своєї роботи з іншою парою. Звертається увага на позитивні сторони розв'язування й недоліки. Загальні підсумки підбиває вчитель з групою експертів.

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6586> і розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Кравченко А. подала позов до суду про стягнення з перукарні «Комфорт» вартості вкраденої шуби, яку вона повісила у вестибюлі на вішалку (гардероб у той день не працював). Перед тим як вийти з перукарні, вона не знайшла свою річ на місці. Представник відповідача позов не визнав і стверджував, що в тому, що відбулося, винувата сама Кравченко А., яка залишила шубу без нагляду. Гардероб не працював у зв'язку з

хворобою гардеробниці, а перукарі не зобов'язані стежити за одягом відвідувачів.

Визначте предмет доказування в даній справі.

Як розподіляються обов'язки з доказування?

Чи повинна Кравченко А. доводити провину відповідача?

Ситуація 2. Довірливий С. подав позов до суду про стягнення 1 млн грн з Нахабенка С. У своїй заяві позивач указав, що разом з Нахабенком С. вони поїхали до села для закупівлі бичків на м'ясо. Зі своїх грошей Довірливий С. заплатив за бичків і перевезення їх на м'ясокомбінат 1 млн грн. Довірливий С. і Нахабенко С. планували бичків забити, а м'ясо поділити порівну. Однак усі бички залишилися у відповідача: ні м'яса, ні грошей позивач від нього не отримав. Відповідач під час судового засідання визнав факт купівлі бичків і сплати за них грошей. Не відмовлявся він і від присвоєння бичків, заявивши при цьому, що гроші, які заплатив позивач, він йому повністю повернув, що можуть підтвердити члени сім'ї Нахабенка С.

Визначте предмет доказування за справою.

Чи будуть включатися в предмет доказування визнані відповідачем факти?

Як розподіляються обов'язки з доказування в цій справі?

Ситуація 3. Мащенко А. звернулася до суду з позовом до Василенка А. про встановлення його батьківства щодо її сина, який народився в період перебування сторін у фактичних шлюбних відносинах. Мащенко А. посилалася на необхідність допитати як свідків своїх подруг – Брагіну В. і Данченко С., яким вона розповідала про своє проживання сім'єю з Василенком А. Крім того, вона заявила клопотання прийняти й прослухати в судовому засіданні запис її розмови з відповідачем, під час якої він не відмовлявся від свого батьківства щодо дитини.

Визначте предмет доказування по справі.

Яку інформацію із числа вказаних в ситуації можна використати по справі як докази?

Завдання для узагальнення

І. Виконайте тестові завдання.

1. Як називається правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин?

А Аналогія закону

В Звичай ділового обороту

Б Аналогія права

Г Договір

2. Що з перерахованого нижче не є об'єктом цивільних правовідносин?

А Певні дії, робота або послуги

В Речі (майно)

Б Процес праці

Г Особисті немайнові блага

3. Що з перерахованого нижче не є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків?

А Договори та інші правочини

Б Створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності

В Злочини

Г Завдання майнової та моральної шкоди

4. Річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її:

- А Приналежністю
 Б Складовою частиною
 В Другорядною річчю
 Г Обслуговуючою річчю

5. Позначте, який обсяг цивільної дієздатності дозволяє особі вчиняти лише дрібні побутові правочини.

- А Повна
 Б Часткова
 В Неповна
 Г Обмежена

6. Як називається правочин, що може бути визнаний судом недійсним, якщо його недійсність прямо не встановлено законом, але одна зі сторін або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність на підставах, установлених законом?

- А Нікчемний
 Б Злочинний
 В Конфліктний
 Г Оспорюваний

7. Як називається спосіб захисту цивільного права, який застосовується у випадку спору між суб'єктами щодо наявності чи відсутності правовідносин між сторонами і відповідно наявності чи відсутності цивільного права та обов'язку?

- А Визнання правочину недійсним
 Б Припинення дії, яка порушує право
 В Визнання права
 Г Примусове виконання обов'язку в натурі

8. Яка з перерахованих нижче тез НЕ є підставою набуття права власності?

- А Привласнення рухомої речі, яку залишив без догляду власник
 Б Набуття права власності на новостворене майно
 В Привласнення загальнодоступних дарів природи
 Г Набуття права власності на безхазяйну річ

9. Відповідальність за чужу вину настає:

- А У зв'язку з використанням транспортних засобів
 Б У стані необхідної оборони
 В У зв'язку з непереборною силою
 Г У випадку вини кредитора

10. Моральна шкода полягає:

- А У спростуванні недостовірної інформації
 Б У недоліках проданого товару
 В У фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з ушкодженням здоров'я
 Г У приниженні честі, гідності, а також ділової репутації
 Д У визнанні недійсним правочину, вчиненого під впливом помилки

Е У душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна

11. Установіть відповідність між обсягом дієздатності та її видами.

1. Самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб

2. Самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом

3. Самостійна участь у будь-яких цивільно-правових відносинах

4. Самостійне вчинення тільки дрібних побутових правочинів

А Часткова

В Обмежена

Д Повна

Б Неповна

Г Недієздатність

12. Установіть відповідність між об'єктами та формами власності.

1. Жилі приміщення, земельні ділянки, виробничі приміщення, речі індивідуального користування

2. Надра землі, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України

3. Єдина енергетична система та система транспорту загального користування

4. Житловий фонд, заклади освіти, культури, спорту

А Власність Українського народу

Б Державна власність

В Комунальна власність

Г Приватна власність

II. Порівняйте поняття.

- Майнова шкода – моральна шкода.
- Нікчемні правочини – оспорювані правочини.
- Правоздатність – дієздатність.

III. виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з цивільного права.

1. Звичай ділового обороту має місце, коли цивільні відносини не врегульовано Цивільним кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором та регулюються тими правовими нормами згаданого вище Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини.

2. При каузальному волевиявленні воля сторін на вчинення правочину прямо не висловлюється, але їх поведінка засвідчує їх волю до настання певних правових наслідків (наприклад, договір зберігання речі в автоматичних камерах схову).

3. Представлення – це письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами.

4. Право на честь – це особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значимості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.

5. Емфітевзис – це право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

IV. Розв'яжіть юридичну ситуацію.

Ситуація. Невгамовного В., учня професійного ліцею 14 років, було направлено районною поліклінікою для оздоровлення до санаторію «Джміль». У перший день під час денного відпочинку, коли вихователь заснув у холі, Невгамовний В. виліз через вікно першого поверху спального корпусу та вийшов з території санаторію. Блукаючи містом, він натрапив на місцевих підлітків, що грали у волейбол, і попросив пограти з ними. М'яч, який відбив Невгамовний В., полетів у бік супермаркету й вибив скло розміром 52 м².

Чи буде Невгамовний В. нести юридичну відповідальність? Якщо ні, то хто відшкодує збитки супермаркету?

§§ 55–56. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

1. Поняття зобов'язання

На основі норм зобов'язального права за допомогою певних юридичних фактів виникає зобов'язання. Давньоримські юристи визначали зобов'язання як правові окови, через які особа примушується що-небудь виконати згідно із законами римської держави.

Зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У зобов'язанні беруть участь не менше як дві особи, які іменуються його *суб'єктами*. У визначенні зобов'язання названо два суб'єкти – кредитор і боржник. Це загальне найменування сторін, в окремих видах зобов'язань вони мають спеціальні назви, наприклад замовник та підрядчик, довіритель та повірений. *Кредитор* виступає як активна сторона зобов'язання, оскільки має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. *Боржник* – це пасивний учасник зобов'язального правовідношення.

Об'єктом зобов'язальних відносин є конкретні блага, заради яких між суб'єктами виникають юридичні зв'язки. Зміст становлять певні права і обов'язки учасників. Цим зобов'язання відрізняється від неюридичних (а саме – політичних, моральних та інших) зобов'язань, що не мають підтримки держави і тому не містять прав і обов'язків.

За своєю юридичною природою зобов'язання є абсолютними, оскільки в них певним уповноваженим особам протистоїть необмежене коло осіб, які зобов'язані утримуватися від неправомірних посягань на чуже майно і не заважати уповноваженим особам здійснювати їх права.

2. Виникнення та припинення зобов'язань

Зобов'язання, як і інші правовідносини, виникають з юридичних фактів, що в зобов'язальному праві мають назву підстав виникнення зобов'язань.

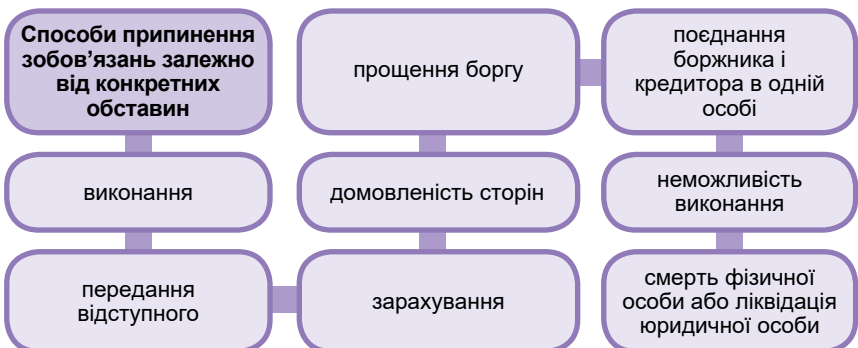
Підстави виникнення зобов'язань – це певні юридичні факти або їх сукупність, за настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язальних відносин між кредитором і боржником.

Зобов'язання виникають:

- з договорів та інших правочинів, передбачених законом, а також із правочинів, хоч і не передбачених законом, але які йому не суперечать;
- у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури та мистецтва та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- унаслідок завдання майнової та моральної шкоди іншій особі;
- унаслідок інших юридичних фактів.

Правовий зв'язок, що існує між суб'єктами зобов'язань, ніколи не може бути довічним. Виникають ситуації, коли права і обов'язки, що пов'язували учасників того чи іншого зобов'язального правовідношення, перестають існувати, і, як наслідок, правовий зв'язок між цими учасниками втрачається. За таких обставин постає питання про припинення зобов'язання, що існувало раніше.

Цивільний кодекс України передбачає досить різноманітні ситуації, коли суб'єктивні права та обов'язки, що складалі зміст відповідного зобов'язального правовідношення, припиняють існування.

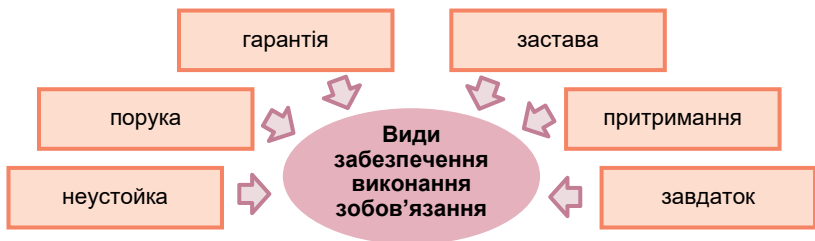
Найчастіше зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Зобов'язання припиняється за згодою сторін унаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки та порядок передання відступного встановлюються сторонами.

3. Майново-правові та зобов'язально-правові способи забезпечення зобов'язань

Зобов'язання є правовідносинами, тому вони охороняються засобами примусового характеру. Ці засоби можна поділити на дві групи.

За *майново-правовими* способами забезпечення зобов'язань інтереси кредитора задовольняються за рахунок наперед виділеного майна, наприклад у випадку застави, притримання, завдатку.

За *зобов'язально-правовими* способами забезпечення зобов'язань боржнику пред'являють зобов'язальні вимоги, а саме: неустойку, гарантію, поруку.

Неустойкою (*штрафом, пенєю*) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі.

За договором *поруки* поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за виконання ним свого обов'язку. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки

не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому обсязі, що й боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки.

За **гарантією** банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Гарантія є чинною від дня її видачі і діє протягом строку, на який її видано. За загальним правилом, її не може відкликати гарант, якщо в ній не встановлено інше. Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- сплати кредитором суми, на яку видано гарантію;
- закінчення строку дії гарантії;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією і повернення її гарантові;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредитором, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредитором боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

У силу **застави** кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Кредитор, який правомірно володіє реччю, що підлягає передачі боржникові або особі, указаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право **притримати** її в себе до виконання боржником зобов'язання.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «зобов'язання».
2. Назвіть підстави виникнення та припинення зобов'язання.
3. Які існують способи забезпечення зобов'язання?
4. Дайте визначення неустойки (поруки, гарантії, завдатку, застави, притримання тощо).

§§ 57–58. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДОГОВОРИ

1. Договір та його ознаки. Суб'єкти та об'єкти договору

Договір – найпоширеніший вид правочинів. Лише незначна кількість односторонніх правочинів не належить до договорів.

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Ознаками договору є:

- наявність вільного волевиявлення двох або більше осіб, яке має бути взаємним;
- може вчинятися всіма суб'єктами цивільного права;
- метою є настання правових наслідків;
- є обов'язковим для виконання сторонами;
- зміст може визначатися як законом, так і домовленістю сторін.

Суб'єктами договору можуть бути фізичні та юридичні особи.

Об'єктами договору є матеріальні та нематеріальні блага, послуги, що перебувають у цивільно-правовому обігу.

2. Умови дійсності договору

До зобов'язань, що виникають з договорів, застосовуються загальні положення про зобов'язання, якщо інше не передбачено законом або самим договором. Як і будь-який правочин, договір є вольовим актом, причому в цьому випадку слід казати про спільну волю сторін договору, їх спільне волевиявлення, що втілюється в договорі.

Втілення спільного волевиявлення сторін договору можливе лише за умови забезпечення свободи договору як принципу, що гарантує відсутність зовнішнього впливу на учасників договору.

Принцип свободи договору, закріплений ст. 627 ЦКУ, означає, що:

- сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог чинного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості;
- сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства та врегулювати відносини на свій розсуд;
- сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це;
- в інших випадках.

Оскільки договір є видом правочинів, більш детально про умови дійсності договорів ви можете подивитися в раніше викладеному матеріалі щодо умов дійсності правочинів. Нагадаємо лише про форму договору.

Цивільний кодекс України

Ст. 639. Форма договору. 1. Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом.

2. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі.

3. Якщо сторони домовилися укласти у письмовій формі договір, щодо якого законом не встановлена письмова форма, такий договір є укладеним з моменту його підписання сторонами.

4. Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, такий договір є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення.

3. Види договорів

Різноманітність форм та видів договорів вимагає їх певного впорядкування і, отже, класифікації, яка здійснюється за різними ознаками.

Найбільш важливими є класифікації за такими ознаками:

- за розподілом прав та обов'язків між суб'єктами:

Односторонні

- одна сторона бере на себе обов'язок вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги

Двосторонні

- правами і обов'язками наділено обидві сторони договору

Багатосторонні

- застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів

- за необхідністю компенсації дії (за наявністю вигоди):

Оплатні

мають матеріальну компенсацію дій

Безоплатні

не компенсують дії однієї сторони відповідними матеріальними діями іншої сторони

За розсудом сторін, як оплатні, так і безоплатні

іноді договори укладаються на користь обох сторін або на користь третіх осіб

- за наявністю чи відсутністю попередньої домовленості бувають основні (ті, які існують як самостійні договори) та попередні (ті, що завжди передбачають інший договір, з яким пов'язаний попередній);

- залежно від моменту виникнення прав та обов'язків сторін договори поділяються на консенсуальні (наприклад, договір купівлі-продажу, поставки) та реальні (договір позики, ренти).

Консенсуальним є договір, для вчинення якого достатньо лише досягнення сторонами згоди за всіма його істотними умовами. Реальний договір, на відміну від консенсуального, вважається вчиненим лише тоді, коли відбудеться передача речі. Деякі договори можуть бути як реальними, так і консенсуальними (наприклад, договір зберігання, дарування, позички);

- залежно від значення підстави правочину для його дійсності договори поділяються на каузальні (наприклад, договір майнового найму) та абстрактні (наприклад, вексель, оскільки відсутня пряма вказівка, на підставі чого його держатель має право вимагати сплати грошових коштів).

Договори, дійсність яких залежить від наявності конкретної підстави, є каузальними, а договори, для дійсності яких підстава не має значення, є абстрактними. Наприклад, каузальним є договір позики, оскільки правовою метою його є передача у власність позичальникові грошових коштів або інших речей. На відміну від каузальних договори, дійсність яких не залежить від їх мети, мають абстрактний характер. Абстрактні договори є дійсними за умови прямої вказівки закону на їх абстрактний характер.

Залежно від форми договору поділяються на такі, що повинні бути укладені усно, письмово або письмово з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Цивільне право розрізняє такі види договорів, як публічні, договори приєднання, договори на користь третьої особи та інші.

Цивільний кодекс України

Ст. 633. Публічним є договір, в якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортном загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом.

Ст. 634. Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стан-

дартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору.

4. Істотні умови договору. Звичайні та випадкові умови. Стадії укладення договору

Змістом договору є права і обов'язки сторін, які визначаються в умовах договору. Договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди за всіма істотними умовами. Істотними закон визначає ті умови, на внесенні яких до договору наполягає сторона договору.

Істотними умовами договору є:

- умови про предмет договору;
- умови, що визначено законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду;
- умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Договір укладається шляхом:

Оферта адресується конкретній особі і має вказівки на всі основні умови договору. Пропозицію може зробити кожна зі сторін майбутнього договору. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною. Якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказано в пропозиції укласти договір або не встановлено законом. Оферта та акцепт є **стадіями укладення договору**.

пропозиції однієї
сторони укласти
договір (**оферти**)

прийняття пропозиції
(**акцепту**) іншою
стороною

Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії.

Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації.

Поряд з істотними умовами договорів цивільно-правова доктрина також розрізняє звичайні та випадкові умови.

Звичайними є ті умови договору, що базуються на диспозитивних нормах або звичаях. Їх внесення до тексту договору не є обов'язковим, їх наявність чи відсутність не впливає на факт укладення договору, вони не потребують окремого погодження, однак стають обов'язковими для сторін через сам факт укладення договору. Такими умовами можуть бути, наприклад, умови щодо порядку розгляду спорів – за відсутності такої домовленості в договорі це питання буде вирішуватися відповідно до загальних норм права.

Випадковими вважаються ті умови договору, які хоча і не мають значення для укладення договору, але набувають юридичного значення лише в разі їх включення в самий договір (на противагу звичайним умовам, що стають обов'язковими через сам факт укладення договору).

Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором чи законом. Договір може бути змінено або розірвано на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною, але лише за рішенням суду.

5. Характеристика окремих видів договору

Найбільш поширеною класифікацією договорів є класифікація останніх за змістом. Такими договірними зобов'язаннями є:

- договір *купівлі-продажу*, за яким одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму;
- договір *міни* (бартеру), за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар;
- договір *дарування*, за яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність;
- договір *ренти*;
- договір *довічного утримання (догляд)*;
- договір *позики*;
- договір *підряду*;
- договір *найму*;
- договір *доручення*;
- договір *комісії* та інші договори (позичка, підряд, послуги, перевезення, зберігання, страхування, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг тощо).

Одним з найбільш розповсюджених договорів, що укладаються як фізичними, так і юридичними особами, є *договір*

купівлі-продажу. Цей договір є відплатним, двостороннім, може бути як реальним (коли передача товару продавцем є підставою для укладення договору купівлі-продажу), так і консенсуальним (коли сторони досягли домовленості між собою стосовно істотних умов договору і продавець зобов'язується передати покупцеві товар). Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець.

Істотною умовою договору купівлі-продажу є предмет, а договору про продаж товару в кредит з умовою про розстрочення платежу – ціна товару, порядок, строки і розміри платежів. Предметом договору купівлі-продажу можуть бути: речі, як рухомі (індивідуально визначені чи визначені родовими ознаками), так і нерухомі; відчужувані майнові права – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, право вимоги та інше. Будь-які відступлення майнових прав (цесія) є продажем цих прав, але договір купівлі-продажу в цьому випадку відіграє другорядну роль.

Важливими при визначенні предмета договору є не лише визначення виду майна, а й інші характеристики (кількість, асортимент, якість, строк придатності, комплектність, упаковка товару).

Продавець зобов'язаний передати товар покупцеві у строк, установлений договором купівлі-продажу. Якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару, продавець зобов'язаний до передання зберігати товар, не допускаючи його погіршення. Необхідні для цього витрати покупець зобов'язаний відшкодувати продавцеві.

Форма договору купівлі-продажу визначається відповідно до вимог ЦКУ щодо форми правочину. ЦК України встановлює вичерпний перелік майна, договір купівлі-продажу якого укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Це стосується насамперед нерухомого майна, тобто об'єктів, розташованих на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Договір позики є реальним, тобто його укладення прямо пов'язується законом з моментом передання позичальнику грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками. Крім досягнення сторонами згоди за істотними умовами договору в належній формі, потрібно також фактичне передання предмета позики позичальнику. Відповідно до цього умови договору позики, за якими позикодавець зобов'язується надати позичальнику позику, не мають юридичного значення, а позикодавець не може бути примушений на їх підставі до надання позики або притягнений до відповідальності за ненадання позики позичальнику. Договір позики є одностороннім тому, що за умови реальності цього договору позикодавець має тільки право вимагати повернення пред-

мета позики та сплати відсотків у відплатному договорі, а в позичальника є тільки обов'язок повернути позикодавцю все отримане за договором та сплатити відсотки, якщо договір позики відплатний. Договір позики може бути відплатний або безвідплатний. Каузою (метою) договору позики для позичальника є набуття ним права власності на грошові кошти або інші речі позикодавця, визначені родовими ознаками.

Договір позики укладається в письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, – незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей.

Позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання відсотків встановлюються договором. Якщо договором не встановлено розмір процентів, їхній розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. Договір може встановлювати сплату позичальником процентів: періодично (наприклад, кожного місяця, кварталу); одноразово (наприклад, разом з поверненням суми позики) або згідно з певним графіком. Якщо строк сплати процентів договором не встановлено, проценти мають сплачуватися позичальником щомісячно до дня повернення позики.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran4902#n4902> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянин Немарнотратенко В. уклав письмовий договір позики з громадянином Вибагливим Р. на суму 500 гривень, за яким Немарнотратенко В. зобов'язувався повернути борг через один рік. У день закінчення строку договору позики Немарнотратенко В. поштовим переказом повернув гроші. Однак позикодавець Вибагливий Р. не погодився із цією сумою боргу та зажадав повернення суми з урахуванням процентів на рівні облікової ставки Національного банку України. Позичальник з такою вимогою не погодився.

Визначте поняття договору позики та надайте його правову характеристику. У яких випадках договір позики завжди є безвідсотковим? Дайте правовий аналіз ситуації.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «договір».
2. За якими суттєвими ознаками можна класифікувати договори?

3. Які існують види договору залежно від моменту виникнення прав та обов'язків сторін?
4. Які умови договору визнаються істотними?
5. Які існують стадії укладення договору?
6. Дайте характеристику найбільш поширеним у цивільному обігу договорам.

§ 59. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

1. Захист прав споживачів. Споживач. Виробник. Виконавець. Продавець

Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відносини між споживачами товарів (робіт, послуг) і виробниками, виконавцями, продавцями в умовах різних форм власності, установлює права споживачів та визначає механізм реалізації державного захисту їх прав. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

Споживач – це фізична особа, яка придбала, замовила, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Продавець – це суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації.

Виробник – це суб'єкт господарювання, який: виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та (або) на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку.

Виконавець – це суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

2. Права споживачів

Споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб мають право на:

- державний захист своїх прав;
- належну якість продукції та обслуговування;
- безпеку товарів (робіт, послуг);
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, завданої небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією;

- звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Державний захист прав споживачів здійснюється через забезпечення громадянам захисту їх інтересів як споживачів, держава надає можливість вільного вибору товарів (робіт, послуг), набуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання товарів (робіт, послуг) відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

Захист прав споживачів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, місцеві державні адміністрації, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування згідно із законом, а також суди.

Закон України «Про захист прав споживачів»

Ст. 8. У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків споживач, в порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, в порядку та у строки, що встановлені законодавством і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника:

- 1) розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 2) вимагати заміни товару на такий же товар або аналогічний, з числа наявних у продавця...

За наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірці якості – протягом 14 днів або за домовленістю сторін. Під час заміни товару з недоліками на товар аналогічної марки належної якості, ціна на який змінилася, перерахунок вартості не провадиться.

У разі придбання споживачем продовольчих товарів неналежної якості продавець зобов'язаний замінити їх на товари належної якості або повернути споживачеві сплачені ним гроші, якщо недоліки виявлено в межах строку придатності.

При пред'явленні споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару вони повинні бути усунуті протягом 14 днів з дати її пред'явлення або за згодою сторін в інший строк. На письмову вимогу споживача на час ремонту йому надається (з доставкою) товар аналогічної марки.

За кожен день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної марки та за кожен день затримки усунення недоліків понад установлений строк споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі одного відсотка вартості товару.

Споживач має право на те, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну.

Шкода, завдана життю, здоров'ю або майну споживача дефектною продукцією або продукцією неналежної якості, підлягає відшкодуванню в повному обсязі, якщо законом не передбачено більш високої міри відповідальності. Право вимагати *відшкодування завданої шкоди* визнається за кожним потерпілим споживачем. Таке право зберігається протягом встановленого строку служби, а якщо такий не встановлено – протягом десяти років з дати введення в обіг такої продукції її виробником.

3. Обов'язки продавців (виробників, виконавців)

Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві товар (роботу, послугу), який за якістю відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар (роботу, послугу), що надає продавець (виробник, виконавець). На товари, що завозяться на територію України, повинен бути передбачений чинним законодавством документ, який підтверджує їх належну якість.

Виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити можливість використовувати товар (результати виконаної роботи) за призначенням протягом терміну його служби, передбаченого нормативним документом або встановленого ним за домовленістю із споживачем, а в разі відсутності таких термінів – протягом 10 років. Виробник зобов'язаний забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт товару, а також випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідних обсягах і асортименті запасних частин протягом усього терміну його виробництва, а після зняття з виробництва – протягом терміну служби, у разі відсутності такого терміну – протягом 10 років.

Відповідальність, яка покладається на виробника (виконавця) відповідно до положень цього Закону, не залежить від дій або бездіяльності інших осіб, які мають відношення до шкоди, що завдана дефектною продукцією або продукцією неналежної якості.

Виробник (виконавець, продавець) звільняється від відповідальності, якщо доведе, що: 1) шкоду завдано з вини самого споживача внаслідок порушення ним установлених правил використання, зберігання чи транспортування продукції або дії непереборної сили; 2) не вводив продукцію в обіг; 3) дефект у продукції виник внаслідок додержання виробником вимог законодавства або виконання обов'язкових для нього приписів органів державної влади.

4. Строк придатності товару

На товари (наслідки робіт), використання яких понад визначений строк є небезпечним для життя, здоров'я споживача, навколишнього природного середовища або може завдати шкоди майну споживача, установлюється строк служби (строк придатності).

 Строк (термін) придатності – це строк (термін), визначений нормативно-правовими актами, умовами договору, протягом якого в разі додержання відповідних умов зберігання та (або) експлуатації чи споживання продукції її якісні показники й показники безпеки повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів та умовам договору.

 Строк служби – це календарний строк використання продукції за призначенням, починаючи від введення в обіг чи після ремонту, протягом якого виробник (виконавець) гарантує її безпеку та несе відповідальність за істотні недоліки, що виникли з його вини.

Виробник (виконавець, продавець) повинен попереджати споживача про встановлений строк служби (строк придатності) товару, обов'язкові умови його використання та можливі наслідки в разі їх невиконання, а також про необхідні дії після закінчення цього строку.

Строк придатності обчислюється починаючи від дати виготовлення, яка також зазначається на етикетці або в інших документах. Продаж товарів, на яких строк придатності не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, а також товарів, строк придатності яких минув, забороняється. Важливою характеристикою якісного товару є наявність гарантійного строку.

 Гарантійний строк – це строк, протягом якого виробник (продавець, виконавець або будь-яка третя особа) бере на себе зобов'язання про здійснення безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції у зв'язку з уведенням її в обіг.

Гарантійний строк зазначається в паспорті на продукцію або на етикетці чи в будь-якому іншому документі, що додається до продукції.

Стосовно продукції, на яку гарантійні строки або строк придатності не встановлено, споживач має право пред'явити продавцю (виробнику, виконавцю) відповідні вимоги, якщо недоліки було виявлено протягом двох років, а стосовно об'єкта будівництва – не пізніше десяти років від дня передачі їх споживачеві.

При виконанні гарантійного ремонту гарантійний строк збільшується на час перебування продукції в ремонті. Зазначений час обчислюється від дня, коли споживач звернувся з вимогою про усунення недоліків. При обміні товару його гарантійний строк обчислюється заново від дня обміну.

Гарантійне зобов'язання не припиняється в разі неможливості виконати таке зобов'язання з причини відсутності необхідних для його виконання матеріалів, комплектуючих або запасних частин.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/paran687#p687> і розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Громадянин Бувалий С. придбав холодильник. Коли робітники сервісної служби супермаркету встановили холодильник, він пропрацював дві години й став замість замороження продуктів їх нагрівати. Бувалий С. визвав сервісну службу, яка забрала холодильник на ремонт. Крім того, він у письмовій формі став вимагати, щоб на час ремонту холодильника йому було надано для користування товар відповідної марки. Адміністрація супермаркету відповіла відмовою. Споживач подав до суду позов з вимогами надати товар відповідної якості й виплатити неустойку за кожен день затримки.

У кого кращі судові перспективи?

Ситуація 2. Громадянин Прониренко С. купив у супермаркеті електроніки пральну машину. Одразу ж встановив її та ввів в експлуатацію. Через 20 днів він вирішив, що білий колір машини не відповідатиме новому дизайну ванної кімнати, де встановили пральну машину, і потрібна модель червоного кольору. Звернувшись до супермаркету з вимогою замінити пральну машину на машину червоного кольору, Прониренко С. отримав відмову. Наступного дня він підготував позов до суду про порушення його споживчих прав.

У якій зі сторін судового процесу кращі судові перспективи? Дайте юридичний аналіз ситуації.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять «споживач», «виробник», «виконавець», «продавець».
2. Які права споживачів гарантуються відповідним Законом України?
3. Які вимоги висуває законодавець до виробника щодо строку придатності товару?

§§ 60–61. ОСНОВИ СПАДКОВОГО ПРАВА

1. Спадкове право. Спадкодавець. Спадкоємець. Спадщина

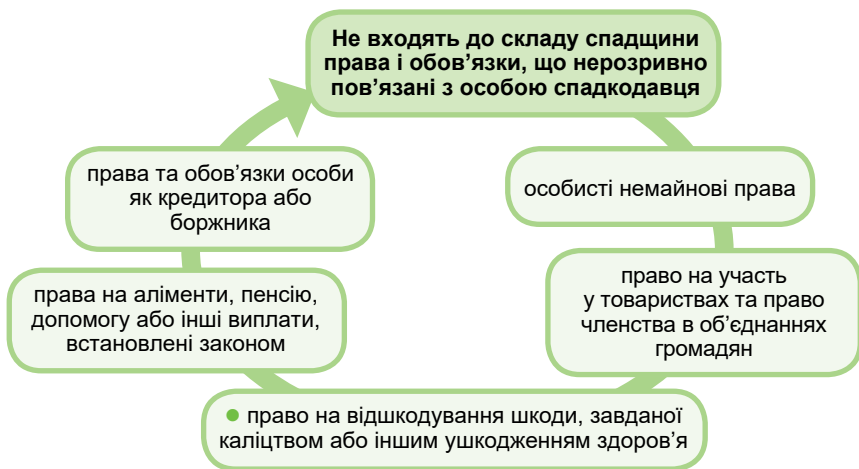

Спадкове право – це один з інститутів цивільного права, що являє собою систему правових норм, які визначають умови та порядок переходу власності особи після її смерті до інших осіб.

Цивільний кодекс України

Ст. 1216. Поняття спадкування. Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Визначення спадкування одночасно розкриває сутність понять «спадщина», «спадкодавець» та «спадкоємець». У законі закріплюється традиційний для цивільного права підхід, згідно з яким до складу спадщини належать усі права та обов'язки спадкодавця. Їх перехід до спадкоємця здійснюється у порядку правонаступництва. Спадкоємець спадкує всі права та обов'язки спадкодавця, за винятком тих, які за своєю природою не можуть бути передані іншій особі. Спадкоємець не може частково прийняти спадщину або частково відмовитися від неї.

Не мають права на спадкування особи:

1) і за законом, і за заповітом:

- які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя;
- які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт;

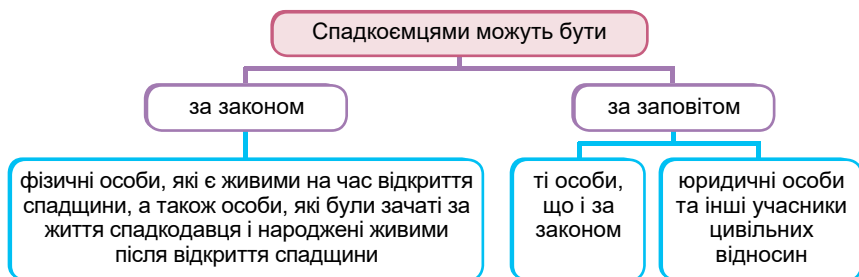
2) за законом:

- батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав;

- батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо цю обставину встановлено судом;
- одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

2. Відкриття спадщини

Склад спадщини (обсяг прав та обов'язків спадкоємців), коло спадкоємців, виникнення права на спадкування та деякі інші важливі моменти пов'язані з часом відкриття спадщини. Таким чином, точне визначення моменту смерті спадкодавця має важливе значення.

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. *Часом* відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

У деяких випадках спадщина відкривається щодо двох осіб, які мають право спадкувати один після одного (*комористів*). Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. При цьому конкретна година смерті кожної особи значення не має. Якщо подружжя загинуло внаслідок автомобільної аварії протягом однієї доби, але з певним проміжком у часі, спадщина відкривається одночасно. Унаслідок цього той з подружжя, який помер першим, не стає спадкодавцем другого, і, навпаки, той з подружжя, який помер останнім, не набуває прав на спадкування майна. Якби особи померли один після одного навіть з невеликим розривом у часі, але протягом різних днів, спадщина відкривалася б на загальних підставах, і особа, яка померла останньою, вважалася б померлою після відкриття спадщини.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з них.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме,

місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

3. Спадкування за законом

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, право на спадкування за законом мають особи-спадкоємці почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

У чинному законодавстві існує поняття «спадкування за правом представлення»:

- онуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини;
- прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;
- інші особи, визначені ЦКУ.

Черги спадкування

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, той з подружжя, який його пережив, та батьки

У другу чергу право на спадкування мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення. Право спадкування одержують також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї

4. Спадкування за заповітом. Умови дійсності заповіту

Кожна дієздатна особа може за життя визначити долю належного їй майна на випадок смерті. Таке розпорядження, зроблене у встановленій законом формі, називається заповітом.

Заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Право на спадкування мають особи, визначені в заповіті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Це право здійснюється особисто й не допускається вчинення його через представника.

Заповіт повинен бути оформленим належним чином:

- заповіт складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення;
- якщо особа не може особисто підписати заповіт у зв'язку з хворобою або фізичною вадою, за її дорученням текст підписує інша особа;
- підпис останньої на тексті заповіту засвідчує нотаріус або посадова особа, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких документ не може підписати особа, яка його вчиняє.

Нотаріус посвідчує заповіт, що написав заповідач власноруч або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Також нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою технічних засобів. Тоді заповіт має бути вголос прочитаний і підписаний заповідачем.

Недотримання вимог до заповіту робить його недійсним.

Заповіт, який посвідчує нотаріус без ознайомлення з його змістом, називається **секретним**. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача. Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

Одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус признає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації. У присутності зацікавлених осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст.

Якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може посвідчити уповноважена на це посадова, службова особа відповідного органу місцевого самоврядування.

Заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу із числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування. Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Цивільний кодекс України

Ст. 1241. Право на обов'язкову частку у спадщині.

Неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця,

непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яку призначено в заповіті, **наявністю певної умови**, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Умова, визначена в заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Якщо визначена в заповіті умова суперечить закону або моральним засадам суспільства, то вона є нікчемною. Особа, призначена в заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї або якщо настання умови від неї не залежало.

Цивільний кодекс України визначає **заповіт подружжя**. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті. За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя.

5. Прийняття спадщини. Спадкова трансмісія

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Прийняття спадщини з умовою чи із застереженням не допускається. Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шести місяців він не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільну дієздатність якої обмежено, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, установлених Цивільним кодексом України.

Цивільний кодекс України

Ст. 1273. Право на відмову від прийняття спадщини.

1. Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого Цивільним кодексом. Заява про відмову від прийняття

спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини.

2. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування.

3. Неповнолітня особа віком від 14 до 18 років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування.

4. Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори **заяву про прийняття спадщини**. Вона подається особисто. Особа, що досягла 14 років, має право подати заяву без згоди своїх батьків або піклувальника. Від імені малолітньої, недієздатної особи заяву про прийняття спадщини подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Строки для прийняття спадщини	
у шість місяців	для прийняття спадщини встановлюється строк у 6 місяців, який починається із часу відкриття спадщини
у три місяці	з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття встановлюється строк у 3 місяці
подовження до трьох місяців	якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців

Потрібно пам'ятати, якщо спадкоємець протягом строку, встановленого Цивільним кодексом України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Суд може визначити додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини, за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини.

Існують випадки, коли спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, тоді право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців. Це явище цивілістика називає

спадковою трансмісією. Право на прийняття спадщини в цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину **відумерлою** за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року із часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Якщо у складі спадщини є нерухоме майно, то спадкоємець зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину.

Частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі. Спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині, яка їм належить.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran5882#n5882> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Після смерті громадянина Безрозсудного П., у якого залишилася вагітна дружина; два сини 7 та 19 років від першого шлюбу; брат 56 років, що перебував на його утриманні, оскільки був інвалідом; 91-річний батько та теща 77 років, з'ясувалося, що все майно він обіцяв шкільному товаришеві, але заповіту не залишив.

Визначте коло спадкоємців. Як зміниться ситуація, якщо з'ясується, що заповіт на шкільного товариша все ж таки існує?

Запитання для самоперевірки

1. Хто такі спадкодавець і спадкоємець?
2. Які особи не мають права стати спадкоємцями?
3. Які види спадкування існують за законодавством України?
4. Скільки черг спадкування за законом виділяє Цивільний кодекс України?
5. Перелічіть умови дійсності заповіту.

§ 62. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

Сучасне українське право споживача передбачає набуття компетентностей громадянами/громадянками з питань захисту їх споживацьких прав як ефективного превентивного попередження порушення їх законних прав і інтересів. При цьому вважається недостатнім навчити споживачів лише правовим нормам. Мова йде про формування відповідного мислення, яке трансформується у спосіб дій на ринку, цілісного світогляду особистості, зорієнтованої на життя в умовах ринкової економіки.

Це практичне заняття пропонується у формі інтелектуальної гри «Успішний споживач». В основу гри покладено принцип змагання команд на краще знання основ споживацького права. На попередньому уроці клас розподіляється на три групи. Групи ознайомлюються:

- 1) з основами Закону України «Про захист прав споживача»;
- 2) з нормами, що регулюють ринок послуг: побутовими та житлово-комунальними («Правила побутового обслуговування населення» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-99-n#o11> та Закон України «Про житлово-комунальні послуги» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>); туризм (Закон України «Про туризм» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>);
- 3) із Законом України «Про рекламу» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>.

Перед уроком учитель готує таблицю, яка буде заповнюватися різнокольоровими стікерами тих команд, які надали правильну відповідь. Команди відповідають по черзі, на формулювання відповіді дається до 30 секунд. Якщо команда не дає відповіді, відповідає наступна команда. Перемагає та команда, яка дала найбільшу кількість правильних відповідей.

№	Успішні споживачі		
1			
2			
...			
10			
Тема	Права споживачів	Послуги	Реклама

I. Закон України «Про захист прав споживача»

1. Який Закон регулює права споживачів?
2. Як називається особа, що реалізує товари безпосередньо споживачу по договору купівлі-продажу?
3. Яке з прав споживача передбачає недопустимість ризику, пов'язаного з завданням шкоди життю, здоров'ю, майну споживача, шкоди навколишньому середовищу при звичайних умовах транспортування, збереження, використання та утилізації товару або результату виконаної роботи?
4. Як називається продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів і послуг?
5. Якщо нудьгуючий продавець говорить, що він не знає, чим один мобільний телефон відрізняється від іншого, яке з прав споживача він порушує?
6. З якого моменту визначається гарантійний строк і строк служби товару?
7. У який строк продавець (виробник) зобов'язаний надати на період ремонту аналогічний товар тривалого користування?

8. Яку санкцію передбачено за порушення продавцем (виробником) строків усунення недоліків товарів?
9. Які права має споживач, якщо він придбав товар неналежної якості?
10. Протягом якого строку продавець (виконавець) зобов'язаний замінити товар неналежної якості на новий товар?

II. Послуги: побутові, житлово-комунальні та туристичні

1. У якій формі оформляється договір про надання послуг (виконання роботи)?
2. Хто визначає вартість послуги в договорі?
3. У які строки виконавець зобов'язаний надати послугу?
4. Які обов'язки виконавця при видачі відремонтованої побутової радіоелектронної апаратури, побутових машин і приборів?
5. Які відносини регулює Закон України «Про житлово-комунальні послуги»?
6. Який розрахунковий період для оплати комунальних послуг?
7. Що таке туристичний продукт?
8. Як називається документ, який підтверджує факт передачі туристичного продукту?
9. Який максимальний розмір суми, яку виплачує туроператор або турагент як погашення збитків при розірванні договору?
10. Який строк подачі претензії щодо якості туристичного продукту?

III. Закон України «Про рекламу»

1. Як ви розумієте поняття «прихована реклама»?
2. Як називається спростування неналежної реклами, що розповсюджується з метою усунення викликаних нею наслідків?
3. Які дані треба вказувати в рекламі, яка для діяльності потребує ліцензування?
4. Яку відповідальність можуть понести особи, винні в порушенні законодавства про рекламу?
5. Які існують види реклами?
6. Як називається реклама, що дискредитує юридичних і фізичних осіб, що не користуються товарами, які рекламуються?
7. Як називається реклама, що містить інформацію, яка порушує загальноприйняті норми гуманності та моралі?
8. Під час транслявання програм для дітей з якою періодичністю вони можуть перериватися на рекламу?
9. Як часто реклама може переривати радіо- і телепрограми, тривалість трансляції яких складає від 15 до 60 хвилин?
10. Які види реклами забороняє законодавство України (два-три приклади)?

§ 63. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Робота у групах

На першому організаційному етапі учні об'єднуються в чотири групи. Кожна група отримує для розв'язання одну ситуацію.

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5687> для аналізу ситуації.

Прочитайте текст ситуації, виконайте завдання, зробивши за необхідності потрібні записи, схеми на фліпчарті, підготуйтеся до усного виступу та аргументації своєї думки в загальному колі.

Ситуація 1. У 2018 р. в N-ський міський суд звернувся представник позивача з позовом про встановлення строку для прийняття спадщини. Позиція позивача була така. Після смерті батька відкрилася спадщина на майно, а саме квартиру. Позивач відклав процедуру прийняття спадщини, оскільки проходив обстеження та тривале лікування в результаті психоневрологічного захворювання, яке він отримав під час проходження військової служби. Крім того, позивач не мав фінансової можливості звернутися до нотаріуса. Коли позивач звернувся в нотаріальну контору, йому було відмовлено у зв'язку з пропуском строку прийняття спадщини.

Донька спадкодавця, яка прийняла спадщину батька, на судовому засіданні пояснила, що позивач знав про смерть батька, II групу інвалідності отримав ще в 2015 р., а на стаціонарному лікуванні перебував не 6 місяців поспіль, а лікувався періодично.

Донька спадкодавця заперечувала проти позову і зазначила, що із спадкодавцем на час відкриття спадщини проживала в одній квартирі, доглядала за батьком у зв'язку з його хворобою. Також вона додала, що телефонувала позивачу щодо строків прийняття спадщини. На її думку, позивач пропустив строк без поважних причин.

Дайте правовий аналіз ситуації.

Яке рішення, на вашу думку, ухвалить суд? Аргументуйте відповідь, спираючись на норми цивільного законодавства.

Ситуація 2. У громадянина України Дергачова О., що проживав у м. Курахове Донецької області, у 2017 р. помер батько у м. Бойківське (колиш Тельманове), що знаходиться на тимчасово окупованій території Донецької області. Оскільки Дергачов О. є державним службовцем, він не міг перетнути лінію розмежування. Тому Дергачов О. пропустив строк прийняття спадщини.

Проаналізуйте ситуацію.

Надайте юридичну консультацію Дергачову О. щодо його дій у випадку пропуску строку прийняття спадщини.

Ситуація 3. Після смерті в 2018 р. Нестабільного З. залишилося таке майно: будинок, предмети домашньої обстановки та вжитку, легковий автомобіль «Вольво», гараж, садовий будинок і земельна ділянка в садовому товаристві, грошовий вклад в «N-банку», який за заповітом Нестабільного З. повинен відійти приватній академії. Після відкриття спадщини встановили, що в 2011 р. Нестабільний З. склав заповіт на користь сусіда Ващенко А. Проте через три роки Нестабільний З. склав новий заповіт, згідно з яким все його майно після його смерті мало перейти до друга дитинства Старченка Б. Через декілька місяців Нестабільний З. склав наступний заповіт, яким відмінив заповіт, складений у 2011 р., та заповідав кошти на рахунку в банку приватній академії. На спадщину Нестабільного З. претендують: донька Нестабільного З., його неповнолітній онук, батько якого (молодший син Нестабільного З.) помер до відкриття спадщини, Старченко Б. та приватна академія.

Дайте правовий аналіз ситуації.

Хто успадкує майно Нестабільного З. і в яких долях?

Ситуація 4. Швидкісний Максим і його дружина Глафіра потрапили в автомобільну катастрофу. Максим помер в той самий день, Глафіра – наступного дня в лікарні. Ніякого цінного майна, щодо якого могла б виникнути суперечка спадкоємців, у них не лишилося, крім будинку, що належав Швидкісному М. (вартістю 200 тис. грн) та автомобіля (його оцінили після аварії в 150 тис. грн), який подарували Глафірі її батьки за рік до аварії. При оформленні спадщини в нотаріальній конторі з'ясувалося, що Швидкісний М. залишив заповіт на все своє майно на користь сина від першого шлюбу Станіслава. Спільну з Глафірою неповнолітню (14 років) доньку Ольгу він позбавив права спадкування, а ще про одного неповнолітнього (5 років) сина – Петра – у заповіті мова не йшла. У Глафіри із спадкоємців залишилися діти Анастасія (19 років) і Василь (17 років) від першого шлюбу та її батько (78 років).

Дайте правовий аналіз ситуації.

Чи переходить право на обов'язкову долю за спадковою трансмісією іншій особі?

Хто із спадкоємців і яку частину спадщини отримає?

Завдання для узагальнення

І. Виконайте тестові завдання.

1. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття:

А Оферта   **Б** Акцепт   **В** Консенсус   **Г** Домовленість

2. Договір, у якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, готельне обслуговування):

А Реальний договір
Б Договір на користь третьої особи
В Договір приєднання
Г Публічний договір

3. Залежно від значення підстави договору для його чинності, договори поділяють на:

А Односторонні, двосторонні, багатосторонні
Б Реальні, консенсуальні
В Абстрактні, каузальні
Г Еквівалентні, алеаторні

4. До якої черги спадкоємців за законом будуть належати племінник, племінниця спадкодавця за правом представлення?

А До першої черги   **В** До третьої черги
Б До другої черги   **Г** До п'ятої черги

5. Яке поняття характеризується як погоджена дія двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків?

А Домовленість   **Б** Угода   **В** Правочин   **Г** Договір

6. Договір, за яким одна сторона передає другій стороні (платникові) у власність майно, а платник взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві певну грошову суму, називається:

- А** Оренда   **В** Факторинг
Б Найм   **Г** Рента

7. Позначте суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

- А** Споживач   **В** Виконавець
Б Виробник   **Г** Продавець

8. Як називається недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та (або) юридичних осіб у порядку, установленому Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин?

- А** Апеляційний суд   **В** Примирна комісія
Б Арбітражний суд   **Г** Третейський суд

9. Який вид цивільної відповідальності несуть батьки неповнолітньої особи в разі відсутності в цієї неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування шкоди, яку вона завдала?

- А** Субсидіарну   **В** Дольову
Б Солідарну   **Г** Абсолютну

10. Які види провадження в цивільних справах існують за законодавством України?

- А** Третейське   **В** Арбітражне   **Д** Примірне
Б Позовне   **Г** Наказне   **Е** Окреме

11. Установіть відповідність між визначенням виду забезпечення виконання зобов'язання та поняттям:

1. Грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання

2. Гарантування банком, іншою фінансовою установою, страховою організацією перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку

3. Грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання

4. Утримання кредитором речі (майна), що підлягає передачі боржникові, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторіві пов'язаних з нею витрат, до виконання боржником зобов'язання

- А** Гарантія   **Г** Завдаток
Б Поруча   **Д** Притримання
В Неустойка

12. Розташуйте в логічній послідовності черги спадкоємців за законом, починаючи з першої:

- А** Рідні дядько та тітка спадкодавця

Б Рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері

В Інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення

Г Діти спадкодавця, той з подружжя, який його пережив, та батьки

Д Особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини

II. Порівняйте поняття.

- Правочин – договір.
- Спадкування за законом – спадкування за заповітом.
- Штраф – пеня.
- Загальний – спеціальний строк позовної давності.

III. виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з цивільно-права та цивільного судочинства.

1. Зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (принципал) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (бенефіціара) певну дію (передати майно, виконати роботу), а бенефіціар має право вимагати від принципала виконання його обов'язку.

2. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

3. При пред'явленні споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару вони повинні бути усунуті протягом 35 днів з дати її пред'явлення або за згодою сторін в інший строк.

4. Для прийняття спадщини встановлюється строк у три місяці, який починається із часу відкриття спадщини.

5. Справи окремого провадження полягають у спрощеній процедурі розгляду низки матеріально-правових вимог кредитора до боржника, які базуються на беззаперечних документах.

IV. Розв'яжіть ситуації.

А. Проаналізуйте вказані правочини та визначте можливість їх визнання недійсними. Перейдіть за кодом чи посиланням на ст. 215–235 Цивільного кодексу України <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1219#n1219> і розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Громадянин Невігласний А., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, продав ноутбук за низькою ціною. Його дружина вимагає від покупця – громадянина Корисливого К. повернути річ. Громадянин Корисливий К. не бажає повертати ноутбук, тому що вважає це придбання дуже вдалим для себе.

Ситуація 2. Громадянин Вправний Г., який працював майстром в автосервісі, усвідомлюючи, що ремонт автомобіля громадянина Довірливого Є. не потребує великих затрат і зусиль, переконав Довірливого Є. в зворотному. Коли Довірливий Є. сказав, що в нього зараз складна ситуація з його бізнесом і він не має таких грошей на ремонт автомобіля, Вправний Г. запропонував на дуже невігідних

умовах продати йому автомобіль. Громадянин Довірливий Є., якому були потрібні гроші, погодився продати автомобіль на таких умовах.

Ситуація 3. Громадянин Хворобливий С., якого визнано судом недієздатним, купив у магазині телевізор. Його опікун звернувся до магазину з вимогою повернути гроші.

Ситуація 4. Громадянка Нечитайло М. купила будинок у громадянина Грамотного Я. Після передачі грошей за будинок у розмірі 15 тис. грн вона отримала розписку від громадянина Грамотного Я., у якій було зазначено сплачену суму, стояв особистий підпис Грамотного Я. і дата, коли відбувся правочин. Через два тижні Грамотний Я. подав до суду позов повернути з незаконного володіння Нечитайло М. його будинок.

Ситуація 5. 15-річний Моторний А. купив мотоцикл за особисті кошти, що були зароблені на кінозйомках. Батьки звернулися до суду з вимогою визнати правочин недійсним.

Б. Укажіть загальні вимоги до форми заповіту. Хто має право на посвідчення заповіту? Як здійснюється охорона спадкового майна до прийняття спадщини спадкоємцями? Дайте правову оцінку ситуації. При виконанні роботи ви можете користуватися статтями Цивільного кодексу України (глави 84–87).

Ситуація. Громадянин Скоробагатий М. звернувся до виконавчого комітету сільської ради із заповітом та копією свідоцтва про смерть свого батька. Заповіт завірив головний лікар обласної лікарні, у якій помер батько Скоробагатого М. Батько заповідав своєму синові дачу, яка розташована на території цієї ради. Скоробагатий М. клопоче про забезпечення охорони спадкового майна до прийняття ним спадщини. Голова сільської ради відмовив у задоволенні прохання громадянина, мотивуючи відмову тим, що заповіт оформлено неналежним чином. Крім того, забезпечення охорони спадкового майна не є повноваженням сільської ради.

Тема 7. Господарське право України

Ubi emolumentum, ibi onus.
Де зиск, там і тягар.
Латинський крилатий вислів

§ 64. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Предмет господарського права

Господарське право є самостійною галуззю права, що являє собою систему норм, які походять як від держави, так і від самих учасників відносин у сфері господарювання, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на відносини, що виникають між суб'єктами господарського права під час організації та здійснення господарської діяльності.

Предметом господарсько-правового регулювання є відносини, що виникають у сфері господарювання і на які спрямовано регулюючий вплив господарського права:

- господарські правовідносини виникають у зв'язку з організацією та безпосереднім здійсненням господарської діяльності. Організація господарської діяльності – це система заходів, спрямованих на раціональне поєднання всіх елементів господарської системи: економіки країни, господарської системи певного регіону, суб'єкта господарювання. Будь-яка господарська система складається з елементів: суб'єкти (суб'єкти господарювання, органи управління та контролю, споживачі); матеріальні ресурси, необхідні для функціонування системи; нормативна система (правовий статус суб'єктів, відповідальність); інформаційна система, що забезпечує двосторонній зв'язок між центром системи та (або) її елементами, інші складові;
- у господарських правовідносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси;
- у цих правовідносинах завжди чітко визначено учасників, що наділені правами та обов'язками один до одного.

Не є предметом регулювання господарського права:

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;
- земельні, гірничі, лісові, водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного та тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини;

- фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;
- адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, у яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничі відносини

- майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності

Організаційно-господарські відносини

- відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю

Внутрішньогосподарські відносини

- відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання
- відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами

Для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації господарським правом використовується **метод рівного підпорядкування** суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права взаємодії і взаємовідповідальності. Цей метод становить сукупність способів і заходів впливу норм господарського права на господарські відносини для оптимального їх упорядкування, серед яких розрізняють:

- забезпечення свободи прийняття автономних рішень суб'єктами господарських відносин у межах, дозволених законом;
- установлення позитивних зобов'язань щодо обов'язкової легалізації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування);
- надання позитивних рекомендацій (консультації державних органів);
- установлення заборон (щодо здійснення окремих видів господарської діяльності господарюючим суб'єктам; щодо незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання) та ін.

2. Господарський кодекс України

Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарювання, яке базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Він має за мету забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва й на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

Одночасне ухвалення Господарського та Цивільного кодексів України дозволило, хоча й неповною мірою, реалізувати концепцію узгодження в законодавстві приватноправових і публічно-правових начал.

Господарський кодекс України складається з дев'яти розділів: 1. Основні засади господарської діяльності; 2. Суб'єкти господарювання; 3. Майнова основа господарювання; 4. Господарські зобов'язання; 5. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання; 6. Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання; 7. Зовнішньоекономічна діяльність; 8. Спеціальні режими господарювання; 9. Прикінцеві положення.

3. Поняття та види суб'єктів господарювання.

Права та обов'язки суб'єктів господарювання

 Суб'єкти господарювання – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є господарські організації та фізичні особи.

Господарські організації

юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку

Фізичні особи

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці

Основними *правами* суб'єктів господарювання є:

- засновницькі (право на вибір організаційно-правової форми, вибір діяльності тощо);
- управлінські (самостійне визначення структури підприємства, прийняття та зміна статуту);
- майнові (загальні майнові права – це можливість мати майно та кошти, вести господарську і комерційну діяльність, розпоряджатися майном, набувати майно на законних підставах; спеціальні майнові права – це випуск цінних паперів, акцій тощо).

Розрізняють такі *обов'язки* суб'єктів господарювання:

- здійснювати господарську діяльність відповідно до законодавства;
- виконувати господарські зобов'язання за договорами;
- забезпечувати необхідну якість продукції, послуг, робіт;
- вести бухгалтерський облік, сплачувати обов'язкові державні платежі;
- не допускати недобросовісної конкуренції;
- не порушувати права та інтереси споживачів та інших суб'єктів господарського права;
- раціонально використовувати природні ресурси; охороняти навколишнє природне середовище від забруднення;
- здійснювати плату за спеціальне природокористування та відшкодовувати завдані природі збитки.

4. Фізична особа як суб'єкт господарювання

Фізична особа визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення нею підприємницької діяльності за умови державної реєстрації її як підприємця без статусу юридичної особи.

Цивільний кодекс України

Ст. 50. Право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності. 1. *Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюється Конституцією України та законом.*

2. *Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.*

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, яке він створює;
- із залученням або без залучення найманої праці;
- самостійно або спільно з іншими особами.

Фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм май-

ном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

Запитання для самоперевірки

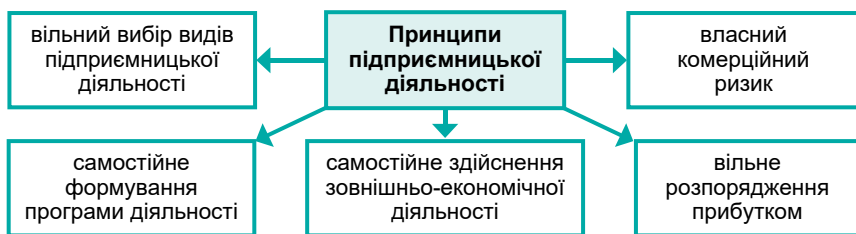
1. Що є предметом господарського права?
2. Дайте загальну характеристику Господарському кодексу України.
3. Які види підприємств залежно від способу утворення існують?
4. Схарактеризуйте права та обов'язки суб'єктів господарювання.

§§ 65–66. ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

1. Підприємницька діяльність

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Держава гарантує усім підприємцям незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності рівні права та рівні можливості для залучення та використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Крім того, держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування в підприємця основних та оборотних фондів, іншого майна допускається на підставах і в порядку, передбачених законом. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до Господарського кодексу та інших законів.

2. Суб'єкти підприємницької діяльності

Суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути:

- громадяни України, інших держав, особи без громадянства, не обмежені законом у правоздатності;

- юридичні особи всіх форм власності, установлених Законом України «Про власність»;
- об'єднання юридичних осіб, що здійснюють діяльність в Україні на умовах угоди про розподіл продукції.

За Конституцією забороняється займатися підприємницькою діяльністю:

- народним депутатам;
- державним службовцям;
- службовцям органів місцевого самоврядування.

Не можуть займатися підприємницькою діяльністю військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств, та інші категорії осіб.

3. Підприємство та його види

Підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємства можуть створюватися для здійснення комерційної та некомерційної господарської діяльності. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційний код. Воно не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Існують різні види підприємств.

Види підприємств		
№	Критерій	Характеристика
1	За формою власності	<ul style="list-style-type: none"> • приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи) • підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності) • комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади • державне підприємство, що діє на основі державної власності • підприємство, засноване на змішаній формі власності • спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування територіальними громадами – суб'єктами співробітництва
2	За розміром у статутному фонді іноземного капіталу	<ul style="list-style-type: none"> • підприємство з іноземними інвестиціями (не менше 10 %) • іноземне підприємство (100 %)

Види підприємств		
№	Критерій	Характеристика
3	За способом утворення та формування статутного фонду	<ul style="list-style-type: none"> унітарні (створюються одним засновником). Можуть бути державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника корпоративні утворюються двома або більше засновниками. Можуть бути кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства

4. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до Господарського кодексу мають право утворювати об'єднання підприємств. Вони утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання.

Об'єднання підприємств є юридичною особою. Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання – це об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Вони діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Господарські об'єднання утворюються як

Державне (комунальне) господарське об'єднання – це об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України, або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств, або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

5. Асоційовані підприємства. Холдингова компанія

Асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб,

пов'язаних між собою відносинами економічної та (або) організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою та вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає в разі, якщо одне з них має можливість блокувати ухвалення іншим (залежним) підприємством рішень, які повинні ухвалюватися відповідно до закону та установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає в разі, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю – підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (доцільного) підприємства. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Холдингова компанія – це публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності).

Якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, зокрема Державної керуючої холдингової компанії, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації регулюються Законом України «Про холдингові компанії в Україні» та іншими нормативно-правовими актами.

6. Поняття господарського товариства. Права та обов'язки учасників товариств

Господарським товариством є юридична особа, статутний капітал якої поділено на частки між учасниками.

Господарськими товариствами цим Законом визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами й громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Права та обов'язки учасників товариства визначено законодавством України. Учасники господарського товариства мають право:

- брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі;
- брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди);
- вийти з товариства;

- здійснити відчуження часток у статутному капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві;
- одержувати інформацію про діяльність товариства;
- мати інші права, установлені установчим документом товариства та законом.

Учасники господарського товариства зобов'язані:

- додержуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів;
- виконувати свої зобов'язання перед товариством, зокрема ті, що пов'язані з майновою участю;
- не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства та можуть мати інші обов'язки, установлені установчим документом товариства та законом.

До господарських товариств належать

- акціонерні товариства
- товариства з обмеженою відповідальністю
- товариства з додатковою відповідальністю
- повні товариства
- командитні товариства

7. Види господарських товариств

Як уже зазначалося, до господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Господарське товариство	Характеристика
Акціонерне	Має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків у межах вартості належних їм акцій. <i>Відкрите акціонерне товариство</i> – акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. <i>Закрите акціонерне товариство</i> – акції розподіляються між засновниками або через визначене коло осіб
Товариство з обмеженою відповідальністю	Статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Будь-який з учасників має право вийти з товариства із сплатою йому вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному фонді
Товариство з додатковою відповідальністю	Статутний фонд, поділений на частки визначених установчими документами розмірів, несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників

Господарське товариство	Характеристика
Повне	Учасники здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном; створюється і діє на підставі засновницького договору, у якому повинні бути визначені розмір частки кожного з учасників, форма їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів
Командитне	Господарське товариство, у якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники беруть участь у діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники)

8. Порядок створення господарських товариств

Господарські товариства можуть виникати внаслідок їх заснування або реорганізації вже існуючих юридичних осіб іншої організаційно-правової форми. Відкриті акціонерні товариства створюються в Україні головним чином унаслідок процесів приватизації або корпоратизації, тобто виникають шляхом перетворення державних підприємств на акціонерні товариства. Інші види господарських товариств виникають переважно шляхом їх заснування.

Етапи утворення господарського товариства:

- *організація товариства* – на даному етапі визначається коло засновників (учасників) товариства, розробляються й затверджуються установчі документи товариства, частково або цілком формується початковий капітал;
- *державна реєстрація господарського товариства* – на цьому етапі утворене засновниками (учасниками) товариство отримує статус юридичної особи та одночасно суб'єкта підприємницької діяльності, що дає змогу йому здійснювати підприємницьку діяльність, бути учасником різноманітних правовідносин – цивільних, трудових, земельних, фінансових, адміністративних тощо.

Державна реєстрація господарських товариств проводиться згідно із законодавством.

Господарський кодекс України

Ст. 58. Державна реєстрація суб'єкта господарювання.

Суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа чи фізична особа-підприємець у порядку, визначеному законом.

Відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації.

Органами державної реєстрації є виконкоми міських, районних у місті рад, державні адміністрації за місцем знаходження господарських товариств.

Для реєстрації подаються такі документи:

- установчі документи;
- рішення власника (власників) майна або уповноваженого ним органу;
- реєстраційна картка встановленого зразка;
- документ, що засвідчує внесення плати за державну реєстрацію;
- документ, що засвідчує сплату засновником внеску до статутного фонду суб'єкта господарювання;
- документи, що підтверджують місцезнаходження товариства за зазначеною в установчих документах адресою;
- свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи – засновника господарського товариства;
- рішення Антимонопольного комітету України про згоду на створення, реорганізацію (злиття, приєднання) суб'єктів господарювання у випадках, передбачених законом.

Перелік даних документів є вичерпним. Орган державної реєстрації не має права вимагати надання інших документів.

Не пізніше як через десять днів (при прискореній реєстрації – протягом одного робочого дня) з дня подачі всіх документів орган державної реєстрації вносить господарське товариство до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видає свідоцтво про державну реєстрацію встановленого зразка з проставленим ідентифікаційним кодом юридичної особи.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Четверо громадян України віком від 16 до 25 років вирішили створити підприємство з ремонтно-будівельних робіт з безпосередньою трудовою участю. Вероніка Заможна пообіцяла внести 15 000 грн., Артем Ремісник – надати свою невеличку майстерню площею 17 кв. м для облаштування офісу, решта не могла запропонувати нічого, крім своєї праці. Відтак постало питання про вибір організаційно-правової форми підприємницької організації.

Яку організаційно-правову форму підприємницької діяльності ви могли б порекомендувати? Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке підприємство? Хто може бути суб'єктом підприємницької діяльності?
2. Класифікуйте підприємства.
3. Які організаційно-правові форми об'єднань підприємств ви знаєте?
4. Що таке холдингова компанія?
5. Які права та обов'язки учасників товариств?
6. Які види господарських товариств існують в Україні?
7. Який порядок створення господарських товариств?

§ 67. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. РЕЄСТРАЦІЯ СПД

Робота в парах або групах

Прочитайте теоретичний матеріал та виконайте завдання. Роботу можна виконувати в парах або в групах, розподіливши блоки завдань. Після вивчення чинних нормативних документів складіть пам'ятку на аркуші розміром А-1 «Кроки реєстрації СПД».

Перейдіть за кодом чи посиланням <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/stru#Stru> та ознайомтеся з витягами із чинного законодавства.

В Україні дозволяється займатися підприємницькою діяльністю лише після проходження державної реєстрації, яку врегульовано ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Даний закон України є основним нормативно-правовим актом для тих, хто планує займатися бізнесом у формі юридичної особи будь-якої форми власності або фізичної особи – підприємця.

Таким чином, в Україні на законодавчому рівні закріплено єдиний порядок державної реєстрації. Лише деякі суб'єкти підприємницької діяльності, залежно від сфери діяльності, проходять реєстрацію в особливому порядку. Наприклад, банківські, фінансово-кредитні установи мають проходити реєстрацію за певною процедурою, яка відрізняється від загальнозатвердженої.

Для отримання статусу приватного підприємця фізична особа повинна мати певні ознаки, спільні для всіх суб'єктів цивільного права.

Ознаки фізичної особи як суб'єкта цивільного права

№	Ознака	Характеристика ознаки

Визначте головну ознаку та обґрунтуйте, чому саме ця ознака є головною.

Ознаки юридичної особи як суб'єкта цивільного права та господарського права

№	Основні ознаки	№	Додаткові ознаки

Скористайтеся схемою-підказкою для складання пам'ятки «Кроки реєстрації СПД»:

	<p>Крок 1</p> <ul style="list-style-type: none"> Що таке КВЕД? Оберіть основний і три-п'ять додаткових КВЕДів. 	<p>Підготуйте перелік необхідних для реєстрації документів:</p> <ol style="list-style-type: none"> _____ _____ _____
	<p>Крок 2</p> <p>Прямуйте до державної районної адміністрації</p>	<ol style="list-style-type: none"> Сплатіть _____ збір. Заповніть _____. <p>Протягом _____ робочих днів вносять дані та видають _____.</p>

	<p>Крок 3 Орган державної податкової служби</p>	<p>Ваші дії: ● _____ ● _____ Про що вас поінформують: ● _____ ● _____</p>
<p>ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ</p>	<p>Крок 4 Пенсійний фонд України</p>	<p>Ваші дії: ● _____ ● _____ Про що вас поінформують: ● _____ ● _____</p>
	<p>Крок 5 Банк</p>	<p>Ваші дії: _____ _____</p>
<p>Вітаємо! Ви зареєстрували СПД</p>		

Обговоріть пам'ятки в загальному колі. Підбийте підсумки.

§ 68. ГОСПОДАРСЬКІ ДОГОВОРИ

1. Поняття господарського договору

Господарський договір – це зафіксовані у спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечування) їх господарської діяльності.

Господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори. Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання.

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі:

- вільного волевиявлення;
- примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання;
- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;
- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти в разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов. *Істотними є умови*, визнані такими за законом чи необхідні для договорів цього виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї зі сторін повинна бути досягнута згода.

Господарський договір виконує такі загальні функції:

- **регулятивну**, тобто регулює відносини між сторонами на підставі закону, але з урахуванням специфіки конкретного господарського зв'язку, доповнюючи прогалини закону;
- **координаційну** – сторони господарського договору виробляють умови цього договору шляхом погодження між учасниками договірних відносин умов договору;
- **інструмента планування**;
- **контрольну**, яка полягає в тому, що за допомогою господарського договору здійснюється контроль за ефективністю діяльності суб'єктів господарювання;
- **охоронну** – наявність договору в передбаченій законом формі, зафіксовані в ньому права і обов'язки сторін, а також санкції за невиконання (неналежне виконання) останніх дають можливість здійснити в судовому порядку захист прав і законних інтересів сторін в разі порушення однією з них своїх договірних зобов'язань.

2. Форма господарського договору

Господарський договір укладається, як правило, згідно з цивільним законодавством *у письмовій формі*. Усна форма застосовується як виключення щодо угод, що виконуються під час їх укладення, але з обов'язковим отриманням організацією, що оплатила товари чи послуги, письмового документа, який підтверджує отримання грошей та підстави їх отримання. Розрізняють кілька *модифікацій письмової форми*, що застосовуються при укладенні господарських договорів:

- **повна письмова форма господарського договору**, до якого додаються супроводжуючі його укладення документи: підписаний сторонами текст договору з усіма додатками, протокол розбіжностей (якщо він мав місце), протокол узгодження розбіжностей (якщо розбіжності узгоджувалися і між сторонами було досягнуто компромісу щодо спірних умов договору), судові рішення (якщо спір передавався на розгляд судовим органом);
- **скорочена письмова форма** у вигляді комплекту листів, телеграм, факсограм та інших документів, якими сторони

обмінювалися в процесі встановлення договірної зв'язку, якщо зміст цих документів свідчить про наміри сторін установити договірний зв'язок та істотні умови договору.

- *стандартна форма*, що являє собою бланк, зміст і порядок заповнення якого визначено правилами; ця форма застосовується у *договорах придбання*, якщо умови договору є заздалегідь визначеними і не підлягають коригуванню (наприклад, договори перевезення вантажу, придбання акцій новостворюваного або діючого акціонерного товариства шляхом підписки);
- *нотаріальна форма*: застосовується в передбачених законом випадках (наприклад, у разі продажу в процесі приватизації цілісних майнових комплексів підприємств або їх структурних підрозділів).

3. Порядок укладення господарських договорів

Укладення господарських договорів відбувається згідно з нормами Господарського кодексу, якими встановлено:

- загальний порядок укладення господарських договорів;
- особливості укладення попередніх договорів;
- особливості укладення господарських договорів за державним замовленням;
- особливості укладення господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів;
- укладення господарських договорів за рішенням суду та інші.

Порядок укладення господарських договорів визначають певні особливості порівняно із цивільно-правовими договорами. Такими особливостями є:

- порядок висловлення пропозиції (оферта) та її прийняття (акцепт) значною мірою формалізований (пропозиція укласти договір повинна бути чітко висловлена, виражати справжній намір вступити в договір та достатньо визначена із зазначенням усіх істотних умов договору);
- доарбітражне (досудове) врегулювання розбіжностей, що виникають при укладенні.

При укладенні господарського договору законодавством передбачено необхідність включення до нього *умов* щодо:

- предмета договору, його кількісних та якісних характеристик;
- строку дії договору та строків його виконання;
- суми договору та ціни одиниці виміру;
- порядку виконання та передачі приймання виконання;
- порядку і форми платежів;
- відповідальності за невиконання (неналежне виконання) сторонами зобов'язань;

- обставин, що виключають відповідальність сторін за невиконання (неналежне виконання) сторонами договірних зобов'язань (форс-мажор);
- способів забезпечення належного виконання договірних зобов'язань (застава, гарантія);
- порядку розгляду спорів.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, у цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі. У разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається укладеним.

Суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке господарський договір?
2. Схарактеризуйте функції господарських договорів.
3. У яких формах укладається господарський договір?
4. Які умови необхідно включати при укладенні господарських договорів?

§ 69. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОВОА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Господарсько-правове правопорушення, його види та склад

Господарсько-правова відповідальність – це економічні за змістом та юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання – правопорушника.

Господарсько-правова відповідальність настає за скоєння господарського правопорушення.

Господарсько-правове правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських правовідносин, що порушує норми господарського права через недотримання своїх обов'язків і порушення прав інших суб'єктів господарських правовідносин.

Залежно від юридичної підстави господарські правопорушення можуть бути договірними та позадоговірними.

Види господарських правопорушень

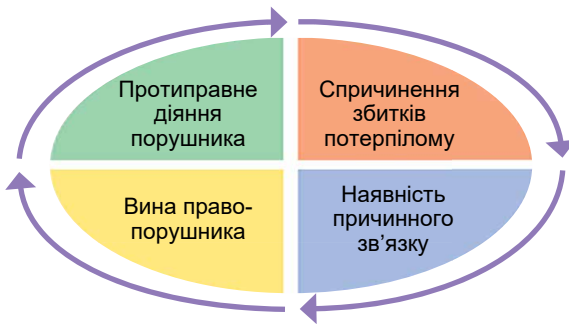
Договірні (передбачені в договорах) правопорушення

- на стадії виникнення договорів (порушення строків укладення)
- строків виконання робіт
- зобов'язань щодо якості поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг
- державної дисципліни цін, пов'язаної з виконанням договорів
- у сфері кредитних та розрахункових відносин, пов'язаних з виконанням договорів
- господарських зобов'язань щодо перевезення вантажів

Позадоговірні (передбачені законодавством) правопорушення

- антимонопольного законодавства (безпідставне підняття цін)
- податкової дисципліни (несплата податків)
- права власника (позбавлення володіння)
- завдання майнової шкоди

Склад господарського правопорушення слід розглядати як сукупність елементів, за наявності яких та чи інша поведінка суб'єкта господарських відносин вважається правопорушенням:

- протиправне діяння порушника (порушення норм господарського права, умов господарського договору тощо);
- спричинення збитків потерпілому;
- наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника та спричиненими потерпілому збитками;
- вина правопорушника.

2. Підстави господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність настає лише за наявності відповідних підстав. Розрізняють *юридичні* та *фактичні* підстави господарсько-правової відповідальності.

Юридичні підстави – це правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну й передбачає за неї відповідальність. Такими підставами в господарському праві є закон і договір.

Фактичні підстави – це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні.

Такі ситуації іменуються складом господарського правопорушення.

Своєрідність господарсько-правової відповідальності полягає в тому, що склад господарського правопорушення залежить від виду такої відповідальності.

Господарсько-правовій відповідальності притаманні такі основні функції:

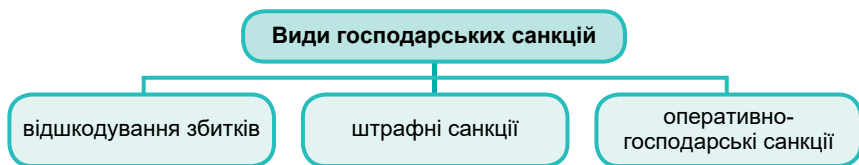
- *компенсаційно-відновлювальна функція* – полягає у відновленні порушеного правопорядку й усуненні наслідків неправомірної поведінки суб'єктів господарювання;
- *попереджувальна функція* проявляється в тому, що не лише застосування господарсько-правової відповідальності, а й сама загроза її застосування примушує суб'єкта господарювання діяти правомірно, аби уникнути негативних наслідків;
- *сигналізаційна функція* – застосування до суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності є сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому втрат від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого господарюючого суб'єкта – сигналом про необхідність зважити доцільність продовження з ним договірної зв'язку або розірвання існуючого.

3. Види господарсько-правової відповідальності. Господарські санкції

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом, іншими законами та договором.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є правопорушення у сфері господарювання, яке він вчинив. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що він ужив усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення.

Господарський кодекс України встановив низку санкцій, які можуть накладатися внаслідок господарсько-правової відповідальності.

Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану суб'єкта господарського права за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. У господарському праві застосовується як принцип повного відшкодування збитків, так і обмеження застосування цього принципу, що відбувається шляхом заборони стягувати певну складову збитків або заборони стягувати збитки взагалі (у разі застосування виключної неустойки). Відшкодування збитків відбувається в претензійно-позовному порядку.

Штрафні санкції – це грошова сума, що сплачується до Державного бюджету суб'єктом господарювання – правопорушником у передбачених законом випадках.

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством заходи економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта – боржника, спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Через чотири місяці після отримання тракторів за договором сільськогосподарській виробничий кооператив «Схід» зажадав від постачальника, який відповідно до договору мав здійснювати технічне обслуговування тракторів, проведення профілактичного ремонту, оскільки в одного трактора були перебої в роботі двигуна. Постачальник відмовився надавати такі послуги через несплату кооперативом останні три місяці заборгованості за кредитом.

Які правові наслідки наступають у разі порушення договору?

Чи правомірні вимоги кооперативу «Схід»?

Чи може постачальник застосувати до кооперативу господарсько-правові санкції і які саме?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке господарсько-правова відповідальність і які її ознаки?
2. Визначте склад господарського правопорушення.
3. Схарактеризуйте функції господарсько-правової відповідальності.
4. Схарактеризуйте господарські санкції.

§ 70. ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

1. Господарські спори

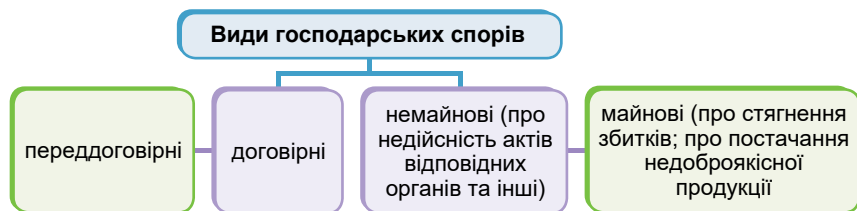
Господарський процес – це установлений нормами господарського процесуального права порядок досудового врегулювання та судового розгляду господарських спорів. Основне завдання господарського процесу – примирення сторін, а в разі неможливості його досягнення – швидке вирішення спору.

У більш широкому значенні завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської

діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Господарський спір – це правовий спір у процесі здійснення господарської діяльності, при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, зокрема щодо приватизації майна, та з інших підстав.

Господарські спори можуть вирішуватися в *досудовому* (шляхом надсилання претензії) або *судовому* порядку.

2. Досудове врегулювання господарських спорів

Чинне господарсько-процесуальне законодавство України передбачає, що сторони господарських відносин мають можливість вжити заходів досудового врегулювання господарських спорів за домовленістю між собою, якщо це обумовлено договором або передбачено законом.

Порядок досудового врегулювання спорів визначається Господарським процесуальним кодексом України, якщо інший порядок не встановлено чинним на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин.

Порядок досудового врегулювання господарських спорів не поширюється на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству й порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно.

Досудове врегулювання спорів – це система заходів, які вживають підприємства, установи та організації, майнові права яких порушено, для безпосереднього вирішення конфлікту, що виникає перед зверненням до господарського суду.

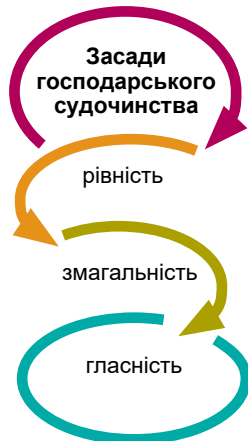
Таке врегулювання містить не тільки пред'явлення претензій та інших вимог протилежній стороні, але також припускає розгляд і добровільне задоволення вимог сторони, що пред'явила претензію, у випадку її законності й обґрунтованості.

3. Вирішення спорів господарськими судами. Засади господарського судочинства

Господарський процесуальний кодекс України встановив порядок вирішення господарських спорів, який складається з окремих послідовних етапів їх вирішення, що в цілому становить процесуальну діяльність господарського суду.

Діяльність господарських судів щодо розгляду й вирішення господарських спорів має суворо впорядкований правовий характер, тобто має специфічну процесуальну форму, її роль та значення полягають у тому, щоб забезпечити захист прав суб'єктів господарювання, що дійсно існують, і гарантувати винесення законних та обґрунтованих рішень. Процесуальна форма виступає як інструмент досягнення законності в правозастосовній діяльності господарських судів.

Правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах:

- *рівності всіх учасників* судового процесу перед законом і судом;
- *змагальності* – кожній стороні надаються рівні можливості відстоювати свої твердження та оспорювати твердження протилежної сторони;
- *гласності* – розгляд справ відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці або коли сторони чи одна зі сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи та подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті.

Розгляд справ і вирішення спорів у господарському суді починається з порушення справи.

Господарський суд порушує справи за позовними заявами:

- підприємств та організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав та інтересів, що охороняються законом;
- державних та інших органів, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавством України;
- прокурорів та їх заступників, які звертаються до господарського суду в інтересах держави;
- Рахункової палати, яка звертається до господарського суду в інтересах держави в межах повноважень, що передбачені Конституцією та Законами України.

Порушення справи про банкрутство здійснюється господарським судом за письмовою заявою будь-якого з кредиторів або боржника.

Позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі та підписується повноважною посадовою особою позивача або його представником, прокурором чи його заступником, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності або його представником. Позивач (прокурор) зобов'язаний при поданні позову надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає.

Питання про прийняття позовної заяви вирішує суддя.

Суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо:

- заява не підлягає розгляду в господарських судах України;
- у провадженні господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав або є рішення цих органів з такого спору;
- позов подано до підприємства, організації, які ліквідовано.

Про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви.

4. Справи, що розглядають господарські суди

Господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема:

- справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні й виконанні правочинів у господарській діяльності;
- справи у спорах щодо приватизації майна;
- справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин;
- справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних і спадкових правовідносинах;
- справи у спорах щодо цінних паперів;
- справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно;
- справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, захистом від недобросовісної конкуренції;
- справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника;
- справи у спорах про захист ділової репутації;
- інші справи у спорах між суб'єктами господарювання.

5. Учасники господарського суду

У справах позовного провадження учасниками справи є сторони та треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник.

У справах також можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

У справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду учасниками справи є учасники третейського розгляду, а також особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їх права та (або) обов'язки.

Сторонами в судовому процесі – позивачами та відповідачами – можуть бути такі особи: юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування, які мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду.

Позивачами є особи, які подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. *Відповідачами* є особи, яким пред'явлено позовну вимогу.

6. Стадії господарського процесу

Господарське судочинство, як будь-який процес, становить послідовний, поступовий рух, що складається з низки стадій.

 Стадія господарського процесу – це сукупність процесуальних дій у конкретній справі, об'єднаних однією метою.

1 стадія

порушення провадження у справі за позовною заявою та підготовка справи до розгляду

2 стадія

розгляд господарського спору в першій інстанції та ухвалення рішення

3 стадія

безпосереднє виконання рішення суду

Учасники справи, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та (або) обов'язки, мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції.

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, інтереси та обов'язки, мають право подати касаційну скаргу на:

- рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанову суду апеляційної інстанції;
- ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;

- ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги;
- ухвали й постанови суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови суду апеляційної інстанції у справах про банкрутство.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1821> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Обласний транспортний прокурор заявив позов в інтересах держави в особі обласного державного підприємства з перевезення вантажів і пасажирів, що є структурним підрозділом обласної залізниці, до підприємства «Дими» про стягнення 300 тис. грн збору за подачу та забирання вагона. Господарським судом у позові було відмовлено через те, що позивач не є стороною договору перевезення.

Визначте, хто має право на позов у цьому випадку.

Хто є учасниками господарського процесу?

Дайте аргументовану оцінку рішенням суду.

Запитання для самоперевірки

1. Який порядок досудового врегулювання господарських спорів?
2. Які справи підвідомчі господарським судам?
3. Хто може бути учасником господарського процесу?
4. Укажіть стадії господарського процесу.

Завдання для узагальнення за темою 7

I. Виконайте тестові завдання.

1. Предметом господарсько-правового регулювання є:

А Майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦКУ

Б Фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів

В Відносини у сфері господарювання

Г Трудові відносини

2. Самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність з метою досягнення економічних результатів та одержання прибутку:

А Спекуляція

В Хобі

Б Підприємництво

Г Робота за трудовим договором

3. За формою власності існують такі види підприємств:

А Підприємства з іноземними інвестиціями

Б Комунальні підприємства

В Корпоративні підприємства

Г Унітарні підприємства

4. Господарські об'єднання утворюються як:

А Консорціуми

Б Товариства з обмеженою відповідальністю

В Товариства з додатковою відповідальністю

Г Командитні товариства

5. Публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається пакетами акцій двох або більше корпоративних підприємств, – це:

А Асоційоване підприємство

В Концерн

Б Консорціум

Г Холдингова компанія

6. До групи позадоговірних господарських правопорушень належать:

А Порушення антимонопольного законодавства

Б Порушення зобов'язань щодо якості поставленої продукції

В Порушення строків виконання робіт

Г Порушення зобов'язань щодо перевезення вантажів

7. Психічне ставлення особи до господарського правопорушення, яке вона здійснила, – це:

А Протиправне діяння правопорушника

Б Спричинення збитків потерпілому

В Наявність причинного зв'язку між діянням та спричиненими збитками

Г Вина правопорушника

8. Рівні можливості відстоювати свої твердження та оспорювати твердження протилежної сторони як одна із засад правосуддя – це:

А Рівність усіх учасників

В Гласність

Б Змагальність сторін

Г Відкритість

9. Установлений нормами господарського процесуального права порядок досудового врегулювання та судового розгляду господарських спорів – це:

А Перелік видів впливу на порушників господарського законодавства

Б Комісія з розгляду господарських спорів

В Третейський суд

Г Господарський процес

10. До господарських товариств належать:

А Асоційоване товариство

Б Повне товариство

В Корпоративне товариство

Г Командитне товариство

Д Акціонерне товариство

Е Холдингове товариство

Ж Унітарне товариство

11. Функціями господарського договору є:

- А Регулятивна
- Б Суспільно корисна
- В Політична
- Г Попереджувальна
- Д Обмежувальна
- Е Координаційна
- Ж Охоронна

12. Співставте назви видів господарських санкцій та їх визначення:

1. Відшкодування збитків 2. Штрафні санкції 3. Оперативно-господарські санкції

А Грошова сума, що сплачується до Державного бюджету суб'єктом господарювання – правопорушником у передбачених законом випадках

Б Передбачені законодавством заходи економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта – боржника, спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника

В Відновлення майнового стану суб'єкта господарського права за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника

II. Порівняйте поняття.

- Акціонерне товариство – командитне товариство.
- Господарське товариство – об'єднання підприємств.

III. Виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з господарського права.

1. У господарських правовідносинах реалізуються як державні, так і публічні інтереси.

2. Учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, – це об'єкти господарських правовідносин.

3. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджує Президент України.

4. Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділено на частки, а учасники несуть відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном.

5. Господарський звичай – це зафіксовані у спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечування) їх господарської діяльності.

Тема 8. Трудове право України. Соціальний захист

Душа людська, що позбавлена природного свого діла, подібна каламутній воді, у тісноті уміщеної.

Григорій Сковорода, український просвітитель-гуманіст, філософ

§ 71. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1. Право на працю. Предмет трудового права. Трудові правовідносини

Конституція України

Ст. 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом...

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Трудове право – це галузь права, що врегульовує відносини працівників з власниками підприємств або уповноваженими ними органами чи окремими фізичними особами з приводу праці.

Законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності й галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами.

Предметом трудового права є відносини, змістом яких є сам процес праці, тобто трудові правовідносини.

Трудове право регулює

трудові правовідносини

- порядок прийому, переведення та звільнення працівників
- систему й норми оплати праці
- правила внутрішнього трудового розпорядку
- заохочення за успіхи в праці
- стягнення за порушення трудової дисципліни

відносини, похідні від трудових

- забезпечення зайнятості та працевлаштування
- охорона праці та здоров'я працівників
- відшкодування матеріальної шкоди
- розгляд трудових спорів

2. Джерела трудового права

Трудове право як система юридичних норм і самостійна галузь права складається з численної кількості нормативно-правових актів. Серед законів, що виступають джерелами трудового права, основне місце належить *Конституції України*. Статті Конституції закріплюють основні права громадян як суб'єктів трудового права.

Найвагоміше місце серед законодавчих актів трудового права належить *Кодексу законів про працю України (КЗпПУ)*. Поряд з КЗпПУ діють також інші закони України. Це Закони України «Про зайнятість населення», «Про колективні договори і угоди», «Про оплату праці», «Про відпустки» тощо.

Відомчі акти – накази, розпорядження, інструкції галузевих міністерств – містять приписи з окремих питань регулювання праці на підприємствах певної галузі.

Важливе місце серед джерел трудового права посідає так зване локальне регулювання праці – у масштабах окремої галузі, підгалузі, професії, регіонів і підприємств. У сучасних умовах децентралізації управління та самоуправління підприємств і регіонів значення локальних нормативних актів зростає.

Джерела локального регулювання умов праці

угоди (генеральна, галузева, регіональна)

колективні договори на підприємствах, в установах, організаціях

індивідуальні трудові договори (контракти)

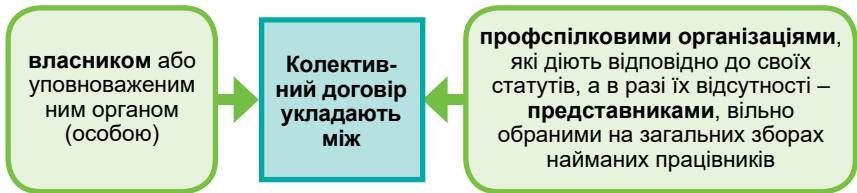
3. Колективний договір. Порядок укладення

Колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів трудящих, власників та уповноваже-

них ними органів. Тому, якщо до колективного договору вносяться умови, що суперечать законодавству, такі умови не мають сили, є нікчемними та не можуть застосовуватися. Водночас законодавство допускає можливість внесення в колективні договори умов, що поліпшують становище працівників (надають додаткові трудові й соціально-побутові пільги працівникам, а також додаткові гарантії).

Колективний договір укладають на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності й господарювання.

У колективному договорі встановлюють взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема:

- змін в організації виробництва та праці;
- забезпечення продуктивної зайнятості;
- нормування та оплати праці, установлення форм, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.);
- установлення гарантій, компенсацій, пільг;
- участі трудового колективу у формуванні, розподілі й використанні прибутку підприємства, установи, організації;
- режиму роботи, тривалості робочого часу та відпочинку;
- умов і охорони праці;
- забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення та відпочинку працівників.

Колективний договір підлягає повідомній реєстрації місцевими органами державної виконавчої влади. Договір набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного в ньому. Після закінчення строку чинності колективний договір продовжує діяти до того часу, поки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний, якщо інше не передбачено договором.

У разі реорганізації підприємства колективний договір зберігає чинність протягом строку, на який його укладено, або може бути переглянутий за згодою сторін. У разі ліквідації підприємства колективний договір діє протягом усього строку проведення ліквідації.

4. Особливості регулювання трудових відносин за участю юридичної особи – суб'єкта малого підприємництва, фізичної особи – підприємця

Трудові відносини за участю роботодавця – *суб'єкта малого підприємництва, який є юридичною особою*, мають певні особливості:

- на трудові відносини поширюються мінімальні соціальні гарантії, установлені законодавством;
- роботодавець самостійно затверджує правила внутрішнього трудового розпорядку з дотриманням вимог законодавства;
- на роботодавця не покладається обов'язок щодо створення робочих місць для інвалідів;
- звільнення неповнолітніх працівників суб'єкта малого підприємництва проводиться без отримання згоди служби у справах неповнолітніх;
- роботодавець має право самостійно встановлювати режим роботи, що передбачає зайнятість у загальні вихідні дні, дні державних і релігійних свят, залучати працівників до роботи відповідно до графіка, що затверджується роботодавцем;
- роботодавець зобов'язаний виплачувати заробітну плату в строки, установлені трудовим договором, але не рідше ніж один раз на місяць;
- місцеві органи виконавчої влади разом з територіальними органами з нагляду за охороною праці визначають підприємства, що надають таким роботодавцям платні послуги з проведення інструктажу з охорони праці та пожежної безпеки, обстеження умов охорони праці та пожежної безпеки.

Особливості праці працівників за трудовим договором з *роботодавцем – фізичною особою*:

- праця фізичних осіб використовується на підставі трудового договору (укладається в письмовій формі та реєструється у відповідному органі державної служби зайнятості в книзі реєстрації трудових договорів);
- роботодавець – фізична особа зобов'язаний вести трудові книжки працівників, які перебувають з ним у трудових відносинах;
- робочий час встановлюється відповідно до законодавства;
- вихідні дні надаються працівникові відповідно до трудового договору або за домовленістю сторін;
- тривалість щорічної оплачуваної відпустки працівника не може бути меншою від установленої законодавством. Більша тривалість відпустки може встановлюватися колективним договором (якщо такий укладався), трудовим договором.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке «право на працю» відповідно до Конституції України?
2. Які відносини регулює трудове право?
3. Назвіть джерела трудового права.

4. Які питання регулюються колективним договором?
5. Назвіть особливості регулювання трудових відносин за участю юридичної особи – суб'єкта малого підприємництва, фізичної особи – підприємця.

§ 72. ТРУДОВИЙ ДОГОВІР

1. Поняття та умови трудового договору

Трудовий договір є одним з основних способів реалізації права на працю.

 Трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою *працівник* зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а *власник* зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Сторонами трудових відносин є працівник та роботодавець. Конкретним *змістом договору* є сукупність умов, які визначають права, обов'язки та відповідальність сторін.

Якщо сторони прийняли додаткові умови, такі умови стають обов'язковими для виконання. Крім того, у трудовому праві закріплено важливе положення про те, що умови договору про працю, які погіршують становище робітника в порівнянні із законодавством про працю, є недійсними.

2. Випробувальний строк

Під час укладення трудового договору угодою сторін можна обумовити випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умову про випробування слід застережити в наказі про прийняття на роботу. У цей період на робітника поширюється законодавство про працю.

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу для:

- осіб, які не досягли 18 років;
- молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів;
- молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів;
- осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної служби;
- осіб з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи.

Кодекс законів про працю України

*Ст. 27. Строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати **трьох місяців**, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, – **шести місяців**.*

*Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати **одного місяця**.*

До строку випробування не зараховуються дні, коли працівник фактично не працював, незалежно від причини.

Якщо протягом строку випробування встановлено невідповідність працівника роботі, на яку його прийнято, роботодавець має право розірвати з ним трудовий договір у межах цього строку. Коли строк випробування закінчився, а працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування.

3. Контракт

Важливою особливістю трудового договору є його форма. Форма укладення трудового договору може бути як усною, так і письмовою.

Особливою формою трудового договору є *контракт*, у якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (зокрема, і матеріальна), умови матеріального забезпечення й організація праці робітника, умови розірвання договору можуть установлюватися угодою сторін.

Контракт відрізняється від звичайного трудового договору:

- контракт обов'язково укладається в письмовій формі. Трудовий договір може укладатися як в письмовій, так і в усній формі;

- контракт укладається лише у випадках, прямо передбачених законами України. Трудовий договір не має таких обмежень;
- контракт може бути тільки тимчасовим, тобто це строковий договір. Трудовий договір укладається на певний строк, безстроково, на час виконання певної роботи;
- є можливість передбачати в контракті додаткові (не передбачені чинним законодавством) обов'язки та права як працівника, так і власника (уповноваженого органу).

Трудові правовідносини виникають одразу з прийняттям працівника на роботу.

4. Порядок укладення трудового договору.

Трудова книжка

Залежно від терміну дії розрізняють такі види трудових договорів:

- безстрокові, тобто укладені на невизначений строк;
- строкові, укладені на строк, визначений угодою сторін;
- такі, що укладаються на час виконання певної роботи.

Форму трудового договору слід відрізнити від порядку оформлення трудових правовідносин. Трудове законодавство встановлює єдині вимоги щодо порядку укладення трудового договору. Передбачено, що при укладенні трудового договору роботодавець має право вимагати від особи, яка наймається на роботу, винятково певний перелік документів:

Працівникам, що стають до роботи вперше, трудова книжка оформлюється не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу. До трудової книжки вносять відомості про роботу, захоплення та нагороди за успіхи в роботі; відомості про стягнення – не вносять.

Забороняється при укладенні трудового договору вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомості про партійну й національну належність, походження, прописку та документи, подання яких не передбачено законодавством. Разом з тим законодавство передбачає подання додаткових документів у тих випадках, коли посада чи виконання певної роботи вимагає певної освіти або кваліфікації. Крім того, трудове законодавство забороняє укладати трудовий договір з особою,

якій пропонована робота протипоказана за станом здоров'я згідно з медичним висновком.

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення, формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу.

5. Переведення та переміщення. Відсторонення від роботи

Переведення – це такий стан трудової діяльності працівника, що веде до зміни суттєвих умов трудового договору. Переведення допускається тільки за згодою працівника. Не вважається переведенням на іншу роботу та не потребує згоди працівника переміщення.

Найпоширенішими видами переведень є тимчасові та постійні. До *тимчасових* належать переведення:

- на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором;
- у разі простою;
- за клопотанням третіх осіб, які не є стороною трудового договору.

Тимчасові переведення, як виняток, допускаються й без згоди працівника, якщо робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, зокрема:

- для відвернення й ліквідації стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій;
- за інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей.

Постійні переведення спричиняються різними обставинами, зокрема потребою зміни місця й роду виконуваної роботи, істотних умов праці, удосконалення організації праці. Розрізняють такі постійні переведення:

- на іншу роботу на тому самому підприємстві;
- на іншу або таку саму роботу, але на інше підприємство;
- на іншу або таку саму роботу, але до іншої місцевості.

Переміщення – це такий стан трудової діяльності працівника, що не потребує його згоди та відбувається в рамках того ж підприємства, установи, організації та приводить до зміни робочого місця, структурного підрозділу у тій самій місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або агрегаті в межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором.

Відсторонення від роботи полягає в тому, що працівник тимчасово не допускається до виконання обов'язків, передбачених трудовим договором.

Підстави відсторонення працівника від роботи

перебування робітника у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння

у разі, якщо робітник є носієм вірусу або перебував у контакті з інфекційними хворими

у разі ухилення від профілактичного щеплення або медичного огляду працівників, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому медичному огляду

порушення вимоги охорони праці, незастосування встановлених нормами засобів індивідуального чи колективного захисту та/або робітника, який не пройшов у встановлений законодавством строк інструктаж з охорони праці чи пожежної безпеки

наявність достатніх підстав, які дозволяють вважати, що виконання працівником трудових обов'язків може загрожувати життю та здоров'ю людей, спричинити шкоду вихованню дітей, майну роботодавця (на час службового розслідування)

6. Припинення трудового договору

Припинення трудового договору – це одностороннє волевиявлення працівником чи власником або на вимогу особи, яка не є стороною трудового договору, направлене на розірвання трудових правовідносин.

Припинення трудового договору допускається, лише якщо існують законні підстави його припинення та дотримується встановлений порядок звільнення з роботи.

Передбачені діючим трудовим законодавством підстави припинення трудового договору залежно від того, хто виступає ініціатором припинення, поділяють на групи:

- за взаємною згодою обох сторін (будь-який вид договору можна припинити в будь-який час, про який домовилися сторони);
- з ініціативи працівника;
- з ініціативи власника;
- з ініціативи органів, які не є сторонами договору.

З ініціативи працівника можна припинити договір, укладений на невизначений строк, у будь-який час, але працівник повинен попередити роботодавця письмово за два тижні про своє бажання звільнитися, не обов'язково вказуючи причини звільнення.

Після закінчення строку попередження працівник має право припинити роботу, а роботодавець зобов'язаний провести з ним розрахунок та видати трудову книжку. Завчасне попередження має юридичне значення: протягом вказаного строку (двох тижнів) ні адміністрація не має права в односторонньому порядку звільнити працівника, ні сам працівник не може самовільно залишити роботу. Після закінчення строку

попередження, якщо договір не розірвано і працівник продовжує працювати, не наполягає на звільненні, договір вважається продовженим.

Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу вичерпно регламентується трудовим законодавством:

Під час скорочення чисельності чи штату працівників перевага в залишенні на роботі надається працівникам з вищою кваліфікацією. Крім того, такі переваги мають працівники, які за рівних умов продуктивності праці та кваліфікації мають двох і більше утриманців; у їхніх сім'ях крім них немає інших працівників із самостійним заробітком; з тривалим безперервним стажем роботи на цьому підприємстві тощо.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Перукар Щипаченко С. 12 грудня 2018 р. подав заяву про розірвання трудового договору за власною ініціативою, не погодившись з критичним зауваженням власника щодо його креативного ставлення до моделювання зачісок. 17 грудня 2018 р. перукар вирішив залишитися на роботі та відкликати свою заяву.

Чи має Щипаченко С. на це право?

Ситуація 2. Вишня П., майстер будівельної організації, працюючи в себе в саду, упав з дерева й зламав ногу. Лікування тривало майже чотири з половиною місяці. Коли він повернувся на роботу та подав листок тимчасової непрацездатності, виявилось, що вже підготовлено наказ про його звільнення.

Чи матиме законну силу цей наказ? Відповідь обґрунтуйте.

Запитання для самоперевірки

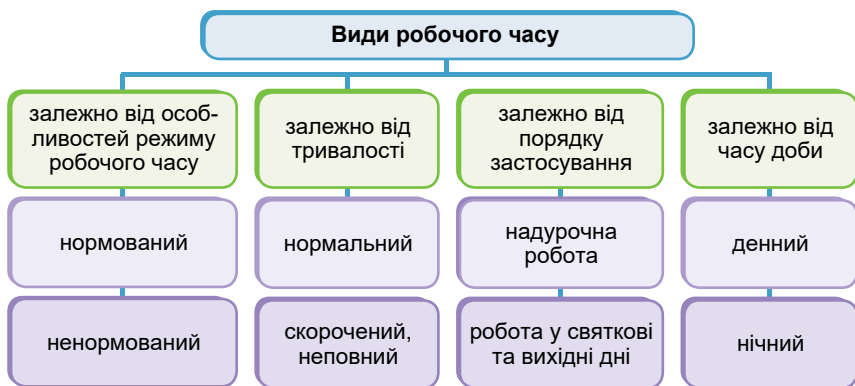
1. Дайте визначення трудового договору.
2. Які умови трудового договору ви знаєте?
3. Для яких категорій працівників не встановлюється випробувальний строк?
4. Які форми та види трудового договору передбачено трудовим законодавством?
5. Чим відрізняється переведення від переміщення?
6. Які підстави для припинення трудового договору існують?
7. Які обставини є підставами для розірвання трудового договору за ініціативою власника?

§ 73. РОБОЧИЙ ЧАС І ЧАС ВІДПОЧИНКУ

1. Робочий час

Робочим вважається **час**, протягом якого працівник відповідно до законодавства, колективного договору, правил внутрішнього трудового розпорядку та режиму роботи тощо повинен перебувати на своєму робочому місці й виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Нормований робочий час буває нормальної тривалості, скорочений і неповний. Кодекс законів про працю України встановлює *нормальну* тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень. Колективним чи трудовим договором може встановлюватися менша норма.

Скорочений робочий час передбачається законодавством для певних категорій працівників. Ці межі, установлені законом, мають обов'язковий характер і не можуть бути змінені умовами колективного чи трудового договорів. Скорочення робочого часу не позначається на розмірі оплати праці – вона є такою самою, як і за нормальної тривалості робочого часу. Скорочена тривалість робочого часу встановлюється для неповнолітніх працівників, для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці та інших.

Неповний робочий час встановлюється трудовим договором. На відміну від скороченого робочого часу, оплата праці здійснюється пропорційно відпрацьованому часу. Неповний робочий час за згодою з власником може бути встановлено для будь-якого працівника, але в деяких випадках власник зобов'язаний на прохання працівника встановити неповний робочий день чи неповний робочий тиждень:

- для вагітної жінки;
- для жінки, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда, зокрема таку, що перебуває під її опікуванням;
- для жінки, яка здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку.

Ненормований робочий день є особливою умовою праці, яка допускається законодавством тільки для певної категорії працівників (адміністративного, господарчого персоналу; осіб, праця яких не піддається обліку в часі – консультанти, інструктори). Тривалість праці цих працівників обмежена не кількістю годин, а колом функціональних обов'язків.

Надурочною вважається *робота* понад встановлену тривалість робочого часу.

Надурочні роботи, як правило, не допускаються. Власник або уповноважений ним орган може застосовувати надурочні роботи лише у *виняткових випадках*:

- при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії та негайного усунення їхніх наслідків;
- при проведенні суспільно необхідних робіт з водопостачання, газопостачання, опалення, освітлення, каналізації, транспорту, зв'язку – для усунення випадкових або несподіваних обставин;
- при необхідності закінчити почату роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, коли припинення її може призвести до псування або загибелі державного чи громадського майна;
- при необхідності виконувати вантажно-розвантажувальні роботи задля недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення й призначення;
- для продовження роботи при нез'явленні працівника, який заступає, коли робота не допускає перерви.

Нічним вважається час з 22 до 6 години доби. Під час роботи в нічний час встановлена тривалість роботи скорочується на одну годину. Забороняється залучення до роботи в нічний час вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, та осіб, молодших вісімнадцяти років.

2. Час відпочинку. Особливості праці у вихідні, святкові та неробочі дні

Часом відпочинку слід вважати період, упродовж якого працівник звільняється від виконання трудових обов'язків і використовує його на власний розсуд.

Перерва для відпочинку і харчування

Тривалість такої перерви не може бути більше як 2 години, і вона повинна надаватися через 4 години після початку роботи

Вихідні дні

При п'ятиденному робочому тижні надається 2 вихідних дні на тиждень, а при шестиденному – один. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку має бути не менш як 42 години

Святкові та неробочі дні

Ці дні встановлено законодавчо:

- 25 грудня та 7 січня – Різдво Христове;
- 24 серпня – День Незалежності України;
- 14 жовтня – День захисника України та інші

Щорічні відпустки

Громадянам, які перебувають у трудових відносинах, надаються щорічні відпустки зі збереженням на їх період місяця роботи (посади) і заробітної плати

Перерви для відпочинку та харчування не включаються в робочий час. Їх тривалість не повинна перевищувати двох годин. Мінімальну тривалість перерви для відпочинку законодавством не встановлено.

Відповідно до Кодексу законів про працю України робота у святкові (неробочі) дні допускається:

- на безперервно діючих підприємствах, де припинення роботи неможливе через виробничо-технічні умови;
- у зв'язку з необхідністю обслуговування населення та інших випадках.

До роботи у вихідні дні не залучаються:

- вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років;
- батьки, які виховують дітей без матері;
- опікуни (піклувальники), прийомні батьки;
- працівники, молодші 18 років.

Залучення працівників до роботи у вихідні, а також святкові (неробочі) дні провадиться за письмовим наказом керівника, де зазначається вид компенсації за таку роботу.

Робота у святковий і неробочий день оплачується в подвійному розмірі.

3. Поняття та види відпусток

Відпустка – це найтриваліший вид часу відпочинку, який передбачає тимчасове оплачуване або безоплатне звільнення роботодавцем працівника від виконання трудових обов'язків протягом установленої законом або за угодою сторін кількості календарних днів із збереженням за ним місця роботи на цей період.

Відповідно до Кодексу законів про працю і Закону України «Про відпустки» установлено такі види відпусток:

- **щорічна** – включає основну відпустку (тривалість не менше ніж 24 календарних дні), додаткову відпустку за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці (тривалістю до 35 календарних днів), додаткову відпустку за особливий характер роботи (тривалістю до 35 календарних днів);
- **додаткова** – у зв'язку з навчанням без відриву від виробництва;
- **творча**;
- **соціальна** – включає відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, додаткову відпустку жінці, що має двох або більше дітей у віці до 15 років;
- **без збереження заробітної плати**.

Право на основну чи додаткову відпустку в перший рік роботи працівник має після шести місяців безперервної праці на цьому підприємстві, а за другий і наступні роки щорічно відпустки надаються в будь-який час відповідно до графіка черговості надання відпусток.

Категорія працівника	Кількість календарних днів (далі – к/д) щорічної основної відпустки	Загальна тривалість щорічних основної та додаткових відпусток
Працівники, що мають право на відпустку за загальним правилом	24 к/д за відпрацьований робочий рік	Не може перевищувати 59 к/д
Промислово-виробничий персонал вугільної, металургійної, електроенергетичної промисловості	24 к/д зі збільшенням за кожні два відпрацьовані роки на 2 к/д, але не більш як 28 к/д	Не може перевищувати 69 к/д
Керівні, педагогічні, науково-педагогічні працівники освіти та наукові працівники	До 56 к/д	Не може перевищувати 59 к/д
Інваліди I і II груп, інваліди III групи	30 к/д 26 к/д	Не може перевищувати 59 к/д
Неповнолітні особи	31 к/д	

Щорічні відпустки за бажанням працівника у зручний для нього час надаються: • особам віком до 18 років; • інвалідам;

- жінкам перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї;
- самотній матері (батьку), які виховують дитину без батька (матері);
- опікунам, піклувальникам або іншим самотнім особам, які фактично виховують одного або більше дітей віком до 15 років за відсутності батьків;
- дружинам (чоловікам) військовослужбовців;
- ветеранам праці та особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;
- ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною;
- батькам-вихователям дитячих будинків сімейного типу.

Відкликання зі щорічної відпустки допускається за згодою працівника лише для відвернення стихійного лиха, виробничої аварії або негайного усунення їхніх наслідків, для відвернення нещасних випадків, простою, загибелі або псування майна підприємства.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Працівник Турботливий М. звернувся до власника підприємства з проханням установити йому неповний робочий день, оскільки він доглядає хворого батька, свідченням цієї обставини є медична довідка. Власник відповів відмовою, мотивуючи тим, що його підприємство збиткове і він не має можливості тримати працівників з неповним робочим днем.

Чи має рацію власник цього підприємства?

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення робочого часу.
2. Які класифікації видів робочого часу існують?
3. Чим відрізняється ненормований робочий день від надурочної роботи?
4. Дайте визначення поняття «відпустка».
5. Назвіть відомі вам види відпустки.

§ 74. ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ПІДПРИЄМСТВУ, УСТАНОВІ, ОРГАНІЗАЦІЇ

1. Поняття трудової дисципліни. Правила внутрішнього трудового розпорядку

Під *дисципліною праці* розуміють сукупність правил, які регулюють поведінку учасників трудових відносин, зокрема їхні обов'язки.

Трудова дисципліна має подвійний характер та передбачає взаємні зобов'язання обох сторін трудового договору. З одного боку, є обов'язок роботодавця створювати працівнику умови праці, необхідні для найбільш ефективного виконання трудових функцій; з іншого – обов'язок працівника неухильно дотримуватися правил поведінки, установлених законодавчими актами, локальними нормами та угодами сторін.

Кодекс законів про працю України

Ст. 140. Забезпечення трудової дисципліни.

Трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконавання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю.

У трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворої товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки. Щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу.

За зразкове виконання трудових обов'язків згідно із законодавством можуть застосовуватися будь-які заохочення (оголошення подяки, нагородження Почесною грамотою, видача премії, представлення до присвоєння почесних звань). На практиці можуть застосовуватися матеріальні чи моральні (за формою), індивідуальні чи колективні (за суб'єктом) заохочення.

Трудовий розпорядок на підприємствах визначається *Правилами внутрішнього трудового розпорядку*, які затверджує роботодавець за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації. Ці правила не можуть суперечити трудовому законодавству, колективному договору, а також нормативним актам роботодавця, які погоджено із зазначеним органом.

Правила внутрішнього трудового розпорядку регламентують:

- організацію праці; порядок прийняття на роботу й звільнення з роботи працівників;
- основні права та обов'язки працівників і роботодавця;
- робочий час і порядок його використання; час відпочинку;
- заохочувальні виплати та інші заохочення за сумлінну працю та підстави їх застосування;
- відповідальність роботодавця та працівника; інші положення.

2. Дисциплінарна відповідальність

Для забезпечення трудової дисципліни поряд з методами переконання та заохочення можуть застосовуватися й методи притягнення до дисциплінарної відповідальності та методи впливу.

Дисциплінарна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності, що застосовується до порушників трудової дисципліни; полягає в обов'язку працівника відповісти за порушення трудової дисципліни та понести дисциплінарне стягнення, передбачене нормами трудового права.

Види дисциплінарної відповідальності:

Загальна відповідальність

поширюється на всіх працівників, крім працівників, для яких встановлено спеціальну дисциплінарну відповідальність, і регулюється нормами Кодексу законів про працю України

Спеціальна відповідальність

поширюється на певні категорії працівників (наприклад, суддів, прокурорів, працівників поліції, військовослужбовців та інших) на підставі статутів і положень про дисципліну

До спеціальних нормативно-правових актів про дисципліну належать Статут про дисципліну працівників зв'язку, Дисциплінарний статут прокуратури України, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ та інші.

Спеціальній дисциплінарній відповідальності підлягають працівники деяких галузей народного господарства: зв'язку, залізничного транспорту, гірничовидобувної промисловості та інші.

Спеціальну дисциплінарну відповідальність несуть також усі категорії державних службовців. До певних категорій працівників застосовуються більш суворі вимоги.

3. Дисциплінарне стягнення. Порядок накладення та зняття дисциплінарного стягнення

Дисциплінарні стягнення – це заходи, що вживаються до порушників трудової дисципліни за невиконання трудових обов'язків.

За порушення трудової дисципліни до працівника можуть застосувати тільки один з таких засобів стягнення: *догану* або *звільнення*. Спеціальні нормативно-правові акти (статути й положення), що поширюються на окремі категорії працівників, можуть містити й інші дисциплінарні стягнення.

Кодекс законів про працю України

Ст. 148. Строк для застосування дисциплінарного стягнення.

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці.

Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення. За кожне порушення трудової дисципліни можна застосувати лише одне дисциплінарне стягнення. Під час обрання виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен врахувати ступінь тяжкості вчиненого проступку, завдану ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника/працівницю не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він/вона вважаються такими, що не мали дисциплінарного стягнення. Якщо вони не допустили нового порушення трудової дисципліни й до того ж проявили себе як сумлінні працівники, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівників не застосовуються.

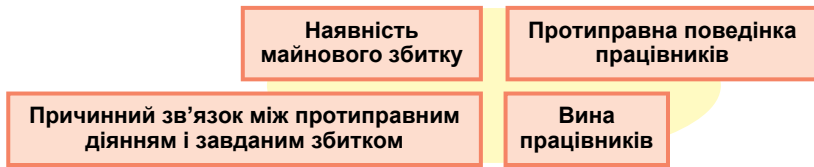
4. Поняття, підстави та види матеріальної відповідальності. Колективна відповідальність

Матеріальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівників відшкодувати збиток, завданий підприємству, установі, організації в результаті невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків в установленому законом розмірі та порядку.

Працівники зобов'язані дбайливо ставитися до майна роботодавців і вживати заходів щодо попередження збитків. Суб'єктами матеріальної відповідальності можуть бути лише працівники, які перебувають у трудових відносинах з роботодавцями.

При покладанні матеріальної відповідальності гарантується права й законні інтереси працівників шляхом установлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством.

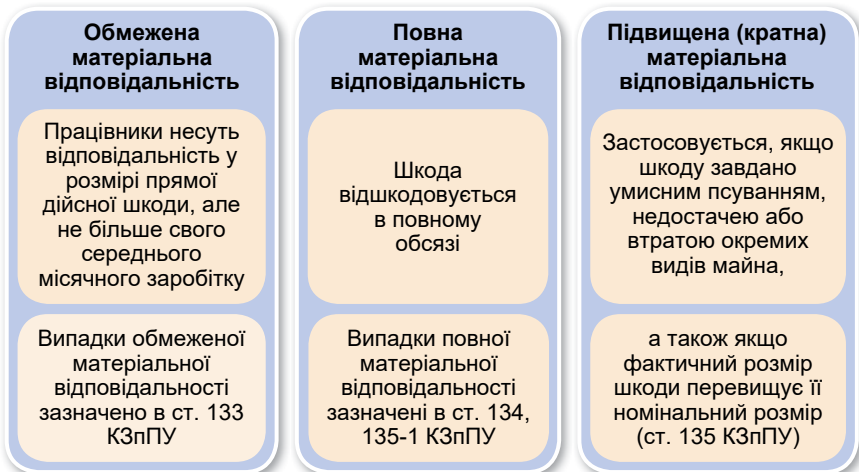

Матеріальна відповідальність за шкоду, завдану роботодавцям під час виконання трудових обов'язків, накладається на працівників за умови, якщо *шкоду завдано з їх вини*. Наявність вини працівників зобов'язані доводити роботодавці. Разом з тим матеріально відповідальні особи за обставин виявлення в них недостачі матеріальних цінностей припускаються винними й повинні самі доводити відсутність їх вини.

Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану роботодавцям, лише за наявності прямої дійсної шкоди. Пряма дійсна шкода буде, наприклад, у випадках розкрадання майна, його псування. Доходи, не отримані у зв'язку з тим, що працівники були відсутні на роботі без поважних причин, не відшкодовуються.

Наступною умовою настання матеріальної відповідальності є *протиправність поведінки працівників*, яка виявилася в тому, що працівники не виконували вимог правової норми дбайливо ставитися до майна роботодавців.

Трудовим законодавством передбачено декілька видів матеріальної відповідальності: *обмежену, повну й підвищену*:

При спільному виконанні працівниками окремих видів робіт, пов'язаних із зберіганням, обробкою, продажем, перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей, коли неможливо розмежувати матеріальну відповідальність кожного працівника/працівниці й укласти з

ним/нею договір про повну матеріальну відповідальність, може запроваджуватися *колективна (бригадна) матеріальна відповідальність*.

Колективна (бригадна) відповідальність установлюється власником або уповноваженим ним органом за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації підприємства, установи, організації. Письмовий договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність укладається між підприємством, установою, організацією і всіма членами колективу (бригади).

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Бригада мулярів і фахівців з наклеювання шпалер у складі 10 осіб працювала на будівництві житлового будинку в центрі міста. Муляр Святкова О. вирішила відсвяткувати особисту подію. Приводом став вступ доньки до коледжу. На святкування вона запросила до приміщення, де відбувалася завершальна стадія будівництва, бригаду мулярів і каменярів. Після закінчення свята хтось із присутніх забув закрити водопровідний кран, унаслідок чого приміщення двох поверхів будинку залило водою, також було зіпсовано будівельні матеріали.

Визначте вид юридичної відповідальності. Хто має відшкодувати збитки і в якому розмірі?

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення трудової дисципліни.
2. Як приймаються правила внутрішнього трудового розпорядку?
3. Які види дисциплінарного стягнення накладаються на порушника трудової дисципліни?
4. Назвіть підстави настання та види матеріальної відповідальності.

§ 75. ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ СПОРИ

1. Індивідуальні трудові спори. Порядок вирішення трудових спорів

Індивідуальні трудові спори – це неврегульовані розбіжності між працівником і роботодавцем з питань застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів про працю або зміни умов трудового договору. Індивідуальні трудові спори є найпоширенішими серед трудових спорів.

Кодекс законів про працю України

Ст. 221. Органи, які розглядають трудові спори.

Трудові спори розглядаються:

- 1) комісіями по трудових спорах;
- 2) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами.

Створення комісій з трудових спорів (КТС) передбачено на підприємствах, в установах, організаціях із числом працюючих не менш як 15 чоловік. КТС обирається на загальних зборах трудового колективу підприємства. При цьому кількість робітників у складі комісії з трудових спорів підприємства повинна бути не менше половини її складу.

Рішення КТС підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у 3-денний строк після закінчення 10 днів, передбачених на його оскарження. У разі невиконання власником або уповноваженим ним органом рішення КТС у встановлений строк комісією з трудових спорів підприємства, установи, організації працівникові видається посвідчення, що має силу виконавчого листа.

У районних (міських) судах розглядаються трудові спори за заявами:

- працівника чи власника або уповноваженого ним органу, коли вони не згодні з рішенням комісії з трудових спорів підприємства, установи, організації;
- прокурора, якщо він вважає, що рішення КТС суперечить чинному законодавству.

Безпосередньо в районних (міських) судах розглядаються трудові спори за заявами:

- працівників підприємств, де КТС не обираються;
- працівників про поновлення на роботі;
- керівника підприємства, його заступників, головного бухгалтера підприємства, митних органів, державних податко-

вих інспекцій та інших службових осіб з питань звільнення, зміни дати й формулювання причини звільнення, переведення на іншу роботу;

- власника або уповноваженого ним органу про відшкодування працівником матеріальної шкоди, завданої підприємству, та за іншими заявами.

Працівник може звернутися із заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного (міського) суду в 3-місячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – у місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

2. Колективні трудові спори. Способи вирішення колективних спорів

Колективний трудовий спір (конфлікт) – це суперечності, що виникли між сторонами соціально-трудових відносин стосовно: установлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору; виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; невиконання вимог законодавства про працю.

Вимоги найманих працівників на виробничому рівні формулюються і затверджуються загальними зборами найманих працівників або формулюються шляхом збору підписів членів трудового колективу підприємства. Вимоги оформлюють відповідним протоколом та надсилають власнику.

Власник зобов'язаний у 3-денний строк розглянути й повідомити своє рішення в письмовій формі, підписане й обґрунтоване. Якщо це питання не в компетенції власника, власник у 3-денний строк надсилає зазначений протокол вищому органу управління. Загальний строк розгляду вимог і ухвалення рішення з урахуванням цих вимог власником до моменту одержання рішення не повинен перевищувати 30 днів з дня одержання цих вимог власником до моменту одержання рішення працівниками чи уповноваженим ними органом.

Конфлікт виникає з моменту, коли представницький орган працівників одержав від власника повну або часткову відмову, або коли строки закінчилися, а відповідь не надійшла. Про виникнення конфлікту орган, що представляє інтереси працівників або профспілки, повинен у 3-денний строк повідомити письмово власника, місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування за місцем знаходження підприємства та Національну службу посередництва і примирення (НСПП).

Органи з вирішення колективних трудових спорів

Примирна комісія

Розглядаються колективні трудові спори щодо встановлення нових, зміни існуючих умов праці, виробничого побуту або укладення чи зміни колективного договору, угоди або окремих їх положень

Трудовий арбітраж

Розглядаються колективні трудові спори в разі неприйняття примірною комісією рішення в зазначені строки. Орган складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб

Національна служба посередництва і примирення

Державна структура, що утворюється Президентом України, формується з висококваліфікованих експертів і фахівців з питань вирішення колективних трудових спорів

3. Страйк: порядок організації та проведення. Обмеження у проведенні страйку

Страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації з метою вирішення колективного трудового спору.

Страйк застосовується як крайній засіб вирішення колективного трудового спору у зв'язку з відмовою власника задовольнити вимоги найманих працівників.

Конституція України

Ст. 44. *Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.*

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Страйк може бути розпочато, якщо примірні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору, або власник ухиляється від примірних процедур, або не виконує угоди, досягнутої в ході вирішення колективного трудового спору.

Рішення проголошення страйку на підприємстві приймається за поданням органу профспілкової чи іншої організації найманих працівників, уповноваженої представляти інтереси останніх, загальними зборами найманих працівників шляхом голосування та вважається прийнятим, якщо за нього проголосували більшість найманих працівників або 2/3 делегатів конференції. Рішення про оголошення страйку оформлюється протоколом.

Орган, який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган не пізніше ніж за 7 днів до початку страйку, а в разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві – за 15 днів. Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний в найкоротший строк повідомити постачальників і споживачів, транспортні організації, а також інші зацікавлені підприємства, установи, організації про рішення найманих працівників про оголошення страйку. У разі проведення зборів, мітингів, пікетів за межами підприємства орган, який очолює страйк, повинен повідомити про запланований захід місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не пізніше ніж за три дні. *Незаконними є страйки:*

- оголошені з вимогами про зміну конституційного ладу, державних кордонів та адміністративно-територіального устрою України, а також з вимогами, що порушують права людини;
- оголошені без додержання найманими працівниками та профспілками положень Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»;
- розпочаті з порушенням найманими працівниками, профспілкою, об'єднанням профспілок чи уповноваженими ними органами вимог вищезазначеного Закону;
- які оголошені або проводяться під час здійснення примирних процедур.

Забороняється проводити страйк, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю та здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи боротьбі із стихійним лихом. У разі оголошення надзвичайного стану Верховна Рада України або Президент України можуть заборонити проведення страйків на строк, що не перевищує одного місяця.

Запитання та завдання

Розв'яжіть логічний ланцюжок.

За поданими даними зробіть висновок, якого вивченого питання стосується логічний цифровий ланцюжок, і поясніть кожне значення:

3 місяці, 10 днів, 3 дні, 10 днів, 3 дні, 3 місяці.

Складіть свій цифровий ряд з іншого питання розглянутої теми з правознавства та запропонуйте його для вирішення однокласникам і однокласницям.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття «індивідуальні трудові спори».
2. Які органи розглядають індивідуальні трудові спори?
3. Назвіть органи, що вирішують колективні трудові спори (конфлікти).
4. Схарактеризуйте порядок організації та проведення страйку.

§ 76. ОПЛАТА ПРАЦІ. ОХОРОНА ПРАЦІ

1. Заробітна плата: поняття та види. Мінімальна заробітна плата

Відповідно до Конституції України кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Структурно заробітна плата складається з трьох частин:

Основна заробітна плата

- винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці, яка встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників і посадових окладів – для службовців

Додаткова заробітна плата

- винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці
- включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань

Заохочувальні виплати

- винагорода за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або провадяться понад установлені зазначеними актами норми

Розмір заробітної плати формується з урахуванням мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності й господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці.

Розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати. Під час обчислення розміру заробітної плати працівника для забезпечення її мінімального розміру не враховуються доплати за роботу в несприятливих умовах праці та підвищеного ризику для здоров'я, за роботу в нічний та надурочний час, роз'їзний характер робіт, премії до святкових і ювілейних дат.

Розрізняють такі види заробітних плат:

- *відрядна* – за якої заробіток нараховується за виконаний обсяг робіт, вироблену продукцію за відрядними розцінками, обчисленими виходячи з установлених тарифних ставок і норм виробітку або часу;
- *акордна* – на заробітну плату виділяється сума за виконання певного обсягу робіт незалежно від строку їх виконання (наприклад, на будівництво певної споруди);
- *погодинна* – розмір заробітної плати встановлюється залежно від годин, проведених на роботі, та кваліфікації робітника. Може бути почасова, поденна та помісячна.

Заробітна плата працівників підприємств на території України виплачується у грошових знаках. Колективним договором, як виняток, може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не нижче собівартості), де така виплата, еквівалентна за вартістю оплаті праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників. Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, установлені в колективному договорі, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, який не перевищує 16 календарних днів. У разі, коли день виплати заробітної плати збігається з вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата виплачується напередодні.

2. Особливості оплати праці у вихідні, святкові та неробочі дні

Робота у вихідні, святкові та неробочі дні оплачується в подвійному розмірі:

- відрядникам – за подвійними відрядними розцінками;
- працівникам, праця яких оплачується за годинними або денними ставками, – у розмірі подвійної годинної або денної ставки;
- працівникам, які одержують місячний оклад, – у розмірі одинарної годинної або денної ставки зверх окладу, якщо

робота у святковий і неробочий день провадилася в межах місячної норми робочого часу, і в розмірі подвійної годинної або денної ставки зверх окладу, якщо робота провадилася понад місячну норму.

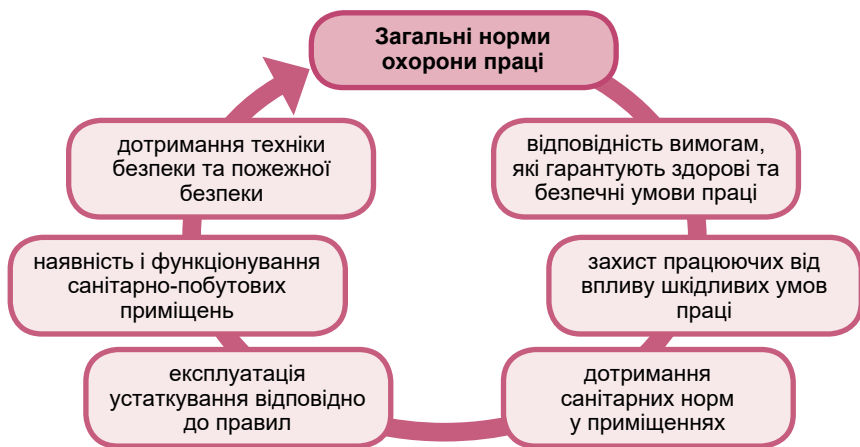
Оплата у зазначеному розмірі провадиться за години, фактично відпрацьовані у святковий і неробочий день.

На бажання працівника, який працював у святковий і неробочий день, йому може бути надано інший день відпочинку.

3. Охорона праці. Органи нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини у процесі праці. Питання охорони праці регулюються Законом України «Про охорону праці».

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний вжити заходів щодо полегшення та оздоровлення умов праці працівників шляхом впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки, засобів механізації та автоматизації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження та усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, випромінювань тощо.

Роботодавець зобов'язаний за свої кошти організувати проведення попереднього та періодичних медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах зі шкідливими та небезпечними умовами праці, а також щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року. Роботодавець повинен проводити розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві.

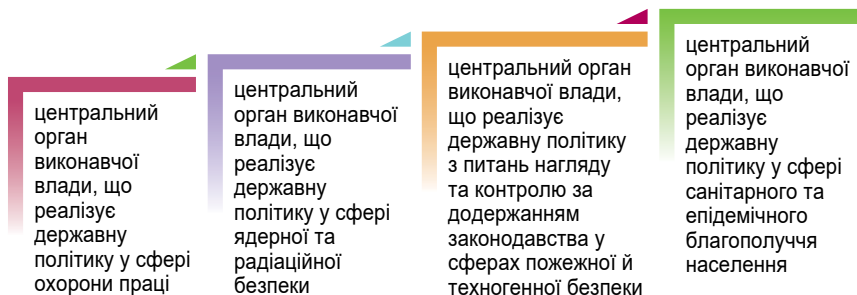
Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створено виробничу ситуацію, небезпечну для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля. Він зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника або роботодавця.

Щодо виконання вимог нормативних актів про охорону праці працівник зобов'язаний:

- знати та виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, правила поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту;
- додержуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку;
- проходити у встановленому порядку попередні та періодичні медичні огляди;
- співробітничати з власником або уповноваженим ним органом у справі організації безпечних і нешкідливих умов праці, особисто вживати посилюючих заходів щодо усунення будь-якої виробничої ситуації, яка створює загрозу його життю чи здоров'ю або людям, які його оточують, а також навколишньому природному середовищу.

Державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання, фізичними особами – підприємцями, які використовують найману працю, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Державний нагляд за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють:

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників.

За порушення законодавства та інших нормативних актів, створення перешкод для діяльності посадових осіб державного нагляду за охороною праці та представників профспілок винні працівники притягуються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної або кримінальної відповідальності.

Запитання для самоперевірки

1. Які види заробітної плати існують в Україні?
2. Які особливості має оплата праці у святкові та неробочі дні?
3. Які органи здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю?

§ 77. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

1. Поняття соціального захисту. Соціальне забезпечення

Конституція України

Ст. 46. *Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.*

Соціальний захист – це система матеріального забезпечення та обслуговування громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, у разі втрати годувальника та в інших установлених законодавством випадках.

Право на соціальний захист регулюється Конституцією та Законами України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім’ям з дітьми», «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», іншими законодавчими актами.

У Конституції України зазначено, що основним джерелом існування громадян, яке має забезпечувати рівень їхнього життя не нижче від прожиткового мінімуму, є пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги. Тим самим вказується на конкретні види соціального забезпечення громадян України.

Допомога – це грошова виплата (одноразова чи періодична), яка призначається окремим категоріям громадян у порядку і розмірах, передбачених законодавством.

Численні види допомоги можна класифікувати за різними підставами:

- за цільовим призначенням (допомога, що компенсує зарібок; допомога, яка надана як додаткова матеріальна допомога для покриття разових витрат, а саме при народженні дитини, на поховання);

- за тривалістю виплат допомоги (одноразові, щомісячні, періодичні);
- за джерелом виплати (допомога з позабюджетних фондів, допомога з державного бюджету).

Чинним законодавством передбачено такі види допомоги:

- допомога по тимчасовій непрацездатності;
- допомога по вагітності та пологах;
- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми;
- допомога на поховання;
- одноразова допомога потерпілому від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- допомога по безробіттю;
- допомога вимушеним переселенцям; допомога біженцям та інші види допомоги.

З метою удосконалення системи соціального забезпечення ухвалено Закон України «Про соціальні послуги», який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що перебувають у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії та особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг:

- за місцем проживання особи (удома);
- у стаціонарних інтернатних установах і закладах;
- у реабілітаційних установах і закладах;
- в установах і закладах денного перебування;
- в установах і закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах соціального обслуговування;

- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).
Види соціальних послуг:

Соціально-побутові послуги

- забезпечення продуктами харчування, інвентарем, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, доставка медикаментів

Психологічні послуги

- надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем

Соціально-медичні послуги

- консультації щодо запобігання виникненню можливих органічних розладів особи, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних лікувальних заходів

Соціально-економічні послуги

- задоволення матеріальних потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах у натуральній чи грошовій формі
- інші види послуг (юридичні, інформаційні)

Соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно.

2. Соціальне страхування. Загальнообов'язкове державне та добровільне страхування

Страхування може бути загальнообов'язковим державним чи добровільним.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Залежно від страхового випадку основними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування є:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- медичне страхування;

- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи. Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, з настанням якого у застрахованої особи виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності чи у фізичних осіб;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок та інші), громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком.

Видами добровільного страхування можуть бути страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування (безперервне страхування здоров'я), страхування транспорту, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна та ін.

Зпитання для самоперевірки

1. Що таке соціальне забезпечення?
2. Які закони України регулюють право на соціальний захист?
3. Дайте визначення загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.
4. Які види державного соціального страхування гарантуються законами України?
5. Що таке добровільне страхування?

§ 78. ПЕНСІЇ В УКРАЇНІ

1. Поняття пенсії. Системи пенсійного забезпечення

Пенсія – це щомісячна грошова виплата в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або виплати, які отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законом.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

Перший рівень – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат в порядку, передбаченому законодавством про недержавне пенсійне забезпечення

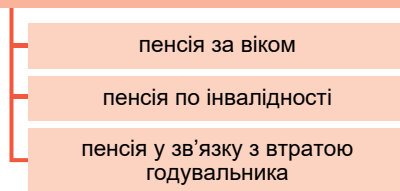
Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні.

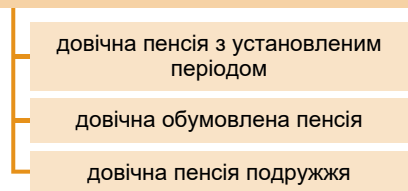
2. Види пенсій. Страховий стаж

Законодавство про пенсійне страхування чітко визначає два види пенсійного забезпечення: пенсійні виплати та соціальні послуги. Пенсійні виплати здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі та Накопичувального фонду в накопичувальній системі.

За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати

За рахунок коштів Накопичувального фонду здійснюються такі пенсійні виплати

Закон прописує умови призначення пенсії за віком. Особи мали право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років до 31 грудня 2017 року. Починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку

60 років мають особи за наявності вказаного в Законі страхового стажу.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (зокрема, каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

Страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягала страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і за який щомісяця сплачено нею та роботодавцем або нею страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами соціального страхування, крім пенсій усіх видів (за винятком пенсії по інвалідності), включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску.

Страховий стаж обчислюється за даними персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. Страховий стаж обчислюється в місяцях.

3. Державна соціальна допомога

Державна соціальна допомога – це щомісячна державна допомога, що надається у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

Громадяни України, які є дітьми померлого годувальника або досягли віку, встановленого Законом «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», і не мають права на пенсію, або є особами з інвалідністю і не мають права на пенсію по інвалідності та постійно проживають на території України, мають право на державну соціальну допомогу.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України. Іноземці та особи без громадянства мають право на державну соціальну допомогу на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Існують такі види державної соціальної допомоги:

- державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;

- державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога призначається особі, яка

- є дитиною померлого годувальника або досягла віку, встановленого Законом, та не має права отримувати у зв'язку із цим пенсію, або визнана особою з інвалідністю
- не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»
- є малозабезпеченою особою (крім осіб з інвалідністю I групи та дітей померлого годувальника)
- є особою з інвалідністю I групи

4. Пенсії Накопичувального фонду

Застрахована особа в разі досягнення пенсійного віку має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду, облікованих на її накопичувальному пенсійному рахунку. Страхування та виплата довічної пенсії здійснюється страховою організацією, обраною застрахованою особою, згідно із Законом України «Про страхування».

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією виходячи з вартості оплаченого договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок тривалості життя.

Страхові організації, що здійснюють страхування й виплату довічної пенсії, створюють Централізований страховий фонд та забезпечують свою платоспроможність відповідно до законодавства про страхову діяльність. Одноразова виплата застрахованій особі з коштів Накопичувального фонду здійснюється територіальним органом Пенсійного фонду.

Страхова організація, що здійснює виплати довічних пенсій, зобов'язана пропонувати застрахованій особі такі види довічних пенсій: довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя.

 Довічна пенсія з установленим періодом – це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менш ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

 Довічна обумовлена пенсія – це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера. У разі, якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена

пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума вартості договору страхування довічної пенсії на час його укладення, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя – це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті – його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, протягом їх життя.

Застрахована особа має право вільного вибору одного з видів довічних пенсій. Дострокове припинення дії договору страхування довічної пенсії за бажанням сторін забороняється.

5. Недержавне пенсійне забезпечення

Загальні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні визначає Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;
- страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до законодавства;
- банківськими установами відповідно до законодавства шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Пенсійні фонди можуть здійснювати такі види пенсійних виплат:

- пенсія на визначений строк;
- одноразова пенсійна виплата.

У випадку смерті страхувальника його пенсійні кошти переходять до спадкоємців і виплачуються як одноразова пенсійна виплата.

Запитання та завдання

Розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Чи має хтось з ваших родичів право на пенсію? Який саме вид пенсії він (вона) отримує?

Користуючись кодом чи посиланням на ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n479>, зробіть розрахунки пенсії для своїх родичів, довідавшись у них необхідні дані. Зіставте свої розрахунки з розміром пенсії, яку вони отримують. Чи збігаються цифри?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке пенсія?
2. З яких рівнів складається система пенсійного забезпечення в Україні?
3. Укажіть види пенсій за солідарною та накопичувальною системами.
4. Що таке страховий стаж?

§ 79. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ

Робота в парях

Оберіть ситуацію для аналізу та прочитайте її. Користуйтеся кодом чи посиланням на чинне трудове законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>, дайте відповідь на запитання та розробіть структуру презентації свого розв'язання ситуації в загальному колі.

Ситуація 1. Розумова О., яка працювала в закладі освіти, під час бесіди з учнем 11-го класу Барановим В. дала йому ляпаса. Батьки Баранова В. звернулися до директора школи зі скаргою, вимагаючи звільнити вчительку. Педрада, обговоривши поведінку Розумової О., вирішила просити адміністрацію школи звільнити її з роботи. Директор цього ж дня видав наказ про звільнення вчительки з роботи. У трудовій книжці, яку видали в той самий день, було зроблено запис: «Звільнена за однократне грубе порушення трудових обов'язків (п. 1 ст. 41 КЗпП України)».

Розумова О. звернулася з позовом до суду про поновлення її на роботі. Як обґрунтування своєї вимоги вона вказала, що має 23 роки бездоганного педагогічного стажу, неодноразово заохочувалася грамотами, подяками, за підсумками останньої атестації місяць тому її було рекомендовано до присвоєння звання «Старший учитель», а учень Баранов В. недисциплінований, поводиться грубо, систематично її ображає і принижує перед іншими учнями. Вона також повідомила, що про таке ставлення учня вона доповідала адміністрації, але змін в його поведінці не відбулося. Тому під час чергового зношення вона не стрималася.

Дайте правову оцінку ситуації і визначте підвідомчість спору.

Сформулюйте правові питання, які необхідно розв'язати, і виступіть у ролі судді.

Ситуація 2. Бутенко О.П. працювала на приватному підприємстві «Школярник», що об'єднувало шкільні їдальні, бухгалтером і одночасно була головою профспілкового комітету підприємства. Наказом директора ПП «Школярник» Бутенко О.П. за порушення трудової дисципліни було звільнено за п. 3 ст. 40 КЗпП України. Вважаючи звільнення неправильним, Бутенко О.П. звернулася до суду з позовом про поновлення на посаді.

Ухвалою позивачці було відмовлено у прийнятті позовної заяви з тих мотивів, що вона не зверталася за вирішенням спору до комісії з трудових спорів.

Дайте правову оцінку ситуації і визначте підвідомчість спору.

Чи законна ухвала суду? Відповідь аргументуйте.

Ситуація 3. Анадольський лісгосп звернувся до суду з позовом до майстра лісової дільниці Збитченка А. про стягнення з нього відповідно до ст. 134 КЗпП України збитків у сумі 34 681 грн, завданих під час виконання службових обов'язків. Позов лісгоспу про відшкодування шкоди в повному обсязі було пред'явлено на тих підставах, що із Збитченком А. було укладено договір про повну матеріальну відповідальність.

Суддя відмовив у прийнятті позовної заяви, мотивуючи тим, що майстер лісової дільниці повинен нести обмежену матеріальну відповідальність, а тому спір непідвідомчий суду.

Дайте правову оцінку ситуації.

Чи правильні дії суду? Підвідомчий районному суду цей спір чи ні?

У якому порядку і як повинен бути вирішений цей спір?

Ситуація 4. Робітник взуттєвої фабрики Хватченко М. намагався винести через прохідну підприємства шматок хромової шкіри. Директор фабрики передав матеріали про спробу крадіжки на розгляд трудового колективу. Збори трудового колективу ухвалили рішення про звільнення Хватченка М. Директор виконав вимогу трудового колективу та звільнив Хватченка М. у зв'язку з втратою довіри на підставі п. 2 ст. 41 КЗпП України. Хватченко М. оскаржив звільнення до районного суду.

Дайте правову оцінку ситуації та визначте підвідомчість спору.

Складіть проект рішення районного суду.

Завдання для узагальнення за темою 8

I. Виконайте тестові завдання.

1. Предметом трудового права є:

- А Економічний зиск, а саме заробітна плата
- Б Відносини, змістом яких є сам процес праці
- В Відносини, що регулюють право власності
- Г Відносини, змістом яких є результат праці

2. Стан трудової діяльності працівника, що веде до зміни суттєвих умов трудового договору:

- А Звільнення
- Б Переміщення
- В Переведення
- Г Підвищення

3. Для працівників віком від 16 до 18 років установлюється:

- А Нормальна тривалість робочого часу
- Б Неповний робочий час
- В Скорочений робочий час
- Г Ненормований робочий день

4. Вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівника відшкодувати збиток, завданий підприємству, установі, організації в результаті невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків у встановленому законом розмірі та порядку, називається:

- А Майновою відповідальністю
- Б Матеріальною відповідальністю

- В** Трудовою відповідальністю
Г Адміністративною відповідальністю

5. Позначте структуру, яка не є органом з вирішення колективних трудових спорів.

- А** Комісія з трудових спорів (КТС)
Б Примирна комісія
В Трудовий арбітраж
Г Національна служба посередництва і примирення (НСПП)

6. Комплекс економічних, психологічних, освітніх, медичних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення їхньої життєдіяльності та повернення до повноцінного життя – це:

- А** Соціальна допомога   **В** Соціальна виплата
Б Соціальна реабілітація   **Г** Соціальна послуга

7. Укажіть, який вид загальнообов'язкового державного соціального страхування залежно від страхового випадку не передбачено законодавством України.

- А** Страхування по вагітності й пологам
Б Пенсійне страхування
В Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням
Г Медичне страхування

8. Які пенсійні виплати здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

- А** Пенсія у зв'язку з втратою годувальника
Б Пенсія за віком
В Пенсія по інвалідності
Г Довічна пенсія подружжя

9. Які умови трудового договору, що встановлюються угодою сторін, є обов'язковими?

- А** Про встановлення випробування
Б Про трудову функцію
В Про забезпечення житлом
Г Про надання для дитини працівника місця в дошкільному дитячому закладі
Д Про розмір винагороди за роботу

10. Який із зазначених обов'язків повинен виконувати власник або уповноважений ним орган?

- А** Створювати умови для зростання продуктивності праці
Б Забезпечувати трудову та виробничу дисципліну
В Дбайливо ставитися до майна
Г Додержуватися вимог нормативних актів про охорону праці, техніку безпеки та виробничої санітарії
Д Поліпшувати умови праці та побуту
Е Працювати чесно і сумлінно

11. Установіть відповідність між категоріями працівників і тривалістю щорічної основної відпустки.

1 Неповнолітні особи

2 Інваліди I і II групи

3 Керівні, педагогічні, науково-педагогічні працівники освіти

4 Промислово-виробничий персонал вугільної, металургійної, електроенергетичної промисловості

А Не більше 28 к/д

В 31 к/д

Д 56 к/д

Б 30 к/д

Г 45 к/д

12. Установіть відповідність між визначеннями та назвою систем заробітної плати:

1 Сума за виконання певного обсягу робіт незалежно від строку їх виконання (наприклад, на будівництво певної споруди), що виділяється на заробітну плату

2 Розмір заробітної плати встановлюється залежно від годин, проведених на роботі, та кваліфікації робітника

3 Заробіток нараховується за виконаний обсяг робіт, вироблену продукцію за розцінками, обчисленими виходячи з установлених тарифних ставок і норм виробітку

А відрядна

В погодинна

Б звичайна

Г акордна

II. Порівняйте поняття.

- Нормальна тривалість робочого часу – скорочений робочий час – неповний робочий час.

- Щорічна основна відпустка – додаткова відпустка.

- Повна матеріальна відповідальність – обмежена матеріальна відповідальність – кратна матеріальна відповідальність.

- Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

III. Виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з трудового права.

1. Строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати одного місяця, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, – трьох місяців.

2. Джерелами локального регулювання умов праці є генеральна, галузева та інституціональна угоди.

3. До трудової книжки вносять відомості про роботу, заохочення та нагороди за успіхи в роботі та відомості про стягнення.

4. Нічним вважається час з 22 до 7 години доби. При роботі в нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на дві години.

5. Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше трьох днів з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебуванням його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше одного місяця з дня вчинення проступку.

6. Індивідуальні трудові спори розглядаються примирними комісіями та районними (міськими) судами.

4. **Перейдіть за кодом або посиланням на Кодекс законів про працю України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n439> і розв'яжіть юридичну ситуацію.**

Ситуація. Директор закладу освіти, що працював за розкладом шестиденного робочого тижня, зобов'язав класних керівників усі заходи виховного та розважального характеру (а саме, свята, тематичні вечори та дискотеки) проводити після закінчення навчальних занять в останній робочий день тижня, тобто суботу. Незважаючи на обґрунтоване пояснення такого розпорядження, класні керівники не погодилися з наказом директора.

Надайте консультацію робітникам навчального закладу щодо законного обґрунтування їхньої відмови. Запропонуйте свій шлях вирішення цього конфлікту.

Тема 9. Сімейне право України

Занадто багато хто залишається на самоті тому, що боїться образ. Ми боїмося проявляти турботу про людей, тому що боїмося, що інші не подбають про нас.

*Елеонора Рузвельт, американська суспільна діячка,
дружина президента США Франкліна Делано Рузвельта*

§ 80. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Загальна характеристика сімейних і прирівняних до них відносин

Серед різноманітних суспільних відносин, урегульованих правом, виокремлюють сферу людських стосунків, які засновані на родинних зв'язках або спрямовані на їх створення та водночас можуть містити елементи економічного характеру. Це – сімейні правовідносини. Вони виникають на основі укладення шлюбу, народження чи усиновлення дітей, прийняття дитини на виховання. Ці відносини за своїм змістом дуже близькі до цивільних. Однак вони мають особливості, які дають підстави виокремити їх в окрему сферу, а норми, що їх регулюють, – в окрему галузь права – сімейне право.

Сімейне право – це галузь права, яка складає сукупність правових норм і принципів, що регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що випливають зі шлюбу та належності до сім'ї.

Предметом сімейного права є особисті немайнові та майнові відносини, які виникають у зв'язку зі шлюбом, спорідненням, усиновленням, опікою та піклуванням, прийняттям дитини до сім'ї для виховання та у зв'язку з іншими підставами, не забороненими законом і такими, що не суперечать моральним засадам суспільства та базуються на рівності та майновій самостійності учасників.

Суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення. Сімейний кодекс установлює такий перелік суб'єктів сімейних правовідносин:

- подружжя;
- батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- рідні брати; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

При цьому усі інші родичі (двоюродні брати та сестри, тітка, дядько, племінники, племінниці та ін.) не є учасниками сі-

мейних правовідносин, за винятками, установленими законом. **Об'єктами сімейних правовідносин** можуть бути майнові блага (речі), особисті немайнові блага, дії, зокрема послуги. **Змістом** сімейних правовідносин є суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Сімейні правовідносини мають особливості, які відрізняють їх від інших правовідносин:

сімейні права та обов'язки є невідчужуваними

підстави виникнення сімейних правовідносин – шлюб, народження дитини, усиновлення, інші

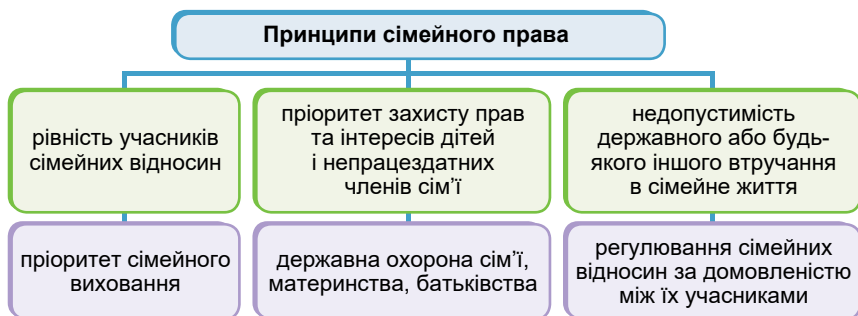

суб'єктами є лише фізичні особи

у регулюванні цих відносин переплітаються норми права з нормами релігії та моралі, звичаями

Сімейне право має низку принципів, відповідно до яких воно впливає на суспільні відносини.

2. Джерела сімейного права

До джерел сімейного права належать нормативно-правові акти, які в сукупності складають сімейне законодавство. Загальні засади правового регулювання сімейних відносин визначено:

- у *Конституції України*, що регулює загальні засади сімейних правовідносин;
- у *законах України*, які є найважливішими джерелами сімейного права, оскільки містять норми, що закріплюють правовий механізм регулювання сімейних правовідносин тощо. Закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Окреме місце посідають Цивільний та Сімейний кодекси України;
- в *указах і нормативних розпорядженнях Президента України*;
- у *постановах і нормативних розпорядженнях Кабінету Міністрів України*;

- у *договорах*, якими регулюються сімейні відносини (наприклад, укладання шлюбного договору);
- у *звичаях*;
- у *міжнародних договорах* (Конвенція ООН про права дитини тощо).

3. Сімейний кодекс України

Основним регулятором сімейних правовідносин є *Сімейний кодекс України*. Норми Сімейного кодексу відповідають реаліям сьогодення, європейським стандартам правового регулювання, узгоджені з положеннями міжнародних актів, насамперед Загальної декларації прав людини та Конвенції ООН про права дитини, ратифікованих Україною.

Належне місце серед регуляторів сімейних відносин посів *договір*. Уперше задекларовано можливість вирішення окремих питань, керуючись звичаями. Відлунням реалій життя стало врегулювання відносин жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, повернення до законодавства однієї з можливих форм виховання дітей – *патронату*.

Сімейний кодекс охоплює широке коло відносин у сфері сім'ї, регулює особисті та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, бабою, дідом, прабабою, прадідом та онуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, іншими членами сім'ї. Проте не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником, іншими родичами.

За своєю структурою Сімейний кодекс складається із семи розділів: 1. Загальні положення; 2. Шлюб. Права та обов'язки подружжя; 3. Права та обов'язки матері, батька і дитини; 4. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування; 5. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів; 6. Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями. 7. Прикінцеві положення.

4. Сім'я. Підстави створення сім'ї

В історії людства немає давнішого утворення, ніж сім'я. Вона з'явилася набагато раніше, ніж виникла держава. Сім'я залишається й сьогодні основним інститутом соціалізації людини.

Сімейний кодекс України

Ст. 3. Сім'я.

1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.
2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'я перебуває під захистом держави. Це означає, що держава за допомогою законів і норм права регулює правовідносини в сім'ї. Сімейні відносини регулюються нормами права лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Тому поняття сімейних відносин ширше за поняття сімейних правовідносин. Підставами виникнення сім'ї є шлюб, кровне споріднення осіб, усиновлення, а також інші підстави, які не заборонено законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Сімейний кодекс не містить вичерпного переліку підстав виникнення сім'ї. Тому сім'ю складають не тільки особи, які, наприклад, зареєстрували шлюб, а й ті, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (фактичне подружжя). Таким чином, до членів сім'ї насамперед належать подружжя, батьки й діти, які за загальними правилами складають ядро сімейного союзу. Подальше коло членів сім'ї може варіюватися залежно від конкретних обставин, починаючи від найближчих кровних родичів і закінчуючи особами, які спільно проживають як члени сім'ї.

5. Способи захисту сімейних прав та інтересів

Особа має право на захист свого сімейного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Право на захист – це законодавчо забезпечена можливість уповноваженої особи використовувати правоохоронні засоби для відновлення свого порушеного права або його визнання.

Сімейний кодекс України

Ст. 18. Захист сімейних прав та інтересів.

1. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

2. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін.

Способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є:

- встановлення правовідношення;
- примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
- припинення правовідношення, а також його анулювання;
- припинення дій, які порушують сімейні права;
- відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено Сімейним кодексом або договором.

Основною формою захисту сімейних прав є *судова*.

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/stru#Stru> та розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Голова міської ради Владний С. В. своїм розпорядженням зменшив до 16 років вік осіб, які укладають шлюб, а також затвердив Положення про усиновлення дітей, що залишилися без піклування батьків, яке передбачає спрощений порядок усиновлення дітей на території міста.

Чи правомочне рішення голови міської ради Владного С. В.?

Який орган повинен скасувати рішення голови міської ради в разі його неправомочності?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке сімейне право?
2. Схарактеризуйте особливості сімейних правовідносин.
3. Назвіть джерела сімейного права.
4. Що таке сім'я? Які підстави для створення сім'ї існують?
5. Які способи захисту сімейного права?

§§ 81–82. ШЛЮБ. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

1. Поняття шлюбу. Умови укладення шлюбу

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану.

В історії відомо декілька способів укладення шлюбу. Найдавніший серед них – викрадення нареченої нареченим без її згоди, якщо такому викраденню передувало попереднє змова родичів. Існував і такий спосіб укладення шлюбу, як купівля нареченої в родичів. При цьому згода нареченої на шлюб не мала істотного значення, хоча уже в правових актах Ярослава Мудрого заборонялося видавати заміж силою. Церемонія шлюбу супроводжувалася спеціальними обрядами. З прийняттям в Україні-Русі християнства змінилася й увага про шлюб та розпочав діяти Номоканон – зібрання візантійського сімейного права. Церковне вінчання, запроваджене в XI ст., практикувалося лише серед вищих верств суспільства.

За допомогою права утворена сім'я отримує визнання законності з боку держави. Лише офіційна реєстрація союзу між жінкою та чоловіком породжує права та обов'язки подружжя.

При вступі в шлюб існують певні умови і перешкоди. *Умови* вступу в шлюб – це обставини, необхідні для того, щоб шлюб міг бути зареєстрованим і був визнаний дійсним. *Перешкоди (негативні умови)* – це обставини, за наявності яких реєстрація шлюбу не допускається.

Позитивні умови укладення шлюбу

шлюбний вік для чоловіків і жінок установлюється у 18 років

шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка

Негативні умови укладення шлюбу

перебування хоча б однієї із сторін в іншому зареєстрованому шлюбі

перебування жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках і відносинах, що прирівнюються до родинних

тяжка хвороба або хвороба, небезпечна для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків

2. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі

Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою:

- родичі прямої лінії споріднення;
- рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра;
- двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- усиновлювач та усиновлена ним дитина (шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення).

За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

Перелік перешкод для реєстрації шлюбу є вичерпним. Відмова в реєстрації шлюбу за будь-якими іншими підставами – у зв'язку з расовими, національними, релігійними, соціальними та іншими відмінностями – заборонена і розглядається як грубе порушення прав людини.

3. Порядок реєстрації шлюбу

Існує певний порядок реєстрації шлюбу. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства.

1. Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Заява подається жінкою і чоловіком особисто

2. Орган державної РАЦС зобов'язаний ознайомити наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя й батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу. Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я

3. Шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку

У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або в будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця. Шлюб реєструють у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану. За заявою наречених реєстрація шлюбу здійснюється в урочистій обстановці. За заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

4. Шлюбний договір: поняття та порядок укладення

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя можуть укласти шлюбний договір. Якщо стороною шлюбного договору є неповнолітня особа, то для його укладення потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбний договір укладають у письмовій формі й нотаріально посвідчують.

Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності в день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності в день його нотаріального посвідчення.

Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, зокрема в разі розірвання шлюбу.

Подружжя можуть включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Шлюбний договір може змінити тільки подружжя. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

Одностороння відмова від шлюбного договору не допускається. Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору. У такому разі, за вибором подружжя, права та обов'язки, установлені шлюбним договором, припиняються з моменту його укладення або в день подання нотаріусу заяви про відмову від нього.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

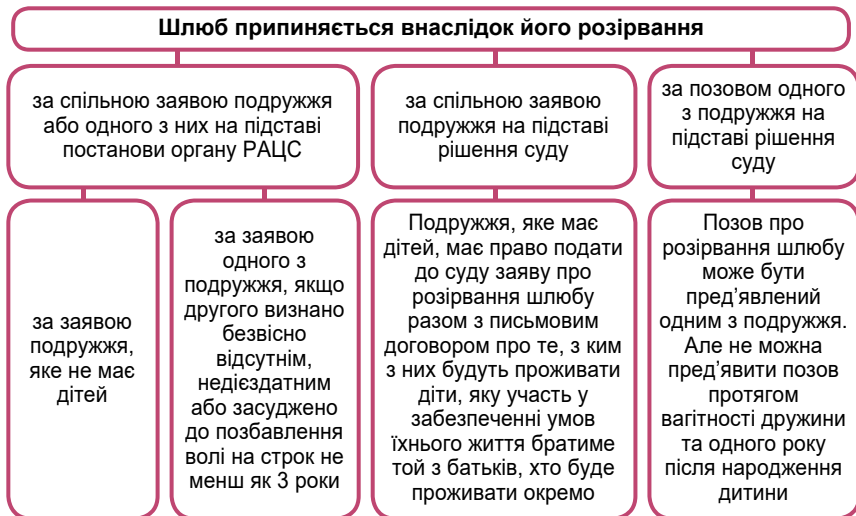
5. Припинення шлюбу. Розірвання шлюбу через державні органи реєстрації актів цивільного стану та за рішенням суду. Режим окремого проживання. Визнання шлюбу недійсним

Сімейний кодекс України

Ст. 104. 1. Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.

2. Шлюб припиняється внаслідок його розірвання.

У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення відповідної постанови, якщо ж розірвання шлюбу відбува-

ється в судовому порядку, то шлюб припиняється в день набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану за заявою колишньої дружини або чоловіка. Засвідчується воно свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

За заявою подружжя або позовом одного з них суд може винести рішення про встановлення для подружжя *режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання одного з них проживати спільно*. Установлення такого режиму не припиняє прав та обов'язків подружжя, проте в разі встановлення режиму окремого проживання:

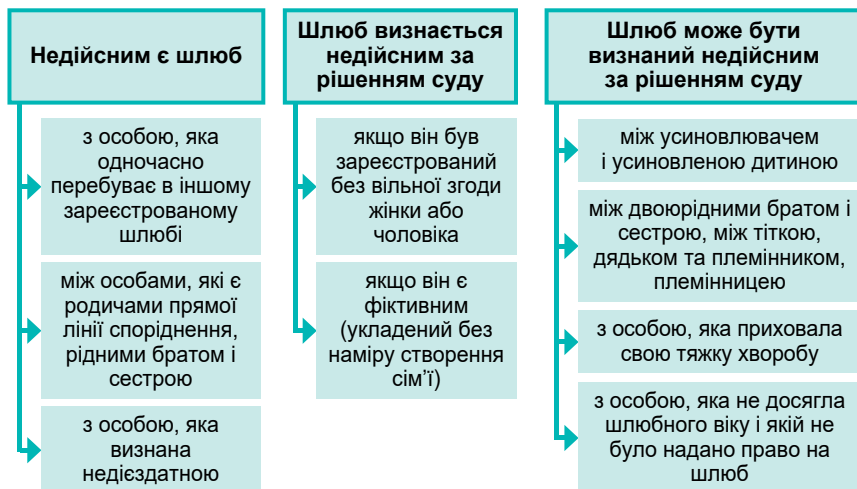
- майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі;
- дитина, народжена дружиною після спливу 10 місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка;
- режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

Сімейний кодекс України не встановлює обмежень у часі щодо режиму окремого проживання.

Шлюб може бути визнано недійсним, якщо він був зареєстрованим з порушенням сімейного законодавства. Рішення про недійсність шлюбу приймає відповідний орган РАЦС або суд.

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акта, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням установлених законом умов укладення шлюбу, що є за своєю суттю заходом захисту.

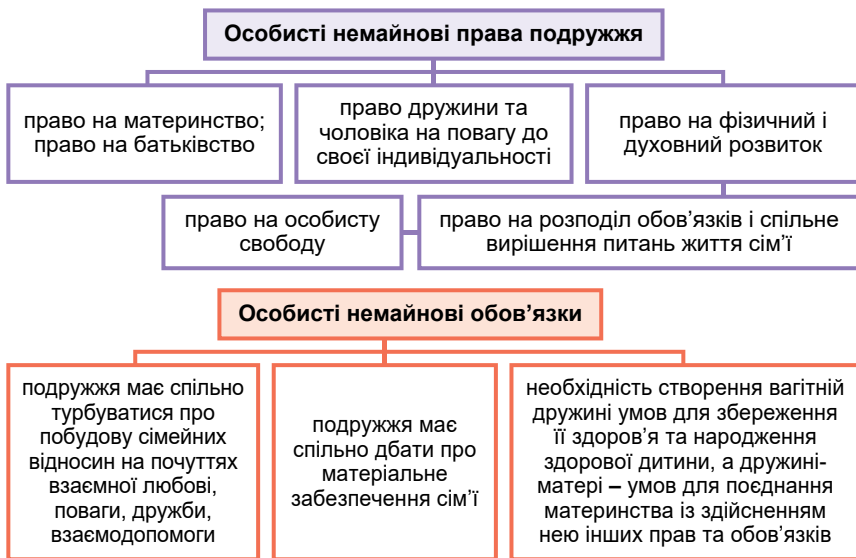
До кола осіб, які мають право пред'являти до суду позов про визнання шлюбу недійсним, належать: жінка або чоловік, інші особи, права яких порушено у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, орган опіки чи піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, визнаної недієздатною, чи особи, дієздатність якої обмежена.

6. Особисті немайнові й майнові права та обов'язки подружжя

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя – це врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб.

Шлюб зумовлює існування особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя.

7. Особиста приватна власність дружини, чоловіка

Майно подружжя є матеріальною основою існування сім'ї. Сімейний кодекс України встановлює два режими власності подружжя: особиста приватна власність дружини та чоловіка; спільна сумісна власність подружжя.

Особиста приватна власність дружини, чоловіка поширюється на:

- майно, набуте нею (ним) до шлюбу;
- майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто;

- житло, набуте нею (ним) за час шлюбу внаслідок його приватизації;
- земельна ділянка, набута нею (ним) за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її (його) користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації;
- речі індивідуального користування, зокрема коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;
- премії, нагороди, які вона (він) одержала/одержав за особисті заслуги. Суд може визнати за іншим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що вона (він) своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяла/сприяв її одержанню;
- кошти, одержані як відшкодування за втрату речі, яка їй (йому) належала, а також як відшкодування завданої їй (йому) моральної шкоди;
- страхові суми;
- плоди, доходи від речей, що перебувають в особистій приватній власності.

8. Спільна сумісна власність подружжя. Право на утримання (аліменти)

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловіку на *праві спільної сумісної власності* незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Об'єктом права спільної сумісної власності є:

- заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним з подружжя й внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську установу;
- гроші, інше майно, зокрема гонорар, виграш, які було одержано за договором, що укладався в інтересах сім'ї;
- речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя.

До майнових прав подружжя належать:

- право володіння, користування та розпорядження майном, нажитим подружжям під час шлюбу;
- право на матеріальну підтримку в разі непрацездатності;
- право на укладення шлюбного договору;
- право на розділ загального майна та інші права.

Найважливішим *майновим обов'язком* є взаємне утримання подружжя. Як правило, цей обов'язок виконується добровільно.

Зобов'язання щодо утримання – це таке зобов'язання, у якому особа за визначених законом чи шлюбним договором підстав зобов'язана надавати утримання членові своєї сім'ї чи родичу, а останній має право вимагати виконання такого обов'язку.

Особливості зобов'язань щодо утримання:

- підстави виникнення визначені законом чи договором;
- сторонами можуть бути лише фізичні особи, які перебувають між собою у відносинах кровного споріднення, усиновлення, є або були подружжям, проживали або проживають однією сім'єю;
- особистий характер – неможливою є зміна осіб у цьому зобов'язанні, відповідні права та обов'язки не успадковуються;
- триваючий характер – особа, яка має право на утримання, може вимагати виплат незалежно від часу виникнення в неї цього права;
- безвідплатність – особа, яка отримала допомогу у вигляді аліментів, не зобов'язана вчиняти відплатних дій;
- аліменти мають цільове призначення, а саме систематичне утримання управомоченої особи.

У разі невиконання чоловік або дружина, що потребує матеріальної допомоги, має право вимагати в суді надання утримання (аліментів) від іншого, якщо він чи вона мають змогу надати матеріальну допомогу. Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних з хворобою чи каліцтвом іншого з подружжя.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті Сімейного кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n204> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянин Ревенко Р., який перебував у другому шлюбі зі Свідченко О., розірвав і цей шлюб. Після цього Свідченко О. дізналася, що Ревенко Р. до одруження з нею перебував у зареєстрованому шлюбі з Кашченко К. і не розірвав його. Свідченко О. звернулася до юридичної консультації з проханням роз'яснити, що може змінитися для неї в результаті встановлення цього факту.

Яку відповідь може дати юридична консультація?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке шлюб? За яких умов він можливий?
2. Яким особам сімейним законодавством заборонено вступати в шлюб між собою?
3. Який порядок укладення шлюбу?
4. Яка мета укладення шлюбного договору? Який порядок його укладення?
5. У яких випадках шлюб припиняється?
6. Що таке режим окремого проживання?

§ 83. ВЗАЄМНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

1. Порядок реєстрації народження дитини

Для реєстрації народження дитини треба пред'явити довідку лікувального закладу про народження дитини, яка засвідчує, хто є її матір'ю. У разі народження дитини поза межами такого закладу та без надання медичної допомоги під час пологів народження може бути зареєстровано на підставі показань не менше двох свідків, з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, ім'я та по батькові.

Презумпція материнства: особа, яку записано під час реєстрації народження матір'ю дитини, вважається такою, що її народила.

Щодо дітей, народжених від батьків, які перебувають у шлюбі, діє **презумпція батьківства:** чоловік одруженої жінки вважається батьком народженої нею дитини. Обидві презумпції можна спростувати в судовому порядку. Дружина та чоловік можуть подати спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається:

- за заявою матері та батька дитини;
- за рішенням суду.

Державний орган реєстрації актів цивільного стану видає *свідоцтво про народження*.

2. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей

Розрізняють *особисті немайнові та майнові права і обов'язки батьків та дітей*. Мати й батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

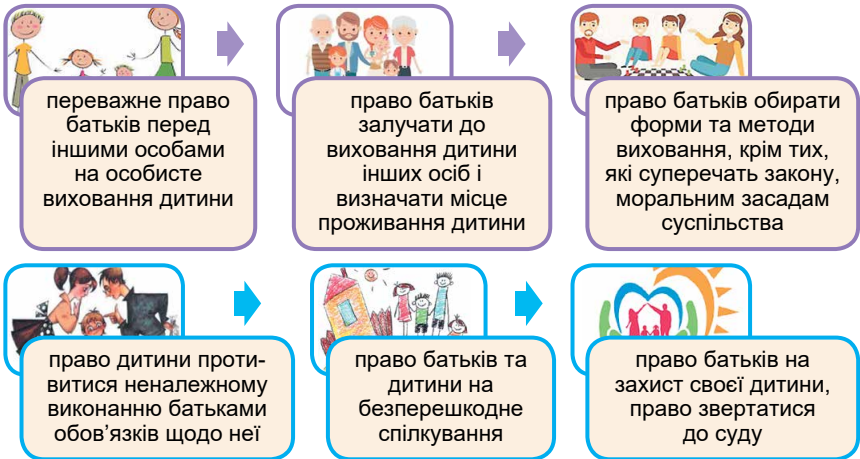
До особистих немайнових обов'язків батьків щодо дітей належать:

- забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я;
- невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану;
- виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, Батьківщини;
- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток;
- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину;

- передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування про неї;
- забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини; забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

До особистих немайнових прав батьків та дітей належать:

Батьки спільно вирішують питання виховання дитини. Той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні та має право на особисте спілкування з нею. Той з батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні. За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкування з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим для виконання. Якщо той з батьків, з ким проживає дитина, ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий з батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення перешкод щодо спілкування з дитиною та її виховання.

3. Майнові права батьків і дітей

Сімейний кодекс України, крім особистих немайнових відносин між батьками та дітьми, регулює також і майнові відносини. Ці відносини можна розподілити за трьома критеріями:

- роздільність майна батьків і дітей, яке при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми визначається власністю батьків;

- право власності дитини;
- право спільної сумісної власності батьків і дітей.

Право власності батьків

- Батьки й діти, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна
- При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків

Право власності дитини

- Майно, придбане батьками або одним з них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книжки, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини

Право спільної сумісної власності батьків і дітей

- Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності

Права та обов'язки батьків і дітей з матеріального утримання є взаємними. Як правило, обов'язки з матеріального утримання виконуються добровільно. У разі відмови від цього обов'язку і з батьків, і з дітей у судовому порядку можуть стягуватися аліменти.

4. Взаємне утримання (аліменти)

Важливим є обов'язок з утримання батьками своїх дітей до досягнення ними повноліття. Утримання дитини може бути добровільним у натуральній чи грошовій формі або примусовим (за рішенням суду) шляхом сплати щомісяця частки від заробітку (доходу) або твердої грошової суми. Аліменти призначаються з дня подання позовної заяви, а у визначених законом випадках і за минулий час, але не більш як за три роки.

Сімейний кодекс України

Ст. 182. Обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів.

При визначенні розміру аліментів суд враховує:

1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини;
2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;

3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;

3-1) наявність на праві власності, володіння та/або користування у платника аліментів майна та майнових прав, у тому числі рухомого та нерухомого майна, грошо-

вих коштів, виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, корпоративних прав;

3-2) доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів.

Розмір аліментів має бути необхідним і достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку й може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів.

Аліменти на дитину є власністю дитини. Батьки можуть бути звільнені від виконання цього обов'язку, якщо дохід дитини набагато перевищує доходи кожного з них і забезпечує її потреби.

Зобов'язання з утримання батьками дітей можуть врегульовуватися також і договором, у якому визначають умови, розмір, строки виплат. Така угода укладається в письмовій формі та нотаріально посвідчується. У разі невиконання її умов сума боргу стягується за виконавчим написом нотаріуса. Крім того, шляхом укладення договору в такій самій формі, з дозволу органів опіки та піклування може бути припинено право на аліменти на дитину взамін на набуття дитиною права власності на нерухоме майно. Крім аліментів, з платника можуть стягуватися в такому самому порядку й додаткові витрати, викликані певними обставинами (хвороба дитини, розвиток її здібностей, інші).

Підставою стягнення з батьків утримання на повнолітніх синів і дочок є непрацездатність, потреба в матеріальній допомозі для них і спроможність батьків надавати утримання. Така допомога повинна надаватися батьками й повнолітнім працездатним синам і дочкам, які навчаються, до досягнення ними 23 років.

Підставою стягнення утримання з повнолітніх синів і дочок є непрацездатність їхніх батьків і потреба в матеріальній допомозі. Крім того, можуть стягуватися й додаткові витрати. На зазначені відносини поширюються загальні правила, визначені законом для інших видів зобов'язань з утримання.

У 2018 р. ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання». Цим законом внесено зміни до деяких

нормативних документів з метою посилення відповідальності осіб, що ухиляються від сплати аліментів.

5. Позбавлення батьківських прав: підстави та правові наслідки

У визначених Сімейним кодексом випадках мати, батько можуть бути *позбавлені судом батьківських прав*. Зокрема, коли вона чи він:

- не забрали дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин; протягом 6 місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини;
- жорстоко поведуться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, у сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, де вона перебуває, орган опіки та піклування, а також сама дитина, яка досягла 14 років.

Особа, позбавлена батьківських прав:

- втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- перестає бути законним представником дитини;
- втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних з батьківством, які вона могла б мати в разі своєї непрацездатності тощо.

Батьківські права можуть поновити лише в судовому порядку за умов зміни обставин, що були підставою для позбавлення батьківських прав. Поновлення батьківських прав неможливе у випадках, коли дитина була усиновлена або досягнула повноліття. Сімейний кодекс України у певних випадках передбачає можливість *обмеження батьківських прав без їхнього позбавлення*. Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, *не позбавляючи їх батьківських прав*, якщо залишення дитини в них є небезпечним для її життя, здоров'я та морального виховання.

Підстави для відібрання від батьків:

- ухиляння батьків від виконання своїх обов'язків з виховання дитини;

- жорстоке поводження з дитиною;
- батьків визнано хронічними алкоголіками або наркоманами;
- батьки вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- інші випадки, якщо залишення дитини в батьків є небезпечним для її життя, здоров'я та морального виховання.

У такому випадку дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їхнім бажанням або організації опіки та піклування, а суд ухвалює рішення про стягнення з них аліментів на дитину.

Якщо зникнуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може постановити рішення про повернення їм дитини.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті Сімейного кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n691> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, Довженко Д. і Гуленко Г. у спільній заяві до органу РАЦС просили зареєструвати факт народження їхнього сина Михайла та записати громадянина Гуленка Г. його батьком. Завідувачка органу РАЦС опинилася в незручному становищі, тому що кожен з батьків просив дати дитині своє прізвище й спроби домогтися вирішення спірного питання за їхньою взаємною згодою не мали успіху.

Яке прізвище в такій ситуації матиме дитина?

Який орган може вирішувати суперечку між батьками дитини з цього питання?

Запитання для самоперевірки

1. Схарактеризуйте особисті немайнові права та обов'язки подружжя, батьків і дітей.
2. Що визначається приватною власністю дружини чи чоловіка, а що – спільною сумісною власністю подружжя?
3. Що таке взаємне утримання (аліменти)?
4. Схарактеризуйте зміст майнових прав та обов'язків батьків і дітей.
5. У яких випадках суд може позбавити батьківських прав батьків дитини?
6. Які наслідки для осіб має позбавлення батьківських прав, а які наслідки – обмеження батьківських прав?

§ 84. ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1. Усиновлення

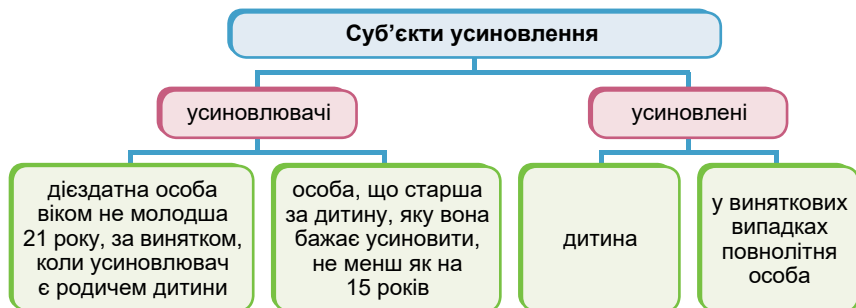
Усиновлення – одна з форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. В основу організаційно-правового механізму усиновлення в Україні покладено такі принципи: кожна дитина має право на виховання в сім'ї; пріоритетним є національне усиновлення; посередницьку комерційну діяльність з усиновлення дітей заборонено.

Усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки або сина, що здійснене на підставі рішення суду.

Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі. Кількість дітей, яку може усиновити один усиновитель, не обмежується.

Сімейний кодекс України

Ст. 212. Особи, які не можуть бути усиновлювачами.

Не можуть бути усиновлювачами особи, які: • обмежені в дієздатності; • визнані недієздатними; • позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; • були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини; • перебувають на обліку або лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; • зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; • не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу) та інші.

Не можуть бути усиновлювачами особи, інтереси яких суперечать інтересам дітей. Переважне право серед інших стати усиновлювачем має громадянин України:

- у сім'ї якого виховується дитина;
- який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;
- який є родичем дитини.

Достатньою є наявність хоча б однієї із цих обставин. Подружжю віддається перевага перед самотніми особами.

Згода на усиновлення:

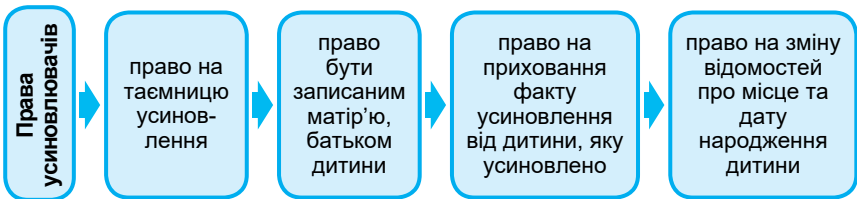
- письмова, нотаріально засвідчена згода батьків дитини (не потрібна, якщо батьки дитини невідомі, визнані безвісно відсутніми, позбавлені батьківських прав, не проживають з дитиною, більш ніж шість місяців не піклуються про неї);
- згода дитини (не потрібна, якщо за віком чи станом здоров'я дитина не усвідомлює факту усиновлення або якщо дитина проживає в родині усиновителів і вважає їх своїми батьками);

- письмова, нотаріально посвідчена згода чоловіка або дружини усиновителя;
- письмова згода опікуна чи піклувальника дитини, а за відсутності такої згоди – згода органу опіки та піклування;
- письмова згода установи охорони здоров'я або навчального закладу (якщо дитина там перебуває).

До умов усиновлення належить вимога щодо згоди на усиовлення рідних батьків дитини, самої дитини, опікуна (піклувальника) дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, у якому перебуває дитина, а також згоди другого з подружжя на усиовлення дитини одним з них.

Розгляд справи про усиовлення відбувається в судовому порядку, з набранням чинності рішення суду усиовлення вважається здійсненим.

Нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиовлена та проживає в Україні, здійснює орган опіки та піклування до досягнення нею повноліття.

2. Опіка та піклування

Над дітьми, які залишилися без батьківського піклування, органом опіки та піклування або судом може бути встановлено *опіку* чи *піклування*. Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Опіка, піклування встановлюються над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування			
опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років		піклування встановлюється над дитиною у віці від 14 до 18 років	
Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право			
на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку	на забезпечення умов для всебічного розвитку, освіти, виховання й на повагу до її людської гідності	на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування	на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника

Опікуном, піклувальником дитини за її згодою може бути повнолітня дієздатна особа. Під час призначення дитині опікуна чи піклувальника враховують особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини.

Не може бути опікуном, піклувальником особа:

- яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами;
- яку позбавлено батьківських прав;
- інші особи, відповідно до ст. 212 СКУ.

Права та обов'язки опікуна, піклувальника:

- виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти;
- самостійно визначати способи виховання з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування;
- вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її в себе не на підставі закону або рішення суду;
- не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

3. Патронат

Сімейне законодавство закріплює й таку форму передачі дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ї, як *патронат*.

За договором про патронат над дітьми орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату. На передачу дитини до сім'ї патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити.

Патронатний вихователь набуває права діяти від імені та в інтересах дитини так само, як опікун (піклувальник).

Обов'язки патронатного вихователя:

- забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням;
- створити умови для навчання, фізичного та духовного розвитку дитини;
- захищати дитину, її права та інтереси.

Договір про патронат може бути припинено:

- у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла 14 років;
- за згодою сторін;
- за рішенням суду, якщо вихователь не виконує своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

4. Приймнна сім'я. Дитячий будинок сімейного типу

Законодавством України передбачено створення *приймнних сімей та дитячих будинків сімейного типу*, до яких влаштовують дітей-сиріт і дітей, що позбавлені батьківського піклування, для розвитку, виховання та зростання в сімейному оточенні.

Приймнна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Подружжя або особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є *приймнними батьками*. Приймнними батьками можуть бути лише працездатні особи. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, визнаються *приймнними дітьми*.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Батьки-вихователі – це подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання.

Вихованці проживають і виховуються у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання в закладі професійно-технічної освіти, закладі вищої освіти I–IV рівнів акредитації – до його закінчення.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті Сімейного кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1045> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Громадянка Бездітна І. вирішила усиновити дитину та із цією метою прийшла на консультацію до міського відділу освіти. Під час уточнення відомостей про Бездітну І. було встановлено, що внаслідок захворювання вона є інвалідом III групи, проте займається надомною працею та має достатній заробіток. Інспектор відділу освіти висловив сумнів у можливості Бездітної І. виховувати дитину. Вона звернулася до юридичного консультанта з проханням надати їй консультацію із цього приводу.

Яке роз'яснення повинен дати юридичний консультант громадянці Бездітній І.?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке усиновлення?
2. Який порядок і особливості усиновлення дітей?
3. Порівняйте терміни «опіка» і «піклування».

4. Які права має дитина, над якою встановлено опіку або піклування?
5. Що таке патронат? Чим відрізняється патронат від опіки та піклування?
6. Що таке прийомна сім'я і дитячий будинок сімейного типу? Порівняйте їх.

§ 85. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. ШЛЮБ НЕПОВНОЛІТНІХ

I. Рольова гра «Сімейні справи»

Об'єднайтеся у групи по чотири особи. У групі кожен/кожна учень/учениця виконує певну роль: нареченого (17 років), який мріє створити сім'ю; нареченої (16 років), яка не заперечує проти шлюбу, але сама ініціативи не виявляє; матері нареченого, яка проти шлюбу, вважаючи, що її сину зарано одружуватися; матері або батька нареченої, яка/який бажає щастя доньці та проти шлюбу не заперечує.

Учасники протягом 5–7 хвилин повинні домовитися між собою та вирішити питання: створювати сім'ю найближчим часом або почекати до повноліття.

Питання для обговорення в загальному колі:

1. Виконував якої ролі зміг переконати інших учасників групи в доцільності тих чи інших рішень і кроків? (Кожна група озвучує результати перемовин).
2. Які аргументи вплинули на остаточне рішення?
3. Чи збігається роль, яку ви виконували, з вашою особистою позицією щодо питання, що обговорюється?

II. Дискусія «Шлюб неповнолітніх: за чи проти»

Ознайомтеся з теоретичною частиною, поданою нижче, та об'єднайтеся у дві групи – прибічників і противників шлюбу неповнолітніх. Оберіть також експертну групу, до якої може долучитися вчитель/вчителька. Після 10-хвилинного обговорення й підготовки захисту своєї точки зору у групах представники груп перехресно презентують аргументи для захисту свого ставлення до шлюбу неповнолітніх, а експертна група робить висновок, чиї аргументи були вагоміші.

Теоретична частина

У ч. 1 ст. 16 Загальної декларації прав людини проголошується право жінки та чоловіка, які досягли повноліття, одружуватися й засновувати сім'ю.

Відповідно до ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, «за чоловіками та жінками, які досягли шлюбного віку, визначається право на одруження і право засновувати сім'ю».

Право на шлюб жінки та чоловіка, які досягли шлюбного віку, закріплено у ст. 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Досягнення шлюбного віку є юридичним фактом, який породжує в особи право на шлюб. Однак це право може бути реалізовано лише при волевиявленні двох осіб – жінки та чоловіка. Слід також мати на увазі, що **шлюбний вік – це стала, а не змінна правова категорія, яку можна було б пристосувати до конкретної життєвої ситуації**. Тому «зниження шлюбного віку» є проблемою. У зв'язку із цим у Сімейному кодексі України запроваджено відносно нову правову категорію: «надання права на шлюб» особі, яка не досягла шлюбного віку.

У ст. 23 Сімейного кодексу України змінено формулювання підстави для надання права на шлюб. Нею може бути лише виняткова обставина. Перше кохання у 16 років назвати винятковою обставиною навряд чи можна. Якщо шлюб буде відповідати інтересам неповнолітніх осіб, суд надасть їм таке право.

Надання права на шлюб належить до компетенції суду. У цій ситуації суд здійснює контрольну функцію: до його обов'язків належить встановлення

наявності підстав для задоволення заяви. Указана норма встановлює новий підхід до місії суду, яка у сфері цивільного судочинства не зводиться лише до вирішення спору.

Згідно із ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України заява неповнолітнього про надання права на шлюб розглядається як справа про встановлення фактів, що мають юридичне значення. А саме суд розглядає справу про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усунування.

Якщо неповнолітній подає заяву про надання права на шлюб з іншою неповнолітньою особою, кожному/кожній з них належить подати окремі заяви. Ці дві справи суд може об'єднати в одне провадження.

III. «Акваріум»

Об'єднайтеся у дві групи. Перша група у внутрішньому колі обговорює ситуацію 1, друга група у зовнішньому колі аналізує аргументи. Потім групи обмінюються колами та розв'язують ситуацію 2.

Ситуація 1. Катерина (16 років), сирота, після закінчення 9 класу вступила до аграрного ліцею. Мешкала в гуртожитку. На другому курсі дівчина почала зустрічатися з третьокурсником Миколою (17 років), який проживав зі своїми піклувальниками в їхній квартирі. Через три місяці вони вирішили одружитися. Микола не заперечував проти реєстрації шлюбу. Але в місцевому РАЦС їхню заяву не прийняли на тих підставах, що «дозвіл на зниження шлюбного віку для неповнолітніх має надати суд». Тоді Катерина та Микола подали заяву до суду з проханням надати їм право зареєструвати шлюб. Розглядаючи заяви, на засідання суду запросили бабусю Катерини, яка проживала в сусідній області і 5 років не бачилася з онукою, піклувальника Миколи та директора аграрного ліцею. Заслухавши кожного із заявників, які підтвердили своє бажання одружитися, а також бабусю й піклувальника, які не заперечували проти одруження, директора ліцею, який надав позитивні характеристики Катерині та Миколі, узявши до уваги заяву Катерини, що вона вагітна, суд ухвалив рішення надати право на шлюб Катерині та Миколі.

Проаналізуйте ситуацію. Укажіть, наскільки аргументоване рішення суду. Обґрунтуйте відповідь, спираючись на норми сімейного законодавства.

Ситуація 2. 16-річна Наталка, учениця 10-го класу, на святковому вечері познайомилася з 19-річним студентом другого курсу місцевого університету Петром. Вони почали зустрічатися, а невдовзі вирішили одружитися. У РАЦС їм пояснили, що заяву у них можуть прийняти лише за наявності відповідного рішення суду. Наталка подала заяву до суду з проханням надати право укласти шлюб, аргументуючи це своїм великим коханням до Петра. Батьки Наталки по-різному поставилися до заяви: батько був проти, а мати не заперечувала. Інших доказів до суду не було подано. Але суд вирішив дати дозвіл на реєстрацію шлюбу Наталки. Наталка та Петро подали заяву до місцевого РАЦС, і їм призначили дату реєстрації через один місяць. Пройшов тиждень, і Наталка з Петром посварилися. А невдовзі Наталка зустрілася з давнім знайомим, 19-річним Василем. Між ними спалахнули почуття, і вони вирішили побратися. Звернувшись до РАЦС із заявою на реєстрацію шлюбу з Василем, Наталка додала до неї рішення суду з дозволом на реєстрацію шлюбу.

При цьому вона заявила, що відкликала свою попередню заяву про реєстрацію шлюбу з Петром. Але в РАЦС їм відмовили в реєстрації шлюбу. Тоді Наталка звернулася зі скаргою на рішення РАЦС до місцевого суду.

Проаналізуйте ситуацію. Наскільки правомірне рішення РАЦС про відмову в реєстрації шлюбу Наталки та Василя? Визначте підвідомчість цієї справи. Обґрунтуйте відповідь, спираючись на норми сімейного законодавства.

§ 86. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

Теоретична частина

Захист – це реальне відновлення порушеного права або інтересу подружжя.

У багатьох випадках достатньо набрання законної сили рішення суду про задоволення позову для того, щоб вважати право чи інтерес захищеними: визнання материнства (батьківства), права на вибір місця проживання, права дружини (чоловіка) на зміну прізвища, поновлення батьківських прав та ін. В окремих ситуаціях захист права подружжя пов'язується з виконанням цього рішення: відібрання дитини, укладення договору між дружиною та чоловіком тощо.

Відповідно до ст. 51 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а відповідно до ч. 1 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У ч. 10 ст. 7 Сімейного кодексу України зазначено, що «кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист». Проте в цій нормі не визначено об'єкт судового захисту.

Об'єкти захисту прав подружжя визначаються іншими нормами Сімейного кодексу України і репрезентуються в правах подружжя як учасників сімейних правовідносин (суб'єктивне право): право на проживання з дитиною, право на участь у вихованні дитини, право на частку у спільній сумісній власності тощо. Про захист інтересу подружжя йдеться у справах про визначення місця проживання дитини, про зміну прізвища дитини, про поновлення батьківських прав тощо.

Засіб захисту – це правовий інструмент, за допомогою якого здійснюється відновлення порушеного правового стану. Це рішення суду або органу опіки та піклування тощо. Позовна заява, скарга не можуть вважатися засобами захисту. З їхньою допомогою лише розпочинається процес захисту.

Спосіб захисту – це міра державного примусу, за допомогою якого для подружжя, права чи інтерес якого порушено, настає бажаний правовий результат.

Органами захисту прав подружжя є суди загальної юрисдикції. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів опіки та піклування, органів реєстрації актів цивільного стану розглядаються адміністративними судами.

Робота в парях

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті Сімейного кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1500> і розв'яжіть ситуації. Презентуйте роботи в загальному колі. За можливості створіть експертну групу, до якої запросить співробітника місцевого органу РАЦС.

Ситуація 1. Незалежна В., незважаючи на поради рідних і близьких взяти при укладенні шлюбу прізвище чоловіка, вирішила залишити своє дівоче прізвище. Через місяць після реєстрації шлюбу, відчувши недобррозичливе ставлення до себе з боку родичів чоловіка, Незалежна В. зрозуміла, що вчинила необачно, тому звернулася до органу РАЦС з проханням змінити дівоче прізвище на прізвище чоловіка. В органі РАЦС їй повідомили, що своє право на вибір прізвища вона вже реалізувала, і відмовили в проханні. Незалежна В. подала позов до міського суду.

Дайте правову оцінку ситуації. Визначте підвідомчість спору. Чи правильно вчинив орган РАЦС?

Визначте засіб захисту і спосіб захисту. Відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України визначте спосіб захисту сімейних прав і інтересів Незалежної В. Порадьте, яким чином жінка може змінити своє прізвище.

Ситуація 2. Подружжя Куркуленко проживало в будинку, що належав їм на праві спільної сумісної власності. Будинок було зареєстровано на ім'я чоловіка. У липні 2018 р. дружина поїхала до матері в інше місто, але не прибула до місця проживання матері. Пошуки чоловіка та поліції не дали ніяких результатів. У листопаді того самого року чоловік вирішив продати будинок. Проте нотаріус, до якого звернувся чоловік, посилаючись на те, що будинок належить подружжю на праві спільної сумісної власності, у посвідченні договору купівлі-продажу відмовив, аргументуючи це тим, що доказів згоди дружини на продаж будинку немає. Тоді чоловік Куркуленко звернувся до суду з позовом про визнання його власником будинку.

Дайте правову оцінку ситуації. Визначте підвідомчість спору. Спрогнозуйте, спираючись на чинне законодавство, рішення суду (ст. 57–75 СКУ).

Чи може чоловік реалізувати предмети домашньої обстановки, книги, носильні речі, що належали дружині?

Які правові наслідки появи дружини Куркуленка?

Ситуація 3. Подружжя Байдужих перестало спільно проживати та через деякий час розірвало шлюб. За рішенням суду їхній 6-річний син залишився з матір'ю. Батько дитини переїхав з м. Бахмут до м. Курахове. Проте кожні вихідні приїжджав до Бахмута, щоб побачитися й провести час із сином. Через деякий час колишня дружина заявила, що більше не буде дозволяти батькові бачитися із сином, тому що його зустрічі з хлопчиком, який також дуже любить свого батька, травмують його психіку. Колишня дружина стала відправляти сина на вихідні до своїх батьків, родичів, знайомих. Колишній чоловік звернувся до суду з вимогою зобов'язати колишню дружину надати йому можливість бачитися із сином і брати участь у його вихованні.

Дайте правову оцінку ситуації. Укажіть підвідомчість справи. Чи правомірні вимоги чоловіка? Визначте засіб захисту та спосіб захисту.

Чи може суд позбавити батька (матір), який проживає окремо від дитини, права на спілкування з нею?

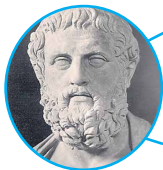
Чи існують заходи, які можна застосовувати до батьків, які не виконують рішення суду про порядок здійснення батьківських прав іншим, що проживає окремо від дитини? (Під час підготовки до відповіді скористайтеся ст. 150–161 СКУ).

Тема 10. Житлове право України

Дім там, де твоє серце.
Пліній Старший, римський історик,
письменник, державний діяч

§ 87. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТЛОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. Загальна характеристика житлових правовідносин. Суб'єкти житлових відносин

Правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації житлових питань, забезпечується *комплексною* галуззю права, яка включає норми адміністративного, цивільного, господарського, земельного, сімейного права, а також іншими спеціальними галузями права, об'єднання яких утворює *житлове право*.

Житлове право – це сукупність правових норм, які регулюють відносини між громадянами, а також між громадянами та державними й громадськими організаціями у процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на житло.

Предметом регулювання житлового права є правовідносини, які виникають під час:

Основи нормативно-правового регулювання житлових відносин містить Конституція України. Основним нормативно-правовим актом у цій галузі є Житловий кодекс України. Його було ухвалено ще в 1983 р., і тому він потребує докорінних змін. *Завданнями житлового законодавства* є регулювання житлових відносин з метою забезпечення гарантованого Конституцією права громадян на житло, належного викорис-

тання й збереження житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин.

Суб'єктами житлових відносин можуть бути громадяни, підприємства, установи та організації, але в користування житлові приміщення надаються лише громадянам і лише для проживання у них.

2. Житловий фонд. Соціальне житло

Житловий фонд – це сукупність житлових будинків, а також житлових приміщень в інших будівлях, що знаходяться на території України, призначених для проживання громадян.

До житлового фонду не належать нежитлові приміщення в житлових будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру.

З метою забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення на отримання житла Законом України «Про житловий фонд соціального призначення» передбачено створення й функціонування житлового фонду соціального призначення, який складається із соціального житла та соціальних гуртожитків.

Соціальне житло – це житло всіх форм власності з житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк.

Соціальний гуртожиток – це соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціаль-

ному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання.

Соціальне житло надається органами місцевого самоврядування безоплатно громадянам, які, відповідно до законодавства, потребують соціального захисту й перебувають на соціальному квартирному обліку на підставі їхніх заяв.

3. Право громадян на житло та форми його реалізації

Житло є необхідною умовою нормального життя кожної людини. Потреба забезпечення житлом турбує людське суспільство ще з давніх часів. Проблема житла залишається актуальною й в наш час.

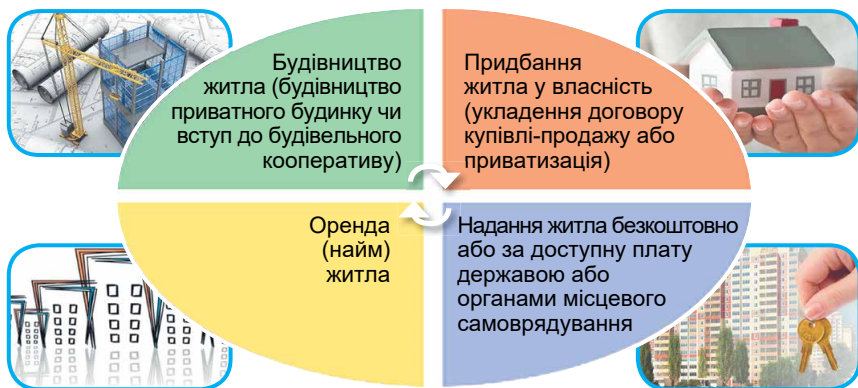
Конституція України

Ст. 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше, як на підставі закону за рішенням суду.

Нормативні документи встановлюють такі способи реалізації права на житло:

4. Договір найму житлового приміщення

Однією з найпоширеніших підстав користування житлом є договір житлового найму.

Договір житлового найму – це угода, відповідно до якої одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання в ньому на певний строк за плату.

Залежно від форми власності розрізняють договори житлового найму в будинках державного (або громадського) й приватного житлового фонду.

Так, у договорах житлового найму в будинках державного або громадського житлового фонду наймодавцем є держава або громада, від імені яких діють уповноважені ними органи (наприклад, житлово-експлуатаційні організації).

Договір найму жилого приміщення в будинках державного й громадського житлового фонду укладають у письмовій формі на підставі ордера на житлове приміщення (письмове розпорядження на заселення, яке видається на підставі рішення виконавчого комітету органу місцевого самоврядування) між наймодавцем – житлово-експлуатаційною організацією і наймачем – громадянином, на ім'я якого видано ордер. Цей договір є безстроковим, оскільки житло надається в безстрокове користування.

Не можуть бути самостійним предметом договору найму:

- житлове приміщення, яке хоч і є ізольованим, але за розмірами менше встановленого для надання одній особі;
- частина кімнати або кімната, зв'язана з іншою кімнатою спільним входом;
- підсобні приміщення (кухня, коридор тощо).

Члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, користуються усіма правами нарівні з ним і мають всі обов'язки, які закріплено в договорі житлового найму. Наймач має право за письмовою згодою всіх членів сім'ї, які проживають разом з ним, вселити в займане ним житлове приміщення свою дружину (свого чоловіка), дітей, батьків, а також інших осіб. На вселення до батьків *неповнолітніх* дітей зазначеної згоди не потрібно. Крім того, за згодою наймодавця наймач має право здати житлове приміщення у піднайм.

Наймач зобов'язаний використовувати житло за призначенням, дбайливо ставитися до житла, своєчасно вносити квартирну плату та плату за комунальні послуги, проводити відшкодування заподіяної шкоди. Наймач має право за згодою членів сім'ї в будь-який час розірвати договір найму.

Що стосується договорів найму житлового приміщення, власником якого є приватна особа (*приватний* житловий фонд), то вони є договорами майнового найму, які врегульовуються нормами цивільного права. Сторонами в такому договорі найму житла можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Цей договір укладається на строк, установлений договором. Якщо в договорі строк не встановлено, він вважається укладеним на п'ять років.

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті Житлового кодексу Української РСР <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#o413> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Зацікавлений С. разом з родиною проживав у квартирі, яка належала міській раді. Він вирішив обміняти свою квартиру на квартиру Байдужого Д. Проти цього заперечував 16-річний син Байдужого Іван. Проте обмін квартирами відбувся та родини переїхали в квартири одна одної. Іван звернувся із заявою про незгоду до міської ради.

Яке рішення повинна ухвалити міська рада? До якого органу повинен звернутися Іван? Який порядок обміну квартирами, які належать громадському житловому фонду?

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення житлового права.
2. Які способи реалізації права громадян на житло розрізняють згідно з українським законодавством?
3. Дайте визначення терміна «житловий фонд».
4. Обґрунтуйте конституційне право людини на житло як невід'ємну складову її буття. Яка роль в цьому належить державі?

§ 88. ЖИТЛОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

1. Житлові права та обов'язки громадян

Право на житло забезпечується розвитком і охороною державного й громадського житлового фонду, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, справедливим розподілом під громадським контролем житлової площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва благоустроеного, упорядкованого, облаштованого житла.

Житловий кодекс Української РСР (зі змінами та доповненнями)

Ст. 9. Житлові права громадян.

Громадяни мають право на одержання у безстрокове користування у встановленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду або на одержання за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, або в будинках житлово-будівельних кооперативів.

Забезпечення постійним житлом громадян, які відповідно до законодавства мають право на його отримання, може здійснюватися шляхом будівництва або придбання доступного житла за рахунок надання державної підтримки у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Громадяни мають право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду або придбання їх у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законодавством України.

Ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням інакше, як з підстав і в порядку, передбачених законом.

Громадяни України мають такі житлові обов'язки:

Житлові будинки та житлові приміщення не можуть використовуватися громадянами на шкоду інтересам суспільства.

2. Права та обов'язки наймодавця

Цивільний кодекс України

Ст. 810. Договір найму житла.

1. За договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату.

Договір найму житла укладають у письмовій формі. Його предметом можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Помешкання має бути придатним для постійного проживання у ньому. Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб.

Договір найму житла укладається на строк, установлений договором. Якщо у договорі строк не встановлено, договір вважається укладеним на п'ять років.

У наймодавця є право вимагати від наймача:

- користуватися житлом згідно з існуючими правилами;
- відшкодовувати заподіяні збитки;

- своєчасно вносити плату за житло та комунальні послуги.
- Обов'язки наймодавця:
- надати зазначене в ордері та обумовлене договором житло;
- житлове приміщення повинно відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам;
- своєчасно проводити капітальний ремонт;
- забезпечувати безперебійну роботу інженерного обладнання;
- підтримувати належний стан під'їздів та інших місць загального користування будинків і прибудинкової території.

Поточний ремонт житла, переданого у найм, повинен здійснювати наймач, якщо інше не встановлено договором. Переобладнання житлового будинку, у якому знаходиться житло, передане у найм, якщо таке переобладнання істотно змінить умови користування житлом, не допускається без згоди наймача.

3. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) – це юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання та використання спільного майна.

Об'єднання створюється для забезпечення й захисту прав співвласників і дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів.

Об'єднання створюється як непідприємницьке товариство. Воно є неприбутковою організацією й не має на меті одержання прибутку для його розподілу між співвласниками.

Основна діяльність об'єднання полягає у здійсненні функцій, що забезпечують реалізацію прав співвласників на володіння та користування спільним майном, належне утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території, сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних з діяльністю об'єднання.

Об'єднання може бути створено лише власниками квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку.

Порядок створення ОСББ має бути таким.

Державна реєстрація об'єднання (асоціації) здійснюється в порядку, установленому законом для державної реєстрації юридичних осіб. Об'єднання (асоціація) вважається утвореним з дня його державної реєстрації.

У разі створення об'єднання власниками квартир у двох і більше багатоквартирних будинках голосування співвласників щодо створення такого об'єднання проводиться за кожним багатоквартирним будинком окремо.

4. Відповідальність за порушення житлового законодавства

Порушення житлового законодавства – це протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, що посягає на охоронювані законом житлові правовідносини, за що законодавством передбачається кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова або матеріальна відповідальність.

За неналежне використання житлового фонду та інші порушення житлового законодавства особи несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) регулює відносини в разі правопорушень у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою. У ст. 97 КУпАП закріплюється норма, що передбачає **адміністративну відповідальність** за самовільне будівництво будинків або споруд, а також самовільну зміну архітектурного вигляду будинків або споруд під час їх експлуатації. За такі дії на громадян накладається штраф.

У главі 11 «Адміністративні правопорушення у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою» вміщено такі склади адміністративних правопорушень:

- порушення порядку взяття на облік і строків заселення житлових будинків і житлових приміщень;
- порушення правил користування житловими приміщеннями і житловими будинками;
- самоуправне заняття житлового приміщення;
- порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів;

- знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів;
- порушення правил тримання собак і котів.

Кримінальну відповідальність за порушення житлового законодавства передбачено за такі склади злочинів, що закріплено Кримінальним кодексом України:

- порушення недоторканності житла;
- порушення недоторканності житла, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи погрози його застосування;
- самоправство та інші склади.

Підприємства, установи, організації, а також громадяни, які заподіяли шкоду житловим будинкам, житловим приміщенням, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою та зеленим насадженням на прилеглих до будинків ділянках, зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду. Мається на увазі **цивільно-правова відповідальність** за завдану шкоду. Посадові особи та інші працівники, з вини яких підприємства, установи, організації мали витрати, пов'язані з відшкодуванням шкоди, несуть **матеріальну відповідальність** у встановленому порядку.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на статті глави 59 Цивільного кодексу України <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3897> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Винаймиченко П. підселив у квартиру, що винаймав у Києві за договором оренди житлового приміщення, свою дружину та сина, які приїхали до нього на час літніх канікул строком на три місяці. Наймодавець не погодився зі збільшенням мешканців і почав вимагати або передчасного розірвання договору оренди, або збільшення плати за оренду житла у три рази. Винаймиченко П. був проти висунутих вимог, мотивуючи тим, що за комунальні послуги він сплачує окремо. Справа дійшла до суду.

У якої зі сторін судового процесу краща перспектива? Зробіть висновок.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть права та обов'язки наймачів житла.
2. Які права та обов'язки має наймодавець у договорі найму (оренди) житла?
3. Яка відповідальність настає за порушення житлового законодавства? У яких випадках?

Тема 11. Земельне право України

А що має земля з того, що родить і нас годує?

Ольга Кобилянська,
українська письменниця

§ 89. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

1. Предмет правового регулювання земельного права. Земельний кодекс України

Земельне право – це галузь права, що регулює земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, створення умов для підвищення ефективності цього процесу, охорони прав фізичних та юридичних осіб як землевласників і землекористувачів.

Предметом правового регулювання земельного права є відносини, що виникають з приводу володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами, а також їх охорони та раціонального використання. Земельне право – комплексна галузь права України, оскільки її основу складають норми цивільного права, органічно пов'язані з нормами адміністративного та екологічного права.

Держава, приймаючи закони та підзаконні акти, визначає за допомогою імперативного методу порядок використання та охорони земель, установлює обмеження використання земель відповідно до їх цільового призначення тощо. На договірному рівні, використовуючи диспозитивний метод, регулювання земельних правовідносин відбувається за участі сторін, які мають можливість у визначених межах самостійно обрати спосіб своєї поведінки для досягнення певної мети.

Земельні правовідносини регулюються за допомогою різноманітних джерел земельного права. Конституція України визначає засади земельного права, закріплює положення щодо належності землі, гарантії права власності на землю, особливого статусу землі, яка проголошена основним національним багатством, а також права власності українського народу.

Конституція України

Ст. 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Основним нормативним актом у цій галузі є Земельний кодекс України. Він є нормативно-правовим актом кодифікованого характеру. Земельний кодекс конкретизує положення Конституції України щодо регулювання земельних відносин, визначає основний зміст практично всіх інститутів земельного права.

2. Принципи земельного законодавства

Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Земельне законодавство базується на принципах:

- поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва;
- забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;
- невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;
- забезпечення раціонального використання та охорони земель;
- забезпечення гарантій прав на землю;
- пріоритету вимог екологічної безпеки.

3. Земельні правовідносини. Суб'єкти та об'єкти земельних відносин

Земельні правовідносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї).

Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються Земельним кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать Земельному кодексу.

4. Категорії земель України за цільовим призначенням

Усі землі, які перебувають в межах України, складають її земельний фонд. Законодавство передбачає наявність загального правового режиму усіх земель незалежно від форми їх власності та цільового призначення.

Одночасно є й істотні відмінності між правовим режимом певних категорій земель, що зумовлено різними способами їх використання, різним цільовим призначенням, особливостями правової охорони тощо. За вказаними та іншими критеріями землі можуть поділятися на окремі види:

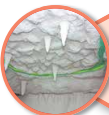
землі сільськогосподарського призначення (землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності)

землі житлової та громадської забудови (земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд)

землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають природоохоронну, екологічну та іншу цінність)

землі оздоровчого призначення (землі, що мають природні лікувальні властивості, які можуть використовуватися для профілактики захворювань та лікування людей)

землі рекреаційного призначення (землі, що використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів)

землі історико-культурного призначення (землі, на яких розташовано історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, городища, кургани, архітектурні ансамблі та комплекси, історичні центри тощо)

землі лісового фонду (землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надано для потреб лісового господарства)

землі водного фонду (землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, островами, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами тощо)

землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Зміна цільового призначення земель провадиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які ухвалюють рішення про передачу цих земель у власність або надання у користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проекти землеустрою або ухвалюють рішення про створення об'єктів природоохоронного та історико-культурного призначення.

Зміна цільового призначення земель, які перебувають у власності *громадян або юридичних осіб*, здійснюється за ініціативою власників земельних ділянок у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Зміна цільового призначення земель, зайнятих лісами, провадиться з урахуванням висновків органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища та лісового господарства.

Види використання земельної ділянки в межах певної категорії земель (крім земель сільськогосподарського призначення та земель оборони) визначаються її власником або користувачем самостійно в межах вимог, установлених законом до використання земель цієї категорії, з урахуванням містобудівної документації та документації із землеустрою.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення використовуються їх власниками або користувачами виключно в межах вимог щодо користування землями певного виду використання. Земельні ділянки, що належать до земель оборони, використовуються виключно згідно із Законом України «Про використання земель оборони».

Порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель є підставою для:

- визнання недійсними рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування про надання (передачу) земельних ділянок громадянам та юридичним особам;
- визнання недійсними угод щодо земельних ділянок;
- відмови в державній реєстрації земельних ділянок або визнання реєстрації недійсною;
- притягнення до відповідальності відповідно до закону громадян та юридичних осіб, винних у порушенні порядку встановлення та зміни цільового призначення земель.

Запитання для самоперевірки

1. Що є предметом правового регулювання земельного права?
2. Дайте визначення земельним відносинам.
3. Що є об'єктами земельних відносин?
4. На яких основних принципах базується земельне законодавство?
5. На які види поділяють землі України?

§ 90. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

1. Земельна ділянка. Суб'єкти права власності на землю

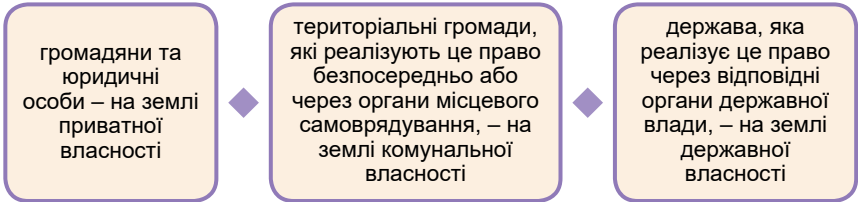
Право власності на землю – це право володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками.

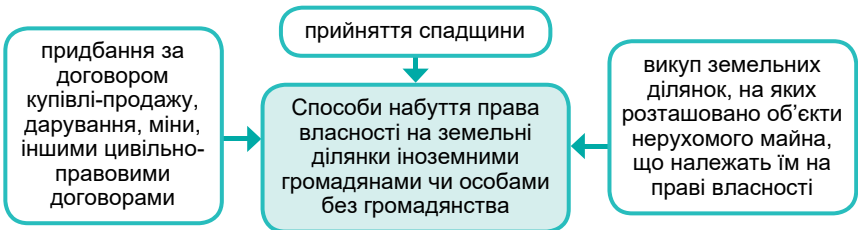
Земельний кодекс України

Ст. 79. *Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться... розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.*

Суб'єктами права власності на землю є:

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

2. Форми та види права власності на земельну ділянку

Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

Земельна ділянка може перебувати у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (*спільна часткова власність*) або без визначення часток учасників спільної власності (*спільна сумісна власність*). Суб'єктами права спільної власності на землю можуть бути громадяни та юридичні особи. Суб'єктами права спільної власності на земельні ділянки територіальних громад можуть бути районні та обласні ради. Право спільної власності на землю посвідчується державним актом на право власності на землю.

Право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає: 1) при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок; 2) при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами; 3) при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами; 4) за рішенням суду.

Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, а в разі недосягнення згоди – у судовому порядку. Договір про спільну часткову власність на земельну ділянку укладається в письмовій формі й посвідчується нотаріально. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки зі складу земельної ділянки як окремо, так і разом з іншими учасниками, які вимагають виділення, а в разі неможливості виділення частки – вимагати відповідної компенсації.

Учасник спільної часткової власності відповідно до розміру своєї частки:

- має право на доходи від використання спільної земельної ділянки;
- відповідає перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними зі спільною земельною ділянкою;
- повинен брати участь у сплаті податків, зборів і платежів, а також у витратах з утримання й зберігання спільної земельної ділянки;
- у разі продажу одним з учасників належної йому частки у спільній частковій власності на земельну ділянку має переважне право купівлі частки.

Земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам

У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки

Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою спільної сумісної власності здійснюються за договором або законом

подружжя

членів фермерського господарства

співвласників жилого будинку

Співвласники земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності, мають право на її поділ або на виділення з неї окремої частки.

3. Права та обов'язки власників земельних ділянок

Земельне законодавство закріплює права та обов'язки власників земельних ділянок.

Земельний кодекс України

Ст. 90. Власники земельних ділянок мають право:

- а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;*
- б) самостійно господарювати на землі;*
- в) право власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;*
- г) використовувати для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;*
- ґ) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;*
- д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.*

Ст. 91. Власники земельних ділянок зобов'язані:

- а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;*
- б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;*
- в) своєчасно сплачувати земельний податок;*
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;*
- ґ) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;*
- д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;*
- е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;*
- є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.*

Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, установленому законом.

4. Добросусідство

Добросусідство – це використання земельних ділянок, за яким власники та землекористувачі повинні обирати такі

способи цього використання відповідно до цільового призначення, за яким власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затінення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо).

Використання земельних ділянок способами, які не дозволяють власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати свої земельні ділянки за їх цільовим призначенням, є *неприпустимим впливом*.

Власники та землекористувачі земельних ділянок зобов'язані співпрацювати при вчиненні дій, спрямованих на забезпечення прав на землю кожного з них та використання цих ділянок із запровадженням і додержанням прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та охорони земель (раціональна організація територій, дотримання сівозмін, встановлення, зберігання межових знаків тощо).

Власники та землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати припинення діяльності на сусідній земельній ділянці, здійснення якої може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, земельні ділянки та інше.

У випадку проникнення коренів і гілок дерев з однієї земельної ділянки на іншу власники та землекористувачі земельних ділянок мають право відрізати корені дерев і кущів, які проникають із сусідньої земельної ділянки, якщо таке проникнення є перепорою у використанні земельної ділянки за цільовим призначенням.

Власник земельної ділянки має право вимагати від власника сусідньої земельної ділянки сприяння встановленню твердих меж, а також відновленню межових знаків у випадках, коли вони зникли, перемістились або стали невиразними. Витрати на встановлення суміжних меж несуть власники земельних ділянок у рівних частинах, якщо інше не встановлено угодою між ними.

Дерева, які стоять на межі суміжних земельних ділянок, а також плоди цих дерев належать власникам цих ділянок у рівних частинах. Кожен із сусідів має право вимагати ліквідувати дерева, які стоять на спільній межі. Сусід, який вимагає ліквідації дерев, які стоять на спільній межі, повинен один нести витрати на ліквідацію дерев, якщо інший сусід відмовляється від своїх прав на дерева.

5. Право земельного сервіту

Право земельного сервіту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Земельні сервітути можуть бути постійними та строковими. Установлення земельного сервіту не позбавляє власника зе-

мельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він установлений.

Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

Щодо порядку встановлення земельних сервітутів, то його можна встановити договором, законом, заповітом або рішенням суду. Сервітут може належати власникові сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретній визначеній особі (особистий сервітут). Договір про встановлення земельного сервітуту підлягає державній реєстрації.

Дія земельного сервітуту зберігається в разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої встановлено земельний сервітут, до іншої особи. Земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам. Власник, землекористувач земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, має право вимагати від осіб, в інтересах яких установлено земельний сервітут, плату за його встановлення. Також власник земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, має право на відшкодування збитків, завданих установленням земельного сервітуту.

Дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадках:

- поєднання в одній особі суб'єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого його встановлено, та власника земельної ділянки;

- відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;
- рішення суду про скасування земельного сервітуту;
- закінчення терміну, на який було встановлено земельний сервітут;
- невикористання земельного сервітуту протягом трьох років;
- порушення власником сервітуту умов користування сервітутом.

На вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту може бути припинена в судовому порядку у випадках: • припинення підстав його встановлення; • якщо встановлення земельного сервітуту унеможливує використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

6. Користування землею

Користування землею (землекористування) – це використання землі у визначеному законом порядку.

Право користування є *похідним від права власності* на землю. Землекористувач користується ділянкою в обсязі і межах, які надає йому власник землі. Відхилення землекористувача від основного цільового призначення земельної ділянки може стати підставою для припинення його права користування нею. В Україні встановлено декілька видів користування землею.

Постійне землекористування – право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності, без установлення строку

Орендне землекористування – засноване на договорі тимчасове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідне орендарю для здійснення підприємницької діяльності. Оренда може бути короткостроковою – до 5 років та довгостроковою – до 50 років. Орендодавцями земельної ділянки є їх власники або уповноважені ними особи

Концесійне землекористування – строкове платне володіння і користування земельною ділянкою з метою створення, поліпшення та (або) експлуатації об'єкта концесії. Надати концесію мають право органи державної влади або орган місцевого самоврядування, у власності яких перебуває земля. Обов'язкова умова концесії – здійснення інвестицій концесіонером з метою задоволення суспільних потреб (наприклад, будівництво і експлуатація тепломережі)

Право земельного сервітуту – право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою ділянкою.

Види земельних сервітутів:

- право проходу та проїзду на велосипеді;
- право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- право прокладання ліній електропередачі, зв'язку;
- право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню та інші.

Суб'єктами права землекористування є:

- за постійного користування землею – підприємства, установи та організації державної та комунальної власності;
- за оренди землі – громадяни та юридичні особи України, іноземні громадяни та особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні організації, іноземні держави;
- за концесії – органи державної влади або органи місцевого самоврядування, суб'єкти підприємницької діяльності;
- за земельного сервітуту – власники та землекористувачі сусідніх земельних ділянок.

Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності, без установлення строку.

Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають:

- підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності;
- громадські організації інвалідів України, їх підприємства, установи та організації;
- релігійні організації України, статuti яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності.

Право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам та юридичним особам України, іноземним громадянам та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням та організаціям, а також іноземним державам. Не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Оренда земельної ділянки може бути короткостроковою – не більше ніж п'ять років та довгостроковою – не більше ніж 50 років.

Право оренди земельної ділянки може відчужуватися, зокрема продаватися на земельних торгах, а також передаватися в заставу, спадщину, вноситися до статутного фонду власником земельної ділянки – на строк до 50 років, крім випадків, визначених законом. Орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця передаватися орендарем у володіння та користування іншій особі (суборенда).

У 95-й та 96-й статтях Земельного кодексу України визначено права та обов'язки землекористувачів. Права та обов'язки землекористувачів багато в чому подібні до прав власників земельних ділянок. Водночас таке важливе повноваження власника, як право розпорядження землею, у землекористувача відсутнє.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на чинне законодавство <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n636> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Безхатченко А. виїхав до Польщі на постійне проживання, через 5 років він набув громадянства цієї країни. В Україні у Львівській області у нього залишився один гектар землі сільськогосподарського призначення, який він здав в оренду строком на 5 років. Під час короткої поїздки до рідного села сільський голова повідомив Безхатченка А. про те, що той не може бути власником земель сільськогосподарського призначення й тому повинен протягом місяця відчужити земельну ділянку, здану ним в оренду. Безхатченко А. проти цього заперечував.

Вирішіть цей спір.

Запитання для самоперевірки

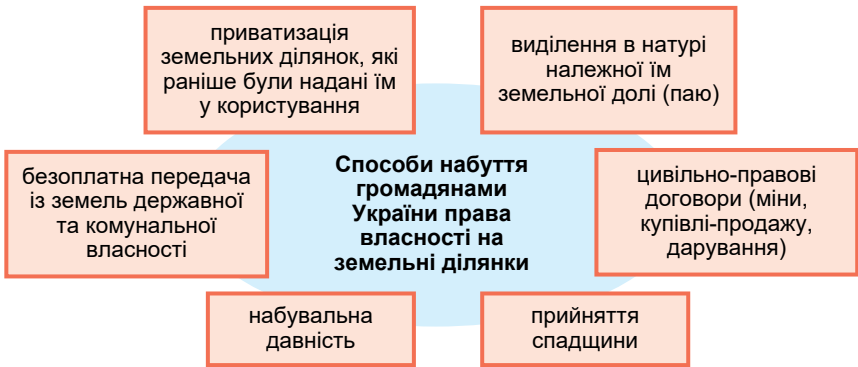
1. Що таке земельна ділянка?
2. Який правовий режим власності на землю, установлений українським законодавством для іноземців та осіб без громадянства?
3. Які види права власності на землю існують за законодавством України?
4. Що означає право земельного сервітуту? Назвіть його види.
5. Які права та обов'язки землекористувачів закріплені Земельним кодексом України?

§§ 91–92. НАБУТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ. ПЛАТА ЗА ЗЕМЛЮ. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

1. Підстави набуття права на землю

Способи набуття права власності на землю визначені Земельним кодексом України і є різними для громадян України, іноземців та юридичних осіб.

Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень. Громадяни України можуть набувати право власності як на землі сільськогосподарського, так і на землі несільськогосподарського призначення. Існує декілька способів набуття права власності на земельні ділянки громадянами України.

Громадяни, зацікавлені в одержанні *безоплатно у власність* земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель дачного та гаражного будівництва, подають заяву до відповідної районної державної адміністрації або місцевої ради за місцезнаходженням земельної ділянки. Рішення щодо цієї заяви ухвалюється в місячний строк, а в разі відмови в передачі земельної ділянки у власність це питання може бути вирішено в судовому порядку. Згідно із земельним законодавством громадянин, який бажає *приватизувати земельну ділянку*, що перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідної районної державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки. Рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок теж ухвалюється в місячний строк.

Новим у земельному законодавстві способом набуття права на земельну ділянку є набуття права власності за *давністю користування (набувальна давність)*. Громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання в користування.

Юридичні особи, засновані громадянами України, можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності. Для них установлено такі способи набуття права власності на земельні ділянки:

- цивільно-правові договори купівлі-продажу, дарування, міни та інші;
- внесення земельної ділянки її засновниками до статутного фонду;

- прийняття спадщини;
- виникнення інших підстав, передбачених законом.

Земельні ділянки в постійне користування юридичним особам надаються сільськими, селищними, міськими радами (із земель комунальної власності), районними та обласними радами (із земель спільної власності територіальних громад) та районними, обласними державними адміністраціями (із земель державної власності в межах населених пунктів та поза їх межами).

Юридична особа, зацікавлена в одержанні земельної ділянки в постійне користування, звертається з клопотанням до відповідних органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. До клопотання про відведення земельної ділянки додаються документи, що обґрунтовують її розмір, призначення та місце розташування. Рішення про надання земельної ділянки в постійне користування юридичним особам ухвалюється в місячний строк. У разі відмови в наданні земельної ділянки це рішення може бути оскаржено в судовому порядку.

Право власності на земельну ділянку та право постійного користування земельною ділянкою виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації. Такими документами є державні акти, форми яких затверджує Кабінет Міністрів України.

Громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, дарування, успадкування та інших цивільно-правових правочинів. Угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладають в письмовій формі та нотаріально посвідчують.

2. Підстави припинення права власності на земельну ділянку та права користування нею

У Земельному кодексі України встановлені підстави припинення права власності та права користування земельною ділянкою.

Підстави припинення права власності на земельну ділянку	Підстави припинення права користування земельною ділянкою
<ul style="list-style-type: none"> • добровільна відмова власника від права на земельну ділянку • смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця • відчуження земельної ділянки за рішенням власника • звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора	<ul style="list-style-type: none"> • добровільна відмова від права користування земельною ділянкою • вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим кодексом • припинення діяльності державних чи комунальних підприємств, установ та організацій

Підстави припинення права власності на земельну ділянку	Підстави припинення права користування земельною ділянкою
<ul style="list-style-type: none"> ● відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб ● конфіскація за рішенням суду ● невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк 	<ul style="list-style-type: none"> ● використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам ● використання земельної ділянки не за цільовим призначенням ● систематична несплата земельного податку або орендної плати

Законодавство України окремо визначає підстави для примусового припинення прав на земельну ділянку:

- використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними та хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження й знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, інших порушень) у терміни, установлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів;
- конфіскація земельної ділянки;
- примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності;
- примусове звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки;
- невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених Земельним кодексом України.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, для суспільних потреб.

Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, установлених законом.

3. Вкуп земельних ділянок для суспільних потреб

Вкуп земельних ділянок, які перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, для суспільних потреб здійснюється у випадках та в порядку, установлених Законом «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

Вкуп земельних ділянок для суспільних потреб – це передача земельних ділянок, які перебувають у власності

фізичних або юридичних осіб, за їх згодою в державну чи комунальну власність для задоволення суспільних потреб шляхом укладення договору купівлі-продажу чи іншого правочину в порядку, установленому законом.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для таких суспільних потреб:

Викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, може здійснюватися лише за згодою їх власників.

4. Примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. Конфіскація земельної ділянки

Підстави та порядок примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності визначаються законом.

 Примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщено, з мотивів суспільної необхідності – це перехід права власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, до держави чи територіальної громади з мотивів суспільної необхідності за рішенням суду.

У разі неотримання згоди власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщено, з викупом цих об'єктів для суспільних потреб зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені в державну чи комунальну власність лише як виняток з мотивів суспільної необхідності та виключно під розміщення:

- об'єктів національної безпеки і оборони;
- лінійних об'єктів та об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури та об'єктів, необхідних для їх експлуатації;

- об'єктів, пов'язаних з видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення;
- об'єктів природно-заповідного фонду;
- кладовищ.

У разі недосягнення згоди щодо умов договору купівлі-продажу (іншого правочину, що передбачає передачу права власності) протягом шести місяців з дня ухвалення рішення про викуп земельної ділянки зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені в державну чи комунальну власність лише як виняток з мотивів суспільної необхідності і виключно для будівництва автомобільних доріг загального користування державного значення, мостів, естакад та об'єктів, необхідних для їх експлуатації, на умовах концесії.

Примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності здійснюється за рішенням суду.

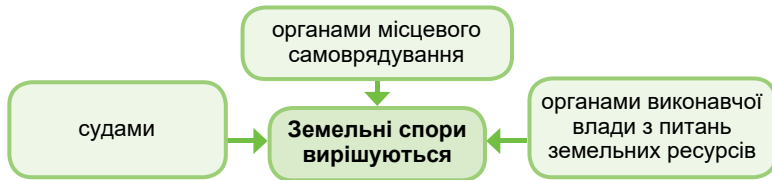
Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, установлених законом. Законом, який передбачає ці випадки, є насамперед Кримінальний кодекс України.

5. Земельні спори

Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю. Власника не можна позбавити права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених законами України.

Земельні спори – це суперечності між суб'єктами земельних відносин, що виникають у процесі здійснення права на землю.

Виключно *судом* вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори в межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та дотримання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами

населених пунктів, встановлення обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Порядок розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів

Земельні спори розглядаються органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у місячний термін з дня подання заяви

Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин

У рішенні органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів визначається порядок його виконання. Рішення передається сторонам у 5-денний термін з часу його прийняття

Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за порушення, передбачені земельним законодавством.

Запитання та завдання

Перейдіть за кодом чи посиланням на норми чинного законодавства <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1409> і розв'яжіть ситуацію.

Ситуація. Мешканцю села Соковита Долина Працьовитому С., що мав 2 га садів і виноградників, приватна фірма «Морс і нектар» запропонувала викупити його земельну ділянку. Фірма начебто збиралася розбити парк для відпочинку своїх робітників. У зв'язку з цим земельна ділянка Працьовитого С. підлягає викупу для суспільних потреб і він зобов'язаний її продати.

Надайте консультацію громадянину Працьовитому С., який не хоче позбутися своєї власності, що дісталася йому у спадок від дідуся, який був відомим агрономом.

Запитання для самоперевірки

1. Які підстави набуття права власності на землю існують за законодавством України?
2. Що таке земельні торги? З якою метою вони проводяться?
3. За наявності яких підстав особу можна позбавити права власності на земельну ділянку?
4. Який порядок вирішення земельних спорів передбачено чинним законодавством України?
5. Яка відповідальність настає за порушення земельного законодавства?

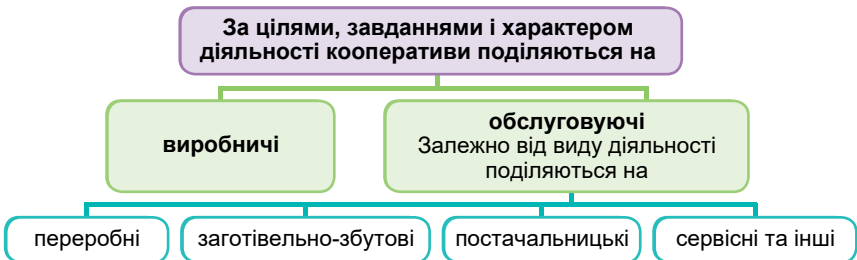
§§ 93–94. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

1. Сільськогосподарський кооператив

Правове становище виробників сільськогосподарської продукції, їхня господарська діяльність, економічні, майнові, трудові, договірні та інші відносини врегульовані нормами аграрного права. Організаційні, правові та соціальні умови діяльності кооперативів у сільському господарстві регулює Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Сільськогосподарський кооператив – це юридична особа, утворена фізичними та (або) юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності в сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

Сільськогосподарський виробничий кооператив – це юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного й лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва. Виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – це кооператив, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності. Вони створюються для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва та рибництва. Ці об'єднання, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку.

Членами виробничого кооперативу можуть бути тільки фізичні особи, а членами обслуговуючого кооперативу – як фізичні, так і юридичні особи, які визнають статут і дотримуються його вимог, користуються послугами, формують фонди та беруть участь у діяльності кооперативу. Членами кооперативу

можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку та виявили бажання брати участь у діяльності кооперативу.

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі поданої заяви. Член кооперативу робить вступний і пайовий внески в порядку, визначеному статутом кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає схваленню загальними зборами.

Основними правами членів кооперативу є:

- участь в управлінні справами кооперативу, право голосу на загальних зборах кооперативу, право обирати та бути обраним до органів управління кооперативом;
- користування послугами кооперативу;
- одержання кооперативних виплат – частини доходу кооперативу, що підлягає розподілу між його членами;
- одержання частки доходу на пай (додатковий пай);
- одержання паю в разі виходу з кооперативу.

Основними обов'язками членів кооперативу є дотримання статуту та виконання рішень загальних зборів і правління кооперативу. Члени кооперативу беруть участь у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу в обсязі, що становить більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» Ст. 20. Право власності кооперативу.

Кооператив є власником будівель, споруд, грошей, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Право власності на землю може набуватися кооперативом шляхом внесення до пайового фонду земельних ділянок його засновниками та членами, а також придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами відповідно до Земельного кодексу України.

Право власності членів кооперативу – фізичних осіб на пай є спадковим.

2. Фермерське господарство

Правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України визначає Закон України «Про фермерське господарство».

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську

продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом). При створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього фермерського господарства після внесення змін до його статуту.

Землі фермерського господарства можуть складатися із:

- земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство. Члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю). Членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність із раніше наданих їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю).

Фермерське господарство та його члени відповідно до закону мають **право**:

- продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- самостійно господарювати на землі;
- власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;
- на відшкодування збитків;
- споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;

- реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;
- інші права.

Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону, **зобов'язані**:

- забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;
- дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- сплачувати податки та збори;
- не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;
- дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;
- дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;
- зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

3. Особисте селянське господарство

Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема й у сфері сільського зеленого туризму.

Члени особистого селянського господарства провадять діяльність на свій розсуд і ризик у межах установленого право-

вого господарського порядку, дотримуючись вимог Закону України «Про особисте селянське господарство», інших законів України, інших нормативно-правових актів.

Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності.

Члени особистого селянського господарства *мають право*:

- самостійно господарювати на землі;
- укладати будь-які угоди, що не суперечать законодавству;
- реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам;
- самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва;
- відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку;
- бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;
- отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії;
- надавати послуги з використанням майна особистого селянського господарства;
- використовувати для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі відповідно до закону;
- на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки та інші права.

Члени особистого селянського господарства *зобов'язані*:

- дотримуватися вимог земельного законодавства та законодавства про охорону довкілля;
- забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням;
- підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- не порушувати права власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів;
- дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;
- дотримуватися діючих нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства;

- надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо їх обліку.

У разі припинення ведення особистого селянського господарства сільська, селищна, міська рада за місцем розташування земельної ділянки, наданої для цих цілей, вилучає його з обліку особистих селянських господарств.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке сільськогосподарський кооператив?
2. Які види сільськогосподарських кооперативів передбачено чинним законодавством?
3. Хто може стати членом фермерського господарства?
4. Які підстави припинення ведення фермерського господарства існують?
5. Дайте визначення поняття «особисте селянське господарство».
6. Які права та обов'язки членів особистого селянського господарства передбачає законодавство України?

§ 95. ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ

Підготовка частина

На основі Земельного кодексу України та Цивільно-процесуального кодексу України складається орієнтовний сценарій судового засідання, збирається інформація, проводиться анкетування учнів для з'ясування ставлення до проблеми, яку буде внесено на розгляд суду.

До проведення ігрового судового засідання визначається *суддя, секретар, позивач, відповідач, експерт, працівник управління земельних ресурсів та управління архітектури міської ради, свідки з боку позивача та з*

боку відповідача. Кожен з учасників готується до участі в судовому засіданні, добирає аргументи для свого виступу.

Під час підготовки до судового засідання користуйтеся законами чи посиланнями на чинне законодавство: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/stru#Stru> та <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/stru#Stru>.

Судове засідання збирається для розв'язання такої ситуації:

Ситуація. Виноградар С. подав позов до міського суду, у якому просив притягнути до цивільно-правової відповідальності Куркуленка Т. на тій підставі, що останній, вирішивши побудувати теплицю на своїй земельній ділянці, викопав траншею під фундамент за півметра від межі з його земельною ділянкою. Наслідком цих робіт стало пошкодження коріння дерев, посаджених ще чотири роки тому Виноградарем С. У результаті пошкодження зі свідчень Виноградаря дерева почали засихати, а господарю було нанесено матеріальні збитки в сумі 20 тис. грн. Крім того, у позові зазначено моральну шкоду в сумі 15 тис. грн.

У додатках до позову Виноградар С. надав:

- довідку з місцевої «Станції рослинництва та садівництва», у якій вказано причину засихання дерев;
- довідку з оцінкою вартості дерев за підписом продавця-консультанта «Станції рослинництва та садівництва»;
- виписку з медичної карти, де зазначено симптоми захворювання серця у Виноградаря С., які почали проявлятися в нього після початку будівництва теплиці.

Виноградар С. просив запросити свого сусіда Ситника І. як свідка, що був присутній під час його розмови з Куркуленком Т. ще на початку будівництва теплиці і чув розмову Виноградаря С. з Куркуленком Т. про можливу шкоду й порушення прав першого. Куркуленко Т. у відповідь лише сміявся та заявляв, що на своїй ділянці він має право будувати на свій розсуд.

Куркуленко Т. не відмовляється від факту розмови. Але він, посилаючись на свідка, свого товариша Гавриша І., наполягає, що розмова мала інший зміст: Виноградар С. погрожував підпалити теплицю. Крім того, Куркуленко Т. зазначив, що він має всі дозвільні документи на будівництво теплиці від управління земельних ресурсів міської ради.

На основі змісту ситуації підготуйте позовну заяву, продумайте хід судового засідання та виступи його учасників, а також проект рішення суду.

Завдання для узагальнення

І. Виконайте тестові завдання.

1. Які приміщення не входять до житлового фонду?

А Жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам

Б Приміщення в жилих будинках, призначених для торгівельних та побутових потреб

В Садибні жилі будинки, що надаються громадянам, які потребують соціального захисту

Г Жилі будинки, що належать державі

2. Не є способом реалізації права на житло за чинним законодавством:

А Вступ до будівельного кооперативу

Б Оренда (найм) житла

В Надання житла безкоштовно або за доступну плату державою або органом місцевого самоврядування

Г Застава житла

3. Житловими обов'язками громадян України є:

А Використання жилого приміщення відповідно до його призначення

Б Додержання правил користування жилими приміщеннями

В Приватизація квартир (будинків) державного житлового фонду

Г Економне витрачання електричної та теплової енергії

4. Суб'єктами земельних відносин є:

- А Громадяни
- Б Іноземці та особи без громадянства
- В Юридичні особи
- Г Органи місцевого самоврядування та органи державної влади

5. Не перебувають у спільній сумісній власності земельні ділянки:

- А Подружжя
- Б Членів фермерського господарства
- В Співвласників жилого будинку
- Г Членів сільськогосподарського кооперативу

6. Використання земельних ділянок способами, які не дозволяють власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати свої земельні ділянки за їх цільовим призначенням, є:

- А Добросусідством
- В Неприпустимим впливом
- Б Земельним сервітутом
- Г Суперфіцієм

7. Які органи не вирішують земельні спори?

- А Національна примирна комісія
- Б Суди
- В Органи місцевого самоврядування
- Г Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів

8. Форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення господарства, – це:

- А Оренда земельної ділянки
- Б Особисте селянське господарство
- В Сільськогосподарський кооператив
- Г Фермерське господарство

9. Правом земельного сервітуту є:

- А Право проходу або проїзду на велосипеді
- Б Право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху
- В Право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності
- Г Тимчасове платне володіння і користування для здійснення підприємницької діяльності
- Д Строкове володіння і користування земельною ділянкою з метою створення об'єкта концесії
- Е Право прокладання ліній електропередачі та зв'язку

10. Способами набуття права власності на земельні ділянки іноземними громадянами чи особами без громадянства є:

- А Приватизація земельної ділянки
- Б Прийняття спадщини

В Виділення в натурі належної їм земельної ділі (паю)

Г Набувальна давність

Д Викуп земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать особам на праві власності

Е Придбання за цивільно-правовими договорами

11. Установіть відповідність між характеристикою та категоріями земель в Україні.

1. Ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають екологічну та іншу цінність

2. Землі, що використовуються для організації відпочинку населення

3. Землі, на яких розташовано городища та кургани

4. Землі, які можуть використовуватися для профілактики захворювань людей

А Землі сільськогосподарського призначення

Б Землі оздоровчого призначення

В Землі природно-заповідного та природоохоронного призначення

Г Землі історико-культурного призначення

Д Землі рекреаційного призначення

12. Установіть відповідність між правопорушенням і видом відповідальності.

1. Самоправне зайняття жилого приміщення

2. Порушення недоторканності житла

3. Заподіяння шкоди жилим будинкам, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою і зеленим насадженням на прилеглих до будинків ділянках

4. Відшкодування підприємствами шкоди з вини посадової особи чи іншого працівника

А Адміністративна

Г Дисциплінарна

Б Цивільна

Д Кримінальна

В Матеріальна

II. Порівняйте поняття.

● Земельний сервітут – оренда землі.

● Сільськогосподарський кооператив – фермерське господарство.

III. виправте помилки учня/учениці в самостійній роботі з правознавства.

1. Адміністративна відповідальність передбачена за порушення недоторканності житла, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи погрози його застосування.

2. Суб'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї).

3. Право спільної сумісної власності на земельну ділянку виникає при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок.

4. Право земельного сервітуту – це засноване на договорі тимчасове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідне для здійснення підприємницької діяльності.

5. Договір дарування житла – це угода, у відповідності з якою одна сторона (власник житла) передає або зобов'язується передати другій стороні житло для проживання у ньому на певний строк за плату.

6. Землі рекреаційного призначення – це землі, що мають природні лікувальні властивості, які можуть використовуватися для профілактики захворювань та лікування людей.

7. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом місяця підлягають відчуженню.

IV. Перейдіть за кодами чи посиланнями на норми чинного законодавства: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n766> (до ситуації 1) і <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n901> (до ситуації 2) та розв'яжіть юридичні ситуації.

Ситуація 1. Виноградар М. отримав у спадщину земельну ділянку для ведення садівництва. До нього звернувся приватний підприємець Тесля Т. з проханням продати йому земельну ділянку для будівництва столярного цеху. Нотаріус, до якого вони звернулися для посвідчення договору, відмовився посвідчити договір купівлі-продажу. Тесля Т. звернувся до суду з позовом про визнання дій нотаріуса незаконними.

Чи може бути обмежено право власності Виноградаря М.? Яке рішення повинен ухвалити суд?

Ситуація 2. До суду звернувся громадянин Вишня І., який зазначив, що його сусід Капуста С. завдав йому матеріальної шкоди, зрізавши гілки двох дерев (сливи та айви), які росли на його земельній ділянці біля тину. Капуста С. стверджував, що гілки дерев заважали рости (створювали затінення) кушам агрусу та смородини на його ділянці.

Дайте правову оцінку ситуації. Схарактеризуйте поняття «добросусідство» у земельних відносинах.

Термінологічний словник

- Авторське право** – сукупність норм цивільного права, які регулюють відносини щодо визнання авторства й охорони творів науки, літератури і мистецтва, установлення режиму їх використання, наділення їх авторів немайновими та майновими правами, захисту прав.
- Адміністративна відповідальність** – вид юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення адміністративного правопорушення та полягає в покладанні на винну особу обмежень матеріального та морального характеру.
- Адміністративне право** – самостійна галузь права, за допомогою якої держава регулює суспільні відносини у сфері державного управління.
- Адміністративне правопорушення (проступок)** – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.
- Адміністративне судочинство** – діяльність адміністративних судів щодо розгляду та вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України.
- Банк** – кредитно-фінансова установа, яка здійснює грошові розрахунки, акумулює грошові кошти та інші цінності, надає кредити та здійснює інші послуги за фінансовими операціями.
- Бюджетна система** – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і врегульована нормами права.
- Відшкодування моральної шкоди** – спосіб захисту цивільних прав, що полягає у покладенні на порушника обов'язку сплатити потерпілому грошову компенсацію за фізичні та (або) моральні страждання, які той переніс унаслідок скоєного правопорушення.
- Виконавець** – суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.
- Вина** – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків.
- Виробник** – суб'єкт господарювання, який виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та (або) на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку.
- Гарантія** – гарантування банком, іншою фінансовою установою, страховою організацією (гарантом) перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.
- Господарське право** – галузь права, за допомогою якої здійснюється правовий вплив на відносини, що виникають між суб'єктами гос-

подарського права під час організації та здійснення господарської діяльності.

Господарський договір – зафіксовані у спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов’язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечування) їх господарської діяльності.

Державна служба – публічна, професійна, політично неупереджена діяльність з практичного виконання завдань і функцій держави.

Державний бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Джерело підвищеної небезпеки – діяльність, пов’язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Дитина – особа до досягнення нею повноліття.

Ділова репутація – оцінка фізичної особи, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно значущі діяння (поведінку), як правило, у певній сфері (професійній, підприємницькій, службовій та ін.), яка відома оточенню і з огляду на це відображена в суспільній свідомості як думка про особу з точки зору моралі цього суспільства чи певної соціальної групи.

Добросусідство – використання земельних ділянок, за яким власники та землекористувачі повинні обирати такі способи цього використання відповідно до цільового призначення, за яким власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок надається найменше незручностей.

Довіреність – письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами.

Договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків.

Емфітевзис – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Житловий фонд – сукупність жилих будинків, а також жилих приміщень в інших будівлях, що знаходяться на території України і призначені для проживання громадян.

Завдаток – грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів на підтвердження зобов’язання і на забезпечення його виконання.

Заповіт – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Захисник – адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосу-

вання, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Збитки – негативні наслідки, які настали для потерпілого від цивільного правопорушення.

Збір – обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Земельне право – галузь права, що регулює земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, створення умов для підвищення ефективності цього процесу, охорони прав фізичних та юридичних осіб як землевласників і землекористувачів.

Земельні спори – суперечності між суб'єктами земельних відносин, що виникають у процесі здійснення права на землю.

Злочин – передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене фізичною осудною особою, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Зобов'язання – правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Крайня необхідність – вимушене завдання шкоди правоохоронюваним інтересам, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку за цих обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка полягає в обмеженні прав і свобод суб'єкта злочину, що визначається в обвинувальному вирокі суду та здійснюється спеціальними уповноваженими органами.

Кримінальне покарання – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Кримінальне право – система юридичних норм, у яких визначається, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання мають застосовуватися до осіб, що їх вчинили.

Мито – податки, що відповідно до Податкового кодексу або митного законодавства України справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контролю за справлянням яких покладено на контролюючі органи.

Набувальна давність на земельну ділянку – добросовісна, відкрита й безперервна форма користування земельною ділянкою особою протягом 15 років за відсутності документів, які свідчили б про наявність у неї прав на цю земельну ділянку, і яка звернулася до органу державної влади або органу місцевого самоврядування із заявою про передачу її у власність або надання у користування.

Необхідна оборона – дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Неперборна сила – надзвичайна і невідворотна за цих умов подія (стихійне лихо, наприклад землетрус, повінь; суспільне явище, наприклад бойові дії, страйк).

Неустойка (штраф, пеня) – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторowi в разі порушення боржником зобов'язання.

Об'єкти цивільних правовідносин – речі, зокрема гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Обвинувачений – особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому КПК України.

Орендне землекористування – засноване на договорі тимчасове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідне орендарю для здійснення підприємницької діяльності.

Особисте селянське господарство – господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема й у сфері сільського зеленого туризму.

Охорона праці – система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я та працездатності людини у процесі праці.

Оцінка впливу на довкілля – чітка процедура здійснення відповідної оцінки планованої діяльності, що відповідає європейським принципам регулювання.

Патентне право – сукупність норм, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини, які виникають у зв'язку з визнанням авторства на винаходи, корисні моделі та промислові зразки, з охороною прав, установленням режиму використання цих об'єктів, матеріальним і моральним стимулюванням, а також захистом прав авторів і патентовласників.

- Патронат** – форма передачі дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.
- Пеня** – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоечасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.
- Пенсія** – щомісячна грошова виплата в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або виплати, які отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законом.
- Підозрюваний** – особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений Кодексом для вручення повідомлень.
- Підприємницька діяльність** – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що провадиться суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.
- Податок** – обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України.
- Позовна давність** – строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.
- Позовна заява** – установлена законом форма звернення до суду за вирішенням спору про суб'єктивне право.
- Порука** – договір, за яким поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за виконання нею (ним) свого обов'язку.
- Потерпілий** – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.
- Право на гідність** – особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значимості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.
- Право на честь** – особисте немайнове право фізичної особи на об'єктивну, повну та своєчасну оцінку її та її діянь (поведінки) з дотримання морально-етичних і правових норм з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею.
- Правоздатність** – здатність мати цивільні права та обов'язки.
- Право власності** – право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.
- Правочин** – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Представництво – правовідношення, у якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє.

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності – це перехід права власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, до держави чи територіальної громади з мотивів суспільної необхідності за рішенням суду.

Природокористування – процес раціонального використання людиною природних ресурсів з метою задоволення різних потреб та інтересів.

Продавець – суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації.

Публічна адміністрація – органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, наділені владними повноваженнями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому.

Робочий час – час, протягом якого працівник відповідно до законодавства, колективного договору, правил внутрішнього трудового розпорядку та режиму роботи тощо повинен перебувати на своєму робочому місці й виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Сервітут – право користування чужим майном.

Сім'я – первинний, основний осередок суспільства, який складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Склад злочину – сукупність установлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння.

Соціальне житло – житло всіх форм власності із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк.

Соціальний захист – система матеріального забезпечення і обслуговування громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, у разі втрати годувальника та в інших установлених законодавством випадках.

Спадкова трансмісія – явище, коли спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, і тоді право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців.

Спадкування – перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Співучасть у злочині – умисна спільна участь кількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину.

Споживач – фізична особа, яка придбала, замовила, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Суміжні права – права на результати творчої діяльності виконавців, їх спадкоємців та інших правоволодільців, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконання: права виробників на фонограми, відеограми, їх спадкоємців (правонаступників) та осіб, яким на законних підставах передано суміжні майнові права на фонограми та відеограми, а також організацій мовлення, що охороняються авторським правом.

Суперфіцій – право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

Трудова дисципліна – сукупність правил, які регулюють поведінку учасників трудових відносин, зокрема їх обов'язки.

Трудове право – галузь права, що врегульовує відносини працівників з власниками підприємств або уповноваженими ними органами чи окремими фізичними особами з приводу праці.

Трудовий договір – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою *працівник* зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а *власник* зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

Упущена вигода – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Усиновлення – одна з форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Уявна оборона – дії, пов'язані із завданням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

Фізична особа – людина як учасник цивільних відносин.

Фінансове право – система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері збирання, розподілу та використання органами державної влади та місцевого самоврядування коштів з метою забезпечення виконання покладених на ці органи функцій.

Цивільна дієздатність – здатність фізичної особи своїми діями *набувати* для себе цивільних прав і *самостійно їх здійснювати*, а також здатність своїми діями *створювати* для себе цивільні обов'язки, *самостійно їх виконувати* та *нести відповідальність* у разі їх невиконання.

Цивільне право – галузь приватного права, яка являє собою сукупність цивільно-правових норм, закріплених у Цивільному кодексі України, інших нормативно-правових актах, що регулює особисті немайнові та майнові відносини між учасниками з метою задоволення їх потреб і захисту інтересів.

Цивільно-правова відповідальність – один з видів юридичної відповідальності, який полягає в покладенні на правопорушника невиконання зобов'язань або за інші цивільно-правові проступки.

Час відпочинку – період, упродовж якого працівник звільняється від виконання трудових обов'язків задля використання його на власний розсуд.

Червона книга України – державний документ, який містить узагальнені дані про сучасний стан видів тварин і рослин України, яким загрожує зникнення, і заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення.

Шлюб – сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Штраф – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Юридична особа – організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку.

ЗМІСТ

Шановні учні та учениці!	3
Тема 1. Адміністративне право України	4
§§ 1–2. Загальна характеристика адміністративного права України	4
§ 3. Державна служба	10
§ 4. Адміністративне правопорушення (проступок)	15
§ 5. Адміністративна відповідальність	18
§§ 6–7. Адміністративне провадження. Адміністративний процес	23
§ 8. <i>Практичне заняття</i> . Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх	32
§ 9. <i>Практичне заняття</i> . Звернення громадян	33
Тема 2. Фінансове право України	35
§ 10. Загальна характеристика фінансового права України. Бюджетне право України	35
§ 11. Податкова система України	41
§ 12. Податок. Збір. Мито	45
§ 13. Відповідальність за порушення податкового законодавства	50
§ 14. Законодавство про банки та банківську діяльність	53
Тема 3. Екологічне право України	60
§ 15. Загальна характеристика екологічного законодавства України	60
§ 16. Екологічні права та обов'язки громадян. Природокористування	65
§ 17. Оцінка впливу на довкілля	69
§ 18. Відповідальність за шкodu, завдану об'єктам тваринного та рослинного світу	74
<i>Завдання для узагальнення за темами 1–3 . . . . .</i>	<i>77</i>
Тема 4. Кримінальне право України	81
§ 19. Загальна характеристика кримінального права України	81
§§ 20–21. Злочин	85
§§ 22–23. Кримінальна відповідальність	97
§§ 24–25. Кримінальне покарання	102
§§ 26–27. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх і покарання неповнолітніх	114
§§ 28–29. Відповідальність за окремі види злочинів	118
§ 30. <i>Практичне заняття</i> . Розв'язання правових ситуацій	128
Тема 5. Кримінальне процесуальне право України	130
§ 31. Кримінальний процесуальний кодекс України	130
§§ 32–33. Кримінальний процес	131

§ 34. Запобіжні заходи	136
§ 35. <i>Практичне заняття</i> . Захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного	141
<i>Завдання для узагальнення за темами 4–5</i>	143
Тема 6. Цивільне право України	146
§§ 36–37. Загальна характеристика цивільного права та цивільних правовідносин	146
§§ 38–39. Суб'єкти цивільних правовідносин	153
§§ 40–41. Правочини	160
§ 42. Представництво і довіреність	165
§§ 43–44. Загальна характеристика права власності та інші речові права	170
§§ 45–46. Форми та види власності	177
§ 47. Право інтелектуальної власності	182
§§ 48–49. Цивільно-правова відповідальність	187
§§ 50–51. Цивільний процес	193
§§ 52–53. Захист цивільних прав та охоронюваних інтересів	200
§ 54. <i>Практичне заняття</i> . Цивільний позов	209
<i>Завдання для узагальнення</i>	210
§§ 55–56. Зобов'язання у цивільному праві	213
§§ 57–58. Цивільно-правові договори	217
§ 59. Захист прав споживачів	224
§§ 60–61. Основи спадкового права	229
§ 62. <i>Практичне заняття</i> . Захист прав споживачів	236
§ 63. <i>Практичне заняття</i> . Прийняття спадщини	237
<i>Завдання для узагальнення</i>	239
Тема 7. Господарське право України	243
§ 64. Загальна характеристика господарського права України	243
§§ 65–66. Підприємництво в Україні	247
§ 67. <i>Практичне заняття</i> . Реєстрація СПД	254
§ 68. Господарські договори	255
§ 69. Господарсько-правова відповідальність	258
§ 70. Господарський процес	261
<i>Завдання для узагальнення за темою 7</i>	266
Тема 8. Трудове право України. Соціальний захист	269
§ 71. Правове регулювання трудових відносин в Україні	269
§ 72. Трудовий договір	273
§ 73. Робочий час і час відпочинку	279
§ 74. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, завдану підприємству, установі, організації	283
§ 75. Індивідуальні та колективні трудові спори	288
§ 76. Оплата праці. Охорона праці	293
§ 77. Соціальний захист в Україні	297
§ 78. Пенсії в Україні	300
§ 79. <i>Практичне заняття</i> . Судовий захист трудових прав	305
<i>Завдання для узагальнення за темою 8</i>	306

Тема 9. Сімейне право України	310
§ 80. Загальна характеристика сімейного права України	310
§§ 81–82. Шлюб. Права та обов’язки подружжя	314
§ 83. Взаємні права та обов’язки батьків і дітей	322
§ 84. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування	327
§ 85. <i>Практичне заняття</i> . Шлюб неповнолітніх	332
§ 86. <i>Практичне заняття</i> . Судовий захист прав подружжя	334
Тема 10. Житлове право України	336
§ 87. Загальна характеристика житлового права України	336
§ 88. Житлові права та обов’язки	340
Тема 11. Земельне право України	345
§ 89. Загальна характеристика земельного права	345
§ 90. Право власності на землю	349
§§ 91–92. Набуття та реалізація права на землю. Плата за землю. Захист права власності на землю	356
§§ 93–94. Організаційно-правові форми сільськогосподарського виробництва	363
§ 95. <i>Практичне заняття</i> . Судовий захист прав землекористувачів	368
<i>Завдання для узагальнення</i>	369
Термінологічний словник	373

Навчальне видання

ФІЛІПЕНКО Тетяна Михайлівна
СУТКОВИЙ Володимир Лукич

ПРАВознавство

(профільний рівень)

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Головний редактор *Н. В. Заблоцька*

Редактор *І. В. Гайдаєнко*

Макет, художнє оформлення, обкладинка *Л. А. Кузнецової*

Комп'ютерна верстка *О. М. Білохвост*

Коректор *О. А. Симонова*

Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 24,0. Обл.-вид. арк. 16,95.

Тираж 7410 пр. Вид. № 1999.

Зам. №

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.